Բարի

3 / ԱՄԱՌ 1996

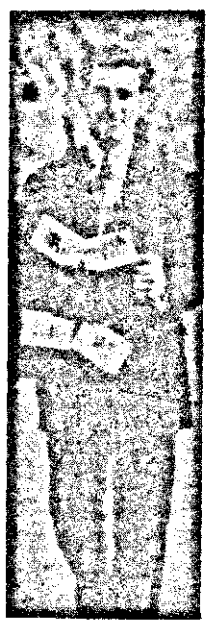

70ական թուականներուն, Փարիզի հրատարակչատունները չորս հատորով լոյս ընծայեցին Փանայիթ Իսթրաթիի գրական երկերը եւ նոյն առիթով նշանաւոր գրագէտին մասին գրուեցան երկու ուսումնասիրութիւններ – *«Հանճարեղ վաչկատուն»* եւ *«Արմատախիլ ուղտափուշը»*, յաջորդաբար ստորագրուած էտուար Բէյտոնի եւ Մոնիք Ժիւթրէն Ֆլէնէրի կողմէ:

Այդ հրատարակութիւններով վերաշնչաւորուած Իսթրաթիի գրական աշխարհը հաշուի առնելով, *«Գէնզէն Լիթերէր»*ի յօդուածագիրներէն Ժան Վանյը ստորագրեց յօդուած մը, ուր, ի միջի այլոց, կը գրէր.

«Հեղինա՞կ մըն է Իսթրաթի, մե՞ծ հեղինակ մը։ Զիրար լաւ հասկնանք։ Եթէ մեծ հեղինակ մը կը նշանակէ խորունկ մտածում մը, ուժգին շարժում մը, խորք մը, փիլիսոփայական համակարգ մը – անկասկած՝ ո՛չ։ Բայց եթէ սրտայոյզ խօսք մը կը նշանակէ ան, աշխուժութիւն մը, բոց մը, երգ մը, եթէ կեանք մը կը նշանակէ, զգուանք մը, երբեմն դառն եւ մերթ մեղրահամ եռեւեփում մը, եթէ ծաղիկ մը կը նշանակէ տակաւին, նժոյգ մը, ճիչ մը, այն ատեն՝ այո՛, հեղինակ մըն է, եւ ոչ-պզտիկ»։

Աւելի մօտենալու համար այս հետաքրքրական տիպարին գրականութեան, իր *«Գիրա Գիրալինա»* անուն հատորէն մեր յաջորդ թիւով թարգմանաբար պիտի տանք հատուած մը, ուր արձանագրուած են լիբանանեան տպաւորութիւններ ու փորձառութիւններ։

digitised by A.R.A.R.@

1.–Ա. ԹԵՖԵՆԸ Հին ճիստի մը արշաւը
2.–» » Լիբրաճան
2.–» » Տեսիլ վարձուցի
3.–Ա. ՕԵՆԻՆԸ Դոր արդատ
24.–Ս. ՃՈՎԼԵՆԿՈՎԵՆԸ Նիրոյ աւերտարան
34.–Ա. ՇՈՒՇԵՆԸ Փոսնիկոն ֆեարտիան
55.–Շ. ՏԵՍԵՆԵՑՈՏՆԸ Միստիկ տարր
62.–Զ. ՊԱԼՊԻ Կեսաքիս վէճը
79.–ԵՐԻՆՆՏ Տաւս
80.–Գ. ԸՆԵՑԵՆԸ Ընկերատարերան թաիսրդը
111.–* * * Գեղցիկ տոիր մը
112.–Ս. ՇԵՐՄԱՑԵՆԸ Փաստաբեր Իրերաբի
122.–Լ. ՇԵՐՈՑԵՆԸ Գիրքերու վերադարձան մէջ
127.–* * * Լոյս տեսան
132.–* * * Մշակութային իրեր

digitised by A.R.A.R.©

ԱՄՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ Ի ԱՐՈՒԵՍՏԻ

ԼԵ. ՏԱՐԻ | ԹԻՒ 3 | ԱՄԱՌ 1996 | ՊԷՅՐՈՒԹ

Վ. ԹԷՔԷԵԱՆ

ՍԿԻԶԲ ԵՒ ՎԱԽՃԱՆ

ՀԻՆ ՆԿԱՐԻ ՄԸ ԱՌՋԵՒ

Գարեջուրին ոսկի հոտը կարօտցայ,
իր համեղ կուրծքին՝ չորս եղանակներ
փրփրացնող փիծծան,
եւ պիստակներու թրփթրփը տաքուկ,
գիշերահամայ խոստումը անփոյթ:

Կլիմայ չկար, եղանակներ էին
աշխարհէն՝ այնտեղ հոսող ցնծարքուն·
այդ արաբական անուշի պորտին
սրտի չափ փոքրիկ պատառը թրթռուն

տեսնէի հիմա, միայն տեսնէի՛,
նստէի՛նք նորէն պարպուած բաժակով,
սեւ ժայռէն հոսէր սպիտակ օղին,
դուն լուռ ըմպէիր, ես գինովնայի…

digitised by A.R.A.R.@

ԼԻԲԱՆԱՆ

Մովուն մէջ հազար արեւ տապկուեր էր,
լեռները գով էին մոգի ճակտի նման.
գարնան համար խենթ-խենթ երգեր չէին հիւսուեր,
ինքնիրե՛ն կը կախուէր ողկոյզներով որդան։

Կար դրախտի ճամբան, կար դժոխքի ճամբան,
եւ չէին խառնուեր ճամբաները իրար.
հաշտ էր սատանան իր փոքրաթիւ գունդով,
եւ հայութեան տօնը ալիք-ալիք կ'եռար։

Թերեւս մանկական յուշ է սոսկ, թերեւս
սատանան կրնար ինծի հետ մեծնալ,
բայց դրախտի ճամբան միշտ կապոյտ ծովն է,
իսկ դժոխքը գով է մոգի ճակտի նման։

ՏԵՍԻԼՔ ՎԱԽՃԱՆԻ

Տաք թէյի շշունջը նարօտ-նարօտ,
ապաստան՝ դիւահար աշխարհէն.
հին հրդիքները կ'երնեան շարքով,
ողորկուն ծայներով կը կանչեն։

Ձիւնն է հոս՝ փխրուն գլխարկը արձակած,
անկայուն գոյութեան մահածոց.
կը կանչեն անարի, անզօր ու դեղնած
անդաստանները խօսքի աստուծոյ։

Հրածիր ջրվէժներ կ'աղերսեն, կը լսեն
հեծկլտուքը ողջակիզուող կնկայ,
հրեշտակներ կ'ինչնեն սատափ աչքերով
լուսնաթեւ դագաղիս վրայ։

Սուրբ պաղատանքի խունկերը գտէք,
կախարդանքը Բանին՝ գնա՛ց.
դիւաշշուկ այրեր լեցուեր են այստեղ-
ոչ լեզուի նարօտ,
ոչ կանչող տանիք,
ոչ խօսքի աստուծոյ
փսփուքը մնաց։

ՎԵՀԱՆՈՅՇ ԹԵՔԵԱՆ

1996, Մարտ, Նիւ Ճըրզի

20555-24 digitised by A.R.A.R.@ 144-1001

Վ. ՕՇԱԿԱՆ

ՆՈՐ ԱՐՄԱՏ

ՏԵՍԱՐԱՆ 6

Ուրբաթ, 4 Նոյեմբեր 1994

Առաջին պատկեր։

Թեմին երկու ծայրերը հեռաձայնի խցիկները լուսաւորուած են նորէն։ Աջէն կը մտնէ Կարապետ, կը նայի տեսորակին, կը կազմէ թիւը ու կ'անշարժանայ։

Միւս խցիկէն անմիջապէս հեռաձայնը կը զարնէ։ Երեք անգամ զարնելէ ետք, Արմինէն կ'երեւայ, զգուշութեամբ կը վերցնէ ընկալուչը, կը տանի ականջին ու մեղմ ձայնով կը խօսի։

ԱՐՄ.—Ալօ...

ԿԱՐ.—Արմինէ՞, դո՞ւն ես։

ԱՐՄ. (*ձայնը յանկարծ կը պայծառանայ ու կը լեցնէ սենեակը*)—Օ՛հ, Կարապետ... ի վերջոյ... այո, ես եմ... ո՞ւր ես։

ԿԱՐ.—Քեզի ըսեր եմ որ դուն չպատասխանես թէլէֆոնը, բնաւ... ինչո՞ւ...

ԱՐՄ. (*ընդմիջելով*)—Թիճան դուրս ելած է, տունը մարդ չկայ։

ԿԱՐ. (*անձկութիւն կայ ձայնին մէջ*)—Ինչպէ՞ս ես։

ԱՐՄ.—Ինչպէ՞ս պիտի ըլլամ, շատ առանձին եմ, կը ձանձրանամ առանձինս։ Ե՞րբ պիտի գաս հոս։

ԿԱՐ.—Ինչպէ՞ս է առողջութիւնդ։ Քեզի բժիշկի մը հասցէն տուած եմ, ինչո՞ւ գացի՞ր։

ԱՐՄ.—Ոչ, ժամանակ չունեցայ։

ԿԱՐ.—Արմինէ, քսան օր է հոն ես եւ տակաւին ատեն չգտա՞ր բժիշկին երթալու։ (*Լռութիւն*)։ Երեք ամիսը հասար, չէ՞։

ԱՐՄ.—Հա, գիտեմ։

digitised by A.R.A.R.@

Լռութիւն։ Արմինէին գլուխը կախ է։

ԿԱՐ—Լաւ, նայէ։ Հիմա ժամը (*ժամացոյցին կը նայի*) ութուկէսն է։ Օֆիսէն կը խօսիմ կոր։ Ժամը տասին United Airlines օդանաւ կայ, տասնմէկուկէսին Սան Տիեկո եմ։

ԱՐՄ—Կարապետ, իրա՞ւ կու գաս կոր... հօ, հօ՛։ (*Արմինէ ուրախութենէն կը ցատկէ խցիկին մէջ*)։ Կարօ, Կարօ... սքանչելի մարդ ես, ա՜խ, հոս ըլլայիր հիմա՝ կը համբուրէի քեզ...

ԿԱՐ—Կէսօրին միասին կը նշանենք։

ԱՐՄ—Ի՞նչ որ կ'ուզես...։ Լուր ունի՞ս Նշանէն։

ԿԱՐ—Գամ ու՝ կ'ըսեմ, հիմա պէտք է վազեմ օդակայան... քեզի կարեւոր ըսելիքներ ունիմ, թէլէֆոնով չ'ըլլար։

ԱՐՄ—Լաւ, շուտ եկուր։ Կու գա՛ քեզի օդակայանը կը սպասեմ։

ԿԱՐ—Եղաւ։ Պայ—պայ։

ԱՐՄ—Պայ—պայ, Կարօ...

Լուսարձակները կը սկսին մարիլ։ Մարդը նորէն ոտքի կը ցատկէ։

ՄԱՐԴ (*գրեթէ պոռալով*)—Կեցէք, մի երթաք, մի մարէք լոյսերը։

ՁԱՅՆԵՐ—Ա՛լ կը բաւէ, հաօ... գլուխ տարիր... ձգեցէք մարդը թող խօսի...

Մարդը այս անգամ դուրս կ'ելլէ իր տեղէն, կը վազէ բեմ, կը կայնի մէջտեղը։ Մութ է ու չի տեսնուիր դէմքը։ Կարապետ եւ Արմինէ հիմա բեմն են ու խցիկներուն առաջ կայնած են, անշշուկ եւ անշարժ։

ՁԱՅՆԵՐ—Լոյս տուէք մարդուն... հա, լոյս...

Լուսարձակ մը յանկարծ կ'իյնայ վրան։ Որոշ տարիքի մարդ մըն է, ներկայանալի արտաքինով, պէխ եւ ակնոց ունի։ Մազերը հոտ կը հրէ ճակտէն ու կը խօսի։

ՄԱՐԴ—Հէյ, Պարոն Բեմադրիչ, ո՞ւր ես, եկո՛ւր նայինք։

ԲԵՄ. (*բեմ կը վազէ, կը կայնի քովը*)—Դո՞ւն ես նորէն։ Ա՞յս անգամ ինչ կայ։

ՄԱՐԴ.—Սուտ կը խօսի կոր հերոսը։ Քսան օր չեղաւ, ոչ ալ քսան ժամ...։ Ծղած—չեղածը կէս ժամ է, կէս ժամ՝ հանրային պարտէզի մէջ իրենց հանդիպումէն ի վեր։

ԲԵՄ—Երկու տեսակ ժամանակ կայ հոս, բարեկամ, թատրոնի ժամանակը եւ կեանքի ժամանակը։ Կեանքին համար, այո, կէս ժամ է հոս

digitised by A.R.A.R.@

նէք բոլորս, սակայն դերասաններուն, հեղինակին, ինծի եւ մանաւանդ թատերախաղին համար՝ քսան օր անցած է։

ՄԱՐԴ—Կախարդանքը պիտի փշրե՞նք թէ ոչ։ Հիմա է, Պարոն Բեմադրիչ, էն լաւ առիթը՝ ազատուելու կախարդանքէն։

ԲԵՄ.—Բայց ինչպէ՞ս, ինչպէ՞ս…

ՄԱՐԴ—Միացուր երկու ժամանակները, հալեցուր իրարու մէջ, թող գիրար չէզոքացնեն եւ կ'ունենաս ճշմարտութիւնը։

ԲԵՄ.—Այսի՞նքն։

ՄԱՐԴ—Չկայ, չկայ, Պարոն Բեմադրիչ, չկայ… ժամանակ ըսուածը առասպել է, թուանշան, թմրեցուցիչ հեքիաթ է… ժամանակը՝ ժամանակի գիտակցութիւնն է լոկ։ Իրաւունք չունին մարդիկը խաբելու։ Պէտք է ըսել իրենց աս բաները, իրականութիւնն ալ իրականութեան գիտակցութիւնն է միայն, ուրիշ ոչինչ։ Գիտակցութիւնը կայ միայն։

ԲԵՄ. (*շուարած երեւոյթ մը ունի*)—Այսինքն՝ ամէն ինչ պատրա՞նք է։

ՄԱՐԴ—Ոչ, ոչ, ոչ, հազա՛ր անգամ ոչ, ես այդ նեխած բառը չեմ գործածեր։ Պիտի ըսես որ թակարդը ինկած ես, պէտք է գիտնան, իրաւունքնին է ատիկա։ Ահազանգը պիտի հնչեցնես, Պարոն Բեմադրիչ։ Աւելի կարեւոր է, քան քու թատրոնդ։

ԲԵՄ.—Ատիկա իմ գործս չէ, ատիկա հեղինակին գործն է։ Ես…

ՄԱՐԴ (*ընդմիջելով*)—Ան բան չի հասկնար, ա՛ն ալ թակարդը ինկած է։

ԲԵՄ.—Է, ո՞վ լարած է այս թակարդը։ Եւ ինչո՞ւ։

ՄԱՐԴ—Չեմ գիտեր։

Կարճ լռութիւն մը։ Բեմադրիչն ու Մարդը իրարու կը նային, կը դառնան Կարապետին եւ Արմինէին, յետոյ՝ ժողովուրդին։ Տեղ մը պզտիկ խնդուք մը կը փրթի որ ալիք-ալիք կը տարածուի։ Քանի մը երկվայրկեան նոր լռութիւն է։ Բեմադրիչը կը դառնայ նորէն Մարդուն։

ԲԵՄ.—Ես բան մը չհասկցայ։

ՄԱՐԴ—Հոյակապ…։ Հիմա կարելի է ահազանգը կը հնչեցնես, եւ կախարդանքն ալ, ով գիտէ, կը փշրուի…

Լուսարձակները կամաց-կամաց կը մարին՝ մինչ բեմը կը պարպուի ու վարագոյրը վար կ'իջնէ։

digitised by A.R.A.R.@

Երկրորդ պատկեր։

Հանրային պարտէզի նմանող տեղ մը։ Ամայի անկիւն մըն է։ Նստարան մը կայ, քովը տունկ մը բուսած է։ Կարապետ եւ Արմինէ նստեր են, քով քովի։ Արմինէն մեղմօրէն կու լայ։ Կարապետ հանած է փողկապը, բաճկոնը։

ԿԱՐ.—Արցունքներդ խնայէ, Արմինէ, հաւաքէ ինքզինքդ, քեզի շատ կարեւոր ըսելիք մը ունիմ։

ԱՐՄ. (*կը վերցնէ գլուխը, կը սրբէ արցունքը, կը խնդէ պզտիկ թաշկինակի մը մէջ, իրեն կը զառնայ։ Ուրախ-տխուր արտայայտութիւն մը ունի*)—Ի՞նչ է։

ԿԱՐ. (*կ'առնէ անոր ձեռքը ափին մէջ։ Արմինէ կը մօտենայ անոր*)—Մեր մէջը կը մնայ ասիկա, ոչ ոքի բերանդ կը բանաս այս մասին։

ԱՐՄ.—Ի՞նչ է Կարօ։

ԿԱՐ.—Անցնող շաբաթը բժշկական երկար-երկար քննութիւններ եղայ, բժիշկս էր որ պահանջեց։

ԱՐՄ.—Ինչո՞ւ, ի՞նչ ունիս որ։

ԿԱՐ. (*լուռ է ու ներքին պայքար մը կայ, որ կը գոցէ բերանը։ Նայուածքը կը պտտի շուրջը, յետոյ կու գայ աղջկան վրայ*)—Քովը գացեր էի կոկորդի չոր հազի մը համար։ Երկու ամիս է վրաս է։ Քննեց-մննեց, ըսաւ Էն լաւը ամբողջ մարմինդ քննելն է, ինչ կ'ըլլայ-ինչ չ'ըլլար։

ԱՐՄ. (*քիչ մը անձկալի*)—Այսինքն ի՞նչ։

ԿԱՐ.—Չի գիտեր տակաւին։

ԱՐՄ—Այսինքն... քանսէրի՞ վախ կայ։

ԿԱՐ.—Այո եւ ոչ, վստահ չէ, չի գիտեր։

ԱՐՄ. (*յանկարծ պրկուած, տժգունած*)—Ահ, ոչ, ոչ, Կարօ։ (*կը գրկէ անոր իրանը, կը փաթթուի, գլուխը կը դնէ կուրծքին*)։ Ոչ, ոչ...

ԿԱՐ.—Իրար մի անցնիր, Արմինէ, դեռ բան մը չկայ, բժիշկն ալ ըսաւ, կրնայ պարզ հազ մը ըլլալ։

Լուռ են երկուքն ալ։ Աղջկան մազերը կը շոյէ, նայուածքը հեռուն, իր անցեալին ու ապագային։

ԱՐՄ—Դուն առողջ մարդ ես, Կարօ, բան մը չունիս, չեմ հաւատար։

ԿԱՐ—Այո, առողջ է մարմինս, վախնալիք բան չկայ։

ԱՐՄ. (*վեր՝ իրեն կը նայի, ուրախութեամբ*)—Հարկաւ։

Լուռ են նորէն։ Արմինէ կը նստի չիտակ, կը շոկէ մազերը, կը մնայ սակայն կռթնած Կարապետին։

digitised by A.R.A.R.@

ԿԱՐ. (*լուրջ թոնով մը անոր կը դառնայ*)—Լաւ մտիկ ըրէ ինչ պիտի ըսեմ։ Եթէ ես քանսէր ունիմ եւ մօտ է մահս...

ԱՐՄ. (*ընդմիջելով*)—Ոչ, ոչ... անանկ բան մի ըսեր, Կարօ։

ԿԱՐ. (*խիստ ու արագ*)—Մտիկ ըրէ, երեխայ չես, լուրջ բան է ըսելիքս։ (*Լուռ է Նորէն։ Ցանկարծ կը զգայ աղջկան խորունկ անձկութիւնն ու վախը։ Կը գրկէ անոր մարմինը, կը շոյէ ու կը համբուրէ մազերը*)։ Ներողութիւն, Արմինէ։ (*Արմինէ կը սկսի լալ...։ Կարապետ համբերութեամբ կը սպասէ քանի մը վայրկեան, մինչեւ լացին զարդիլը։ Յետոյ կը սկսի Նորէն խօսիլ, երեխայի մը խօսելու թոնով*)։ Եթէ քանսէր ունիմ, գէշ տեսակէն եւ վեց ամիսներ պիտի մնամ՝ հետեւեալը կարգադրած եմ։ (*Կը ստուգէ Արմինէին վիճակը ու կը շարունակէ*)։ Մնելիք զաւակիդ համար Trust Fund մը հաստատած եմ։ Գիտե՞ս ինչ է Trust Fund-ը։

ԱՐՄ.—Հա, գիտեմ։

ԿԱՐ.—Այս փաստին դրամով պիտի հոգաս ծնելիք զաւակիդ ամբողջ կրթութիւնը, մանկապարտէզէն մինչեւ համալսարանի վկայականը, 3էն 23 տարեկան, քսան տարի։ Նախ՝ հայկական վարժարան մը, յետոյ՝ Էն լաւ համալսարանը։

ԱՐՄ.—Ես թրասթ փանտ չեմ ուզեր, ես բեզի կ'ուզեմ, դուն ողջ մնացիր։

ԿԱՐ.—Արմինէ, հասկցիր, նանիկս, հազարէն մէկ շանս կայ, որ քանսէր ըլլայ, չէ՞։

ԱՐՄ.—Այո, գիտեմ, ներողութիւն։

ԿԱՐ.—Ասիկա կտակէս դուրս է ամբողջութեամբ, եւ իմ անձնական փաստաթղթս նշանակած եմ որ հոգ տանի այս բոլորին, եթէ ինծի բան մը ըլլայ։ (*Կը լռէ։ Յետոյ՝ գրպանէն պահարան մը կը հանէ, բայց չի տար*)։ Ասոր մէջն են բոլոր տեղեկութիւնները, բոլոր թուղթերը։ Փաստաբանին հասցէն ալ կայ։ Եթէ ինծի բան մը ըլլայ՝ կը բանաս, բովը կ'երթաս, Էն բիչը ամիս մը ետք։ Ես փաստաբանին հետ արդէն խօսած եմ, ան գիտէ ինչ պիտի ընէ։

Արմինէ կը կծկուի անոր կուշտին...։ Լռութիւն։ Կարապետի աչքերը լեցուած են։ Ցած ձայնով հիմա կը խօսի Արմինէ։

ԱՐՄ.—Ինչո՞ւ կ'ընես կոր ասիկա ինծի, Կարօ։

ԿԱՐ.—Որովհետեւ մեր մէջի զգացումը կեանքիս Էն մաքուր, Էն անկեղծ սէրն է։ Զաւկի, կնկայ սէրէն անդին է ասիկա։ (*Լուռ է մէկէն*)։ Պատանութեանս միայն ասանկ սէր մը ունեցած եմ, ամուսնացած կնկայ մը համար...։ (*Լուռ է Նորէն*)։ Գիտե՞ս որ աշխարհի մէջ միակ անձն ես, որուն կրնամ այսպէս բանալ սիրտս։

ԱՐՄ.—Ե՞ս։

ԿԱՐ.—Այո, դուն, միւս բոլորը հաշիւ մը, շահ մը ունին։

digitised by A.R.A.R.@

ԱՐՄ. (*Լանկարծ թեւերը կը նետէ անոր վզին շուրջ, կը քաշէ անոր գլուխը իրեն*).—Որովհետեւ կը սիրեմ քեզ։ (*Կ'ըսէ ու շրթունքները կը միանան իրարու։ Տաք, գորովագին է համբոյրը*)։

Վարագոյրը կը գոցուի։

ՏԵՍԱՐԱՆ 7

Կիրակի, 31 Դեկտեմբեր 1994

Տէրունական ընտանիքին նստելու սենեակը։ Դեկտեմբեր 31ի գիշերն է։ Կաղանդի պզտիկ ծառ մը, զուսպ զարդարանքներով՝ սենեակին աջ կողմը, բազմոցին քով զետեղուած է։ Տօնական մեղմ երաժշտութիւն մը կը լեցնէ տեսարանը ու հաւանաբար քովի սենեակէն կու գայ։

Ներս կը մտնէ, ձախ դուռնէն, Տիկին Մանուշակ, տունի շրջազգեստով։ Մազերը լաւ յարդարուած են։ Թեւերուն մէջ՝ տուփով նուէրներ։ Հիմա ատոնք կը դնէ ծառին բունին քով ու կը փլի բազկաթոռին գիրկը։

ՄԱՆ.—Նշա՜ն։

ՆՇԱՆ (*ներսէն*).—Ի՞նչ է։

ՄԱՆ.—Աս ծառին լամբերը եկուր անցուր, տղաս։ (*Տիկին Մանուշակ կը վերցնէ իր բուրդը, հիւսելու համար*)։

ՆՇԱՆ (*ներսէն*).—Ես այդ անիմաստ ծառին տերեւին չեմ դպնար։

ՄԱՆ.—Եկուր, տղաս, հոգ չէ, անիմաստ է, բայց մերն է, մեր տունինը։

ՆՇԱՆ (*Ներս կը մտնէ աջ դուռնէն։ Զգայնի ու հեգնական թոն մը ունի ձայնը*).—Որո՞ւն գեղեցիկ, չնաշխարհիկ գաղափարն էր սա ողորմելի ծառը առնելը... տունը երեխայ չկայ որ իմաստ մը ունենայ ծառ շտկելը։

ՄԱՆ.—Ատանկ մի խօսիր, Նշան, պապադ ուզեց, ես ու քոյրիկդ ընտրեցինք։ Բոլորս ալ զոհ ենք, քեզմէ զատ։ Լոյսերն ալ քու գործդ է։

ՆՇԱՆ.—Իրա՞ւ, բոլորդ զո՞հ էք... պրաւո՛ վայլահի... երեքդ ալ մանուկներ էք ուրեմն, հոյակապ։ (*Կը խնդայ*)։

ՄԱՆ.—Ի՞նչ ունիս ընտանիքիդ դէմ, Նշան, հէ՞, մարդ չես հաւնիր, ամէն ինչ կը հեգնես, սա քանդելու ախորժակը ե՞րբ մտաւ մէջդ, հէ՞... ի՞նչ ունիս մեզի դէմ։

digitised by A.R.A.R.@

ՆՇԱՆ—Ի՞նչ պիտի ունենամ որ… կողոպուտի եւ դրամի վրայ փառաւոր կերպով հեծած երջանիկ մարդիկ էք, ծուռ բան չէք ըսեր, սխալ բան չէք ըներ կեանքի մէջ, բոլոր չիտակ, փարլախ մարդիկը կը ճանչնաք: Ես ո՞վ եմ որ ձեզի դէմ ելլեմ: Ո՞ւր են լոյսերը, տուր որ անցընեմ:

Կը դառնայ մօրը կողմը։

ՄԱՆ—Նա, հոս են, առ:

Լռութիւն կը տիրէ։ Նշան կը զբաղի՝ լոյսերուն շղթան զետեղելով ծառին վրայ, մինչ Մանուշակ մէկ աչքով զինքը կը դիտէ, քիչ մը հեռուէն։ Ներս կը մտնէ Շաղիկ։ Կապոյտ զգեստ մը հագած է, մազերը սանտրած։

ՇԱՂ—Ներսէն լսեցի ըսածդ, Նշան:

ՆՇԱՆ—Ի՞նչը:

ՇԱՂ—Հարուստները գողեր են. հազար անգամ ըսեր ես: Բայց դուն ալ չէ ըսած չունիս այդ դրամին քեզի տուած դիւրին կեանքին: Պապան արդար աշխատանքով շահած է այդ դրամը:

ՆՇԱՆ (*հեգնական*)—Իրա՞ւ… գիտե՞ս քանի միլիոն տոլար ունի պապադ:

ՇԱՂ—Չեմ գիտեր եւ պէտք ալ չունիմ գիտնալու:

ՆՇԱՆ—Շաղիկ, ե՞րբ պիտի մեծնաս դուն, աղջի՛կ:

ՄԱՆ—Ինչո՞ւ ատանկ կ'ըսես, տղաս, միշտ մէ՞կը պիտի կենես:

ՆՇԱՆ—Ի՞նչ կենեցի, պարզ հարցում մըն էր:

ՇԱՂ—Հոգ չէ, մամա, Նշանին թէրսութեան վարժուած եմ: Կարեւորութիւն մի տար: Սիրտը բարի է:

ՆՇԱՆ (*ծառին վրայ դեռ կ'աշխատի*)—Ճիշդ պապայիդ պէս կը խօսիս կոր: Օքսիժէն չկայ այս տունին մէջ, որ մարդիկ մեծնան, աճին: Ամբողջ օքսիժէնը պապան կ'առնէ…

ՇԱՂ (*քիչ մը հեգնական*)—Դո՞ւն ինչպէս աճեր ես, Պարոն Նշան:

ՆՇԱՆ—Դուրսէն–դուրսէն… աս տունէն դուրս աշխարհ կայ, խապար ունի՞ս: Սփիւռքը ողջ մնայ: Եթէ հայերը Հայաստանի ափ մը հողին վրայ մնային՝ իշտէ քեզի պէս բարի, միամիտ, զաւալլը մարդիկ կ'ըլլային:

ՄԱՆ.—Մտիկ մ'ըներ, աղջիկս:

ՆՇԱՆ—Պաշտպանէ հա, հնդկահաւու թեւերդ շուրջը գոցէ որ մեռնի աղջիկդ: Սա ալ ըսեմ որ հասկնաք. եթէ հայերը Սփիւռք չերթային, կը մեռնէր մեր ազգը, հոն էր օքսիժէնը…: Աչքը սիրեմ մեր գուսաններուն, Դաւիթը եւ Պզտիկ Մհերը քանի՞ օր կը կարծէք Հայաստանի հողին վրայ անցուցին. ուիք-է՞նտ մը, Կաղանդի արձակո՞ւրդ մը:

digitised by A.R.A.R.@

Լռութիւն։ Շաղիկ թերթ կը կարդայ։ Մանուշակ կը ծռի Նշանի կողմը։

ՄԱՆ—Լմնցա՞ւ։
ՆՇԱՆ—Ինչի՞ն համար ես, լոյսերո՞ւն թէ հերոսներուն։
ՄԱՆ—Երկուքն ալ։

Նշան կը քաշուի ծառէն ու անոր առջին գետին կը նստի, ծունկերը գրկած ու մօր դարձած։

ՆՇԱՆ (*բարձր տրամադրութեամբ*)—Ո՛չ, չլմնցայ։ Նայէ, մամա, ո՛չ մի-այն մեր հերոսները դուրսերը կը թափառէին, այլ գացին հոնկէ, դուրսէն, օտար հարս առին...։ Սասունէն աղջիկ չառին։
ՄԱՆ—Ի՞նչ ըսել կ'ուզես կոր, Նշան։
ՆՇԱՆ—Հէչ, անանկ... ու սա ալ ըսեմ։

Ոտքի կը ցատկէ, կ'երթայ մօրը քովը կը նստի բազմոցին վրայ։ Մանուշակ յանկարծակիի եկած, կը սառի եղած տեղը։

ՇԱՂ.—Զազդուիս, մամա, դերասանութիւն է ըրածը։ (*Շաղիկ անձայն կը շարժի դէպի ձախ դուռը ու կ'ելլէ սենեակէն*)։
ՆՇԱՆ.—Մտիկ մ'ըներ անոր։ Գիտե՞ս որ հայր ու տղայ մենամարտի բռնուեցան ու ինչ մնաց որ Միհր իր հայրը սպաննէր։
ՄԱՆ—Ինչո՞ւ իրար ինկան։
ՆՇԱՆ—Աղջկայ մը համար... այո, աղջիկ մը...։ Կը պատահի, հէ՞։
ՄԱՆ. (*պահ մը լուռ է, շուարած։ Յետոյ, մեղմ ձայնով*)—Ամօ՛թ իրենց։
ՆՇԱՆ—Ամօթի բան չկայ, մամա, կեանքի օրէնքն է։ (*Լռութիւն կը տիրէ սենեակին։ Նշան ետ ծառին քով կ'երթայ, կը ծռի, բաներ մը կ'ընէ, կէս վայրկեան ետք կը շտկուի, կը դառնայ սենեակին*)։ Լմնցաւ։
ՄԱՆ.—Է դո՞ւն ալ անանկ պիտի ըլլաս, պապայիդ հետ կռուի պիտի բռնուիս, գլուխդ առնես-երթաս Աստուած գիտէ ուր։
ՆՇԱՆ—Վալլահի չեմ գիտեր, մամա, կրնայ ըլլալ... ազատ մարդ եմ։
ՄԱՆ.—Ատանկ բան չես ըներ դուն, իմ տղաս ես դուն։ Պապայիդ սիրտը կը կոտրես, կը մեռցնես մարդը, գիտցիր հա՛։
ՆՇԱՆ—Իսկ դո՞ւն, մամա, դո՞ւն ինչ կ'ըլլաս։
ՄԱՆ.—Ատանկ խենթ բաներ մի հարցներ ինծի։ Գիտես ինչ է պատաս-խանս։

Շաղիկ ետ ներս կը մտնէ, ձեռքը գոյնզգոյն թուղթով փաթթուած տուփ մը, որ կը տեղաւորէ ծառին բունին քով։ Ետ կը կայնի, կը նայի ծառին։

digitised by A.R.A.R.@

ՆՇԱՆ—Ա՞տ որու համար է։
ՇԱՂ—Հօրքուրին համար։
ՆՇԱՆ (*թեւերը բացած, անզօր կայնած*)—Հօրքուր Զապէլին ալ ը-ւէր չտրուի նէ՝ խաթերս կը մնայ, ծօ, այդ պառաւը նուէրը ի՞նչ պիտի ընէ, մէկ ոտքը գերեզմանը, հագիւ անունը կը յիշէ։
ՄԱՆ—Ինչո՞ւ ատանկ կը խօսիս։ Քեզի ծունկերուն վրայ մեծցուցած է։
ՆՇԱՆ—Միայն յեղի յիշատակներ ունիմ անկէ... պապային աջ բազուկը, փաշիսթ բռնակալ... մանկութենէս ի վեր կը հալածէ զիս իր ա-ղօթքներով, ուխտերով, իր օրհնութիւններով... ամէն գիշեր գլխուս վրայ կը կենար որ ծունկի գամ, հօքը աղօթք ընեմ չպառկած, «Նը-շանիկ, ջուրին չկոխես... Նշան՝ վրադ չաղտոտես... Նշան, չքրտ-նիս, Նշան, Տէր Պապային ձեռքը համբուրէ... Նշան, շատ մի վա-զեր, շատ ձայն մի հաներ...»։ Հոգիս բերանս բերած է։ Աստուա՛ծ իմ, աս ծերերը ինչո՞ւ չեն մեռնիր։
ՄԱՆ—Դէ՞շ ըրաւ, նայէ, ինչ շէնքով-շնորհքով, առողջ երիտասարդ ե-ղար...

Շաղիկ կը սկսի խնդալ։

ՇԱՂ—Աչքի չգայ, մամա, բերանդ խերով բաց։
ՄԱՆ—Կատակ է ըրածը, աղջիկս։ Զեմ կարծեր սրտին մէջ ատանկ կը մտածէ։ Մեր ընտանիքէն ծուռ մարդ չ'ելլեր։
ՆՇԱՆ (*ամենայն լրջութեամբ*)—Ամէն։

Վարագոյրը դանդաղօրէն վար կ'իջնայ։

ՏԵՍԱՐԱՆ 8

Կիրակի, 31 Դեկտեմբեր 1994

Նոյն տեսարանն է։ Ամբողջ ընտանիքը հաւաքուած է։ Կարա-պետը, իր փողոցի զգեստով, փողկապով, բազմոցին անկիւնը նըս-տած է, մտածումներու մէջ խորասուզուած։ Քովը՝ Մանուշակը, գիշերազգեստով է, ոտքերը բազմոցին վրայ քաշած եւ արագ-արագ բուրդ կը հիւսէ։ Շաղիկ կաղանդի ծառին քով փուֆի մը վրայ նստած՝ թերթ կը կարդայ։ Նշանը թիվիին քովի բազկաթոռին վրայ՝ գիրք կը կարդայ։

digitised by A.R.A.R.@

Սենեակին մէջտեղի սեղանին վրայ՝ գինիի գաւաթներ, անուշեղէնի տուփեր, կաղանդի սովորական իրարանցումը։ Թիվին բաց է ու խրախճանքի մեղմ աղմուկ մը կը լեցնէ սենեակը, բայց ուշադրութիւն ընող չկայ։

Խորքի դրադարանին վրայ կախուած մեծ ժամացոյցը 11:30 *կը ցուցնէ։*

Հեռաձայնը, ծառին քով դրուած ցած սեղանիկին վրայ՝ յանկարծ կը զարնէ, բարձր ձայնով։ Ամէն ոք կը թուի ցնցուիլ։ Կարապետին ուշադրութիւնը երկվայրկեան մը հոն կ'երթայ, յետոյ եւ իր մտածումին։ Տիկին Մանուշակ կը շարունակէ բուրդ հիւսել։ Նշան ու Շաղիկ կը շարունակեն իրենց ընթերցումները։

Հեռաձայնը նորէն կը զարնէ։

Շաղիկ վար կը դնէ ձեռքին թերթը, առանց անապարանքի, կը վերցնէ գործիքը։

ՇԱՂ—Ալօ։

— —...

ՇԱՂ—Այո, Տէրունեանցներուն տունն է, ո՞վ կ'ուզէք։

— —...

ՇԱՂ—Այո, հոս է, վայրկեան մը։ Քեզի համար է, Նշան։

ՆՇԱՆ—Ո՞վ է։

ՇԱՂ—Չեմ գիտեր, կին մըն է։

Կարապետին մարմինն ու դէմքը մէկէն կը պրկուին։ Տիկին Մանուշակ իր բուրդով զբաղած է։ Նշան կը նետէ գիրքը, ոտքի կը ցատկէ ու արդէն Շաղիկին քովն է, ձեռքէն գրիչէ կը խլէ գործիքը։

ՆՇԱՆ—Այո՞, ո՞վ է։

— —...

ՆՇԱՆ—Այո, ճանչցայ, քեզի ալ շնորհաւոր Նոր Տարի։

Կարապետին ուշադրութիւնը ամբողջութեամբ տղուն վրան է ու մարմինը քիչ մը անոր կողմը կը դարձնէ։ Շաղիկ թերթը եւ ձեռքը առած կը կարդայ։ Նշան անշարժացած՝ շուրջը կը նետէ նայուածքը, կէս մը ոտքի ելած։

ՆՇԱՆ—Ո՞ւր ես, ուրկէ՞ թէլէֆոն կ'ընես կոր։

— —...

ՆՇԱՆ—Լաւ եմ ես, ո՞ւր ես դուն... սպասէ վայրկեան մը։ (*Կը դառնայ քրոջ, յետոյ՝ հօր, որ առաջ ծռած՝ իր շարժումներուն կը հետեւի*)։ Նայէ, ես ասիկա խոհանոցէն պիտի առնեմ, մի գոցեր թէլէֆոնը, մէկ վայրկեան։

digitised by A.R.A.R.@

Նշան կը պատրաստուի ոտքի ելլել։

ՇԱՂԻԿ—Աւրուած է խոհանոցին թէլէֆոնը։

ՆՇԱՆ (*գրեթէ պոռալով, հասած խուճապի մը եզերքը*)—Աւրուա՞ծ մը, ե՞րբ աւրուեցաւ։

ՇԱՂ—Ես գիտե՞մ։

Նշան եւ տեղը կը նստի։ Երկվայրկեան մը շուարած է ու չի գիտեր ինչ ընէ։ Յետոյ եւ կ'առնէ գործիքը։

ՆՇԱՆ—Նայէ, հիմա շատ զբաղած եմ, գիտե՞ս, իրարանցում, ցուէր-մը-ուէր... ինչո՞ւ մէկ ժամէն չես հեռաձայներ, եա՞։

— —...

ՆՇԱՆ—Չէ, չէ, ուշ չէ, ես արթուն եմ... թիւդ տուր, ես ինքս թէլէֆոն կ'ընեմ։

— —...

ՆՇԱՆ—Լաւ, մի տար, ինչպէս որ կ'ուզես։ Գիշեր բարի։ (*Գործիքը եւ տեղը կը դնէ*)։

ԿԱՐ—Ո՞վ էր ատիկա, Նշան։

ՆՇԱՆ—Հէչ, հին ծանօթ մը։

Նշան կը շոկուի, պահ մը կը կայնի անորոշ, իր խօսքի արձագանգը ականջին։ Բոլորը պրկուած են սենեակին մէջ, ժամացոյցին կը նայի, յետոյ կը քալէ դէպի իր բազկաթոռը, կը նստի ծանրօրէն, ձեռք կ'առնէ գիրքը, սակայն յստակ է, թէ անկարող է կեդրոնանալու։ Ու սենեակը կը սուզուի իր հին անդորրութեան մէջ։

Վարագոյրը կը գոցուի։

ՏԵՍԱՐԱՆ 9

Կիրակի, 31 Դեկտեմբեր 1994

Մէկ վայրկեան ետք վարագոյրը կը բացուի նորէն։ Միայն կաղանդի ծառին գունաւոր լոյսերը կը պլպլան, կը բացուին-կը գոցուին, մութ սենեակին մէջ նետելով գոյնի կայծեր, որոնք անիրական բնոյթ մը կու տան տեսարանին։ Մարդ-մարդասանք չկայ սենեակը։

digitised by A.R.A.R.@

Նոյն տեղէն հեռաձայնը նորէն կը զարնէ, բարձր ձայնով։ Երկրորդ անգամ կը զարնէ, արդէն Նշան ներս կը վազէ, կը գոցէ խորքի դուռը եւ իր դուռը։ Երրորդ զանգին՝ արդէն փուֆին վրայ է ու կը վերցնէ ընկալուչը։

(Արմինէին ըսածները պիտի չլսուին անշուշտ հանրութեան կողմէ, սակայն կարեւոր են, որ Նշանի դերը խաղցողը գիտնայ զանոնք՝ որպէսզի իր պատասխանները անկեղծ ըլլան)։

ՆՇԱՆ—Ալօ։

ԱՐՄ—Նշա՞ն, դո՞ւն ես։

ՆՇԱՆ—Հա, ես եմ... (*Արագ նայուածքով դուռները կը քննէ։ Երկուքըն ալ գոց են*)։ Ո՞ւր ես, աղջիկ, ամիսներէ ի վեր անհետացեր ես, լուր տուած չունիս թէ ուր ես, կ'ըլլա՞յ ասանկ բան։

ԱՐՄ—Մի ներուիր, մասնաւոր պատճառներ ունէի։

ՆՇԱՆ—Ի՞նչ պատճառներ են ատոնք որ, ինչպէ՞ս թէ չներուիմ, ես...

ԱՐՄ. (*ընդմիջելով*)—Ո՞վ կայ սենեակը։

ՆՇԱՆ (*ձայնը մէկէն կը ցածնայ*)—Մէկը չկայ, բայց վստահ եմ ամէնքն ալ կը լսեն կոր ըսածներս, դուռներուն ետեւէն։

ԱՐՄ—Անանկ է նէ...

ՆՇԱՆ—Չէ, չէ, խօսէ։

Կարճ լռութիւն։ Նշան շուրջը կը նայի։

ԱՐՄ—Լաւ եմ ես, մի մտահոգուիր։

ՆՇԱՆ—Ինչպէ՞ս թէ չմտահոգուիմ։ Գործիդ տեղը գացի՝ ըսին հրաժարեր-գացեր ես։ Տունդ գացի, կինը ըսաւ մէկէն մեկներ ես, անապարանոթով, ոստիկանութեան լուր տուի, բան մը չկրցան ընել... մէկէն անհետացար։

ԱՐՄ—Մենք լաւ ենք։

ՆՇԱՆ—Դուք լաւ էք, հէ... հասկցայ ինչ ըսել կ'ուզես կոր։ (*Լուռ է կարճ պահ մը*)։ Այդ գոնէ աղուոր լուր է... բայց ինչպէ՞ս կ'ապրիս կոր, ի՞նչ է գործդ, ո՞ւր ես, ո՞ւր, ըսէ ինծի... իրաւունք ունիմ գիտնալու։

ԱՐՄ. (*կարճ լռութիւն մը*)—Չեմ կարծեր։

ՆՇԱՆ (*յանկարծ ձայնը բարձրացած է*)—Ինչպէ՞ս թէ չես կարծեր...

ԱՐՄ—Ցած խօսէ։

ՆՇԱՆ (*ձայնը իջեցուցած*)—Հարկաւ իրաւունք ունիմ... բայց չկուզենք հիմա այդ մասին։ Ըսէ ինծի ուր ես, ինչ կ'ընես կոր, որպէսզի...

ԱՐՄ. (*ընդմիջելով*)—Կ'աշխատիմ, լաւ տեղ մը գտած եմ։

ՆՇԱՆ—Հոս նայէ, Արմինէ, պէտք է տեսնուինք, անպայման, բայց չկարծես, թէ որոշումս փոխած եմ մեր մասին, ատիկա չ'ըլլար, ես իմ ծրագիրներս ունիմ կեանքի մէջ, բեզի ըսած եմ ատիկա։

ԱՐՄ—Գիտեմ, այդ չէ ուզածս։

digitised by A.R.A.R.@

ՆՇԱՆ — Հապա ի՞նչ է։
ԱՐՄ. (*լուռ է Արմինէ*) — Դժուար է, ասանկ թէլէֆոնով...
ՆՇԱՆ — Լաւ, բայց գիտցիր, որ ձեռքէս եկածը կ'ընեմ քեզի օգնելու համար։
ԱՐՄ — Ատոր բնաւ պէտք չունիմ։
ՆՇԱՆ — Հապա ի՞նչ է ուզածդ։
ԱՐՄ — Կ'ուզեմ որ ճշմարտութիւնը ըսես աշխարհին։
ՆՇԱՆ — Մի պոռար... չ'ըլլար։ (*Լուռ է*)։ Չէ, այդ մէկը չ'ըլլար։
ԱՐՄ — Ինչո՞ւ։
ՆՇԱՆ — Որովհետեւ պիտի ստիպուինք... չէ, չ'ըլլար։
ԱՐՄ — Չէ՞ որ ճշմարտութեան սիրահար ես։
ՆՇԱՆ — Այո, ճշմարտութիւնը կը սիրեմ, բայց ասիկա անձնական կեանքի ազատութեան մասին է, մարդ չի խառնուիր իմ կեանքիս, ոչ ոք։
ԱՐՄ — Մի պոռար։
ՆՇԱՆ — Չեմ պոռար կոր։
ԱՐՄ — Դուն հէչ գիտե՞ս ինչ է սիրելը։
ՆՇԱՆ — Այդ ի՞նչ տեսակ հարցում է, հարկաւ գիտեմ ինչ է սիրելը։
ԱՐՄ — Գիտե՞ս ինչ է հայր ըլլալը եւ զաւակ սիրելը։
ՆՇԱՆ (*ձայնին մէջ խիստ թոն մը մտած է*) — Չէ, հայր չեմ եղած որ գիտնամ։
ԱՐՄ — Այո, անոր համար է չես զգար թէ առանձին մէկը չես այլեւս, ընտանիքէդ զատ ես ալ կամ, ան ալ կայ։
ՆՇԱՆ — Ինծի նայէ, համբերութիւնս կը հատնի կոր, ընտանիքը եւ դուն ի՞նչ կապ ունիք... ես իմ պարտականութենէս չփախայ, ձեւը գտած էի քու հարցդ լուծելու, դուն որոշեցիր, որ...
ԱՐՄ — Այո, Նշան, ես որոշեցի, քեզմէ չեմ սպասեր որ ամուսնանաս հետս։
ՆՇԱՆ — Եթէ այդ չէ միտքդ, հապա ի՞նչ կը սպասես որ ընեմ։
ԱՐՄ — Ըսես ընտանիքիդ... իմ զաւակս պէտք է գիտնայ ով է հայրը, ո՞վ է իր ընտանիքը, ատիկա իր իրաւունքն է։
ՆՇԱՆ — Անկարելի բան է ատիկա... ոչ... չեմ ըսեր մերիններուն... ես ալ չեմ ուզեր որ հայրը, ընտանիքը անծանօթ երեխայ մը մեծնայ... բայց ատիկա աւելի ուշ։
ԱՐՄ — Ոչ, հիմակուընէ կ'ուզեմ։
ՆՇԱՆ — Հիմա չ'ըլլար, ոչ։

Լռութիւն։ Նշանին ջիղերուն յոգնութիւնը զգալի է նստուածքէն։ Քրտինքը կը սրբէ։ Յետոյ՝ գործիքը ականջը կը տանի նորէն, դժկամութեամբ։

ԱՐՄ — Նշա՞ն։
ՆՇԱՆ — Ի՞նչ է։

digitised by A.R.A.R.@

ԱՐՄ.—Միայն մօրդ ըսէ։
ՆՇԱՆ—Մօ՞րս ըսեմ։ Խե՞նթ ես՝ ի՛նչ ես։ Կաթուած կու գայ վրան։
ԱՐՄ.—Բա՛ն մըն ալ չ'ըլլար։ Ան կը հասկնայ։ Հաւանաբար ալ գիտէ արդէն։
ՆՇԱՆ—Ուրկէ՞ պիտի գիտնայ։
ԱՐՄ.—Խելացի կին է։

Կարճ լռութիւն մը։ Նշան, շուար ու մտահոգ՝ չի կրնար կեդրոնանալ։ Յուսահատ՝ կ'որոշէ ընդունիլ։ Եւ ականջին կը տանի գործիքը։

ՆՇԱՆ—Արմինէ՞։
ԱՐՄ.—Ի՞նչ է։
ՆՇԱՆ—Լաւ, կը խօսիմ մօրս, միայն մօրս։ Բայց ուրիշ ոչինչ, հասկըցա՞ր, միտքդ հանէ ամուսնութիւն։
ԱՐՄ.—Մի վախնար։
ՆՇԱՆ—Եւ հոս անգամ մըն ալ թէլէֆոն մի ըներ։ Օֆիսիս թիւը ունիս։
ԱՐՄ.—Այո (*Լուռ է։ Յետոյ, մեղմ ձայնով կ'ըսէ*)։—Գիշեր բարի։
ՆՇԱՆ—Գիշեր բարի։

Եւ տեղը կը դնէ գործիքը ու կը մնայ պահ մը անշարժ, կորսուած աչխարհին, երազկոտ։ Յետոյ՝ ջղասպառ մարմինը ոտքի կը հանէ ու դանդաղօրէն ետ իր սենեակը կ'երթայ։

Վարագոյրը կը գոցուի։

ՏԵՍԱՐԱՆ 10

Երկուշաբթի, 1 Յունուար 1995

Տէրունականներց հիւրասենեակն է։ Գիշեր է, կաղանդի ծառը դեռ իր տեղը կը կայնի, ու սենեակը կոկուած է։ Ժամացոյցը ժամը 11 ցոյց կու տայ։

Տիկին Մանուշակ նստեր է բազմոցին, կոնակը շալ մը անցուցած։ Թերթ կը կարդայ։ Կը յօրանջէ։

Զախի դռունէն ներս կը մտնէ Նշան, կը հանէ թրջած trench-coat*ը, կը նետէ բազմոցին վրան։*

digitised by A.R.A.R.@

ՆՇԱՆ—Շնորհիքով պաղ է դուրսը։ Ո՞ւր է ամէն մարդ։
ՄԱՆ—Շաղիկը հարբուխ եղած է, անկողինն է։ Պապադ ալ լաւ չէր զգար կոր, վրան յոգնութիւն մը կոխած էր։ Ան ալ կը հազայ կոր։ Մինչեւ առտու արթուն էր, կանուխ պառկեցաւ։
ՆՇԱՆ—Դո՞ւն ինչու նստեր ես, մամա։
ՄԱՆ. (*լուռ է*)—Քեզի կը սպասեմ կոր, տղաս։
ՆՇԱՆ—Ինծի՞, աս խօշ է։ Պզտիկ տղայ չեմ ա՛լ, գիտե՞ս։ (*Ներս կ'երթայ ու քանի մը վայրկեան ետք ետ սենեակ կու գայ, ձեռքը գարեջուրի շիշ մը*)։ Եւ ինչո՞ւ քսանչորս տարեկան տղուդ գիշերը տուն գալուն կը սպասէիր։
ՄԱՆ. (*կը ծալէ թերթը, մէկդի կը դնէ, կը դառնայ տղուն*)—Մտահոգ եմ, Նշան, շատ։
ՆՇԱՆ—Ինչո՞ւ, ի՞նչ կայ որ։
ՄԱՆ—Պապադ է, առողջութիւնը լաւ չէ, այս հազը չեմ սիրեր կոր։
ՆՇԱՆ—Իրեն ըսի՞ր որ տոքթորին երթայ մէկ մը։
ՄԱՆ—Մտիկ կ'ընէ՞, կը ճանչնաս պապադ։
ՆՇԱՆ—Հա, սաստիկ յամառ է, գիտեմ։
ՄԱՆ—Քեզի պէս, դուն անկէ լա՞ւ ես կը կարծես։
ՆՇԱՆ—Ես իրեն պէս բնաւ չեմ։
ՄԱՆ—Գիտեմ, կատակ կ'ընէի կոր։ Եկուր քովս նստէ քիչ մը, կարօտս առնեմ։

Նշան դանդաղօրէն մօրը քով կու գայ ու կը նստի անոր կուշտին։ Քիչ մը անհանգիստ կը թուի ըլլալ։

ՆՇԱՆ—Ասա՞նկ։
ՄԱՆ—Վերջերս շատ շուտ կը ջղայնանաս կոր, տղաս։
ՆՇԱՆ—Ձեռքս չէ, մամաս։
ՄԱՆ. (*տղուն ձեռքը իր ափին մէջ կ'առնէ*)—Կեանքիդ մասին ոչինչ գիտեմ, Նշան, չես խօսիր կոր այլեւս, մտերմութիւն չմնաց տան մէջ։ Ասանկ երթայ նէ՝ ընտանիքիը կը քայքայուի։ Աստուած չընէ պապայիդ բան մը ըլլայ նէ՝ ա՛լ խերը տես Տէրունեան ընտանիքին։

Լուռ են։

ՆՇԱՆ—Բան մը չ'ըլլար, մի վախնար... ես քեզի հոգ կը տանիմ։
ՄԱՆ—Դուք լաւ ըլլաք՝ ես ուրիշ բան չեմ ուզեր։

Կարճ՝ բայց խիտ լռութիւն մը կը տեղաւորուի իրենց միջեւ։

ՆՇԱՆ (*մօրը կը դառնայ յանկարծ, աչքերուն կը նայի, երկվայրկեան մը կը վարանի, յետոյ հանդարտ ձայնով կը խօ-*

digitised by A.R.A.R.@

սի).—Մամա, մօտիկ ըրէ ինծի, քեզի շատ կարեւոր բան մը պիտի ըսեմ։

ՄԱՆ—Պապայի՞դ մասին է։

ՆՇԱՆ—Չէ, չէ… իմ մասիս։ *(Նշան կ'ելլէ մօրը քովը կը նստի)*։

ՄԱՆ—Ի՞նչ է…

ՆՇԱՆ—Կը յիշե՞ս երէկ գիշեր ինծի հեռաձայն եկաւ, կէս գիշերին մօտ։

ՄԱՆ—Հա, կը յիշեմ։

ՆՇԱՆ—Աղջիկ մըն էր, որ անցեալ ամառ ծանչցայ։ Բաւական մտերմացանք, դուրս ելանք քանի մը անգամ, յետոյ՝ մէկէն մէկ անյայտացաւ, երկու ամիս առաջ, առանց որեւէ հետք ձգելու… ինչքան փորձեցի գտնել՝ կարելի չեղաւ։ *(Նշան արագ ու բարձրաձայն կը խօսի հիմա)*։

ՄԱՆ—Ի՞նչ տեսակ աղջիկ է։

ՆՇԱՆ—Չէ, շատ պատուաւոր, ներկայանալի աղջիկ է։

ՄԱՆ—Հայ է, չէ՞։

ՆՇԱՆ—Հարկաւ։ *(Լուռ է Նշան)*։

ՄԱՆ—Վերջը նորէն թէլէֆոն ըրա՞ւ։

ՆՇԱՆ—Այո։

ՄԱՆ—Աս աղջիկը քեզի կը սիրէ, բայց դուն իրեն չես սիրեր, անանկ չէ՞։

ՆՇԱՆ *(յանկարծակիի եկած, շուարած)*.—Ուրկէ՞ գիտես։

ՄԱՆ—Օրուայ պէս յստակ է, տղաս։ Կը սիրես, բայց ոչ այնքան որ կարգուիս։

ՆՇԱՆ *(կը վարանի)*—Այո եւ ոչ… սիրէի նէ ալ՝ պիտի չամուսնանայի, դեռ շատ կանուխ է։

ՄԱՆ. *(շատ լուրջ, ծանր ձայնով)*.—Աղջկան բան մը խոստացա՞ծ ես։

ՆՇԱՆ *(վճռական շեշտով)*—Չէ, ոչինչ։

Մայր ու տղայ լուռ կը սպասեն որ ժամանակը անցնի, պահը հասունանայ։ Նշան ոտքի կ'ելլէ, ծառին քով կ'երթայ, եւ մօրը քով կու գայ, կը կայնի անորոշ, յետոյ նորէն տեղը կը նստի։

ՄԱՆ. *(շատ հանդարտ թոնով)*.—Եւ գաղտնիք մը ունիք։

ՆՇԱՆ *(գլուխը ձեռքերուն մէջ առած)*.—Այո։

ՄԱՆ—Ցղի է, չէ՞։

ՆՇԱՆ *(մօրը կը դառնայ, ապշահար, բան մը պիտի ըսէ, բերանը կը բացուի, բայց ձայն չ'ելլեր։ Քանի մը երկվայրկեան լռութիւն։ Ցետոյ մէկ բառ)*—Այո։

ՄԱՆ. *(անձկալի շեշտ մը կայ ձայնին մէջ)*—Քանի՞ ամսու է։

ՆՇԱՆ—Հինգուկէս։

ՄԱՆ. *(շունչ մը կը քաշէ, կը կռթնի բազմոցին կռնակին)*.—Առողջութիւնը տե՞ղն է։

ՆՇԱՆ—Հա, բան մը չունի։

digitised by A.R.A.R.@

ՄԱՆ—Ուրտեղացի՞ է։
ՆՇԱՆ—Ո՞վ։
ՄԱՆ—Մնողքը, աղջկան ծնողքը։
ՆՇԱՆ—Կարծեմ Հալէպէն են, վստահ չեմ։

Լռութիւն։

ՄԱՆ—Ի՞նչ է անունը։
ՆՇԱՆ—Արմինէ։
ՄԱՆ—Արմինէ ի՞նչ։
ՆՇԱՆ—Քարանեան։

Լռութիւն։

ՄԱՆ—Ինծի նայէ, տղաս, ասիկա կեանքիդ առաջին մեծ փորձառութիւնն է, ամէն, ամէն ինչէն աւելի կարեւոր...։ Արմինէն պիտի գտնես, ի՛նչ ալ ըլլայ նէ...
ՆՇԱՆ—Բայց չեմ գիտեր ուր է, մամա, ինչքան ալ պնդեցի՝ չըսաւ հա չըսաւ։
ՄԱՆ—Ո՞վ գիտէ ինչու...։ (*Լռութիւն*)։ Ամէն պարագայի, ամէն ինչ ձրգէ՝ ասոր ետեւէն եղիր։
ՆՇԱՆ—Չեմ կրնար, գործս ունիմ, իմ կեանքս կայ, հէյ...
ՄԱՆ (*ձայնը յանկարծ բարձր ու խիստ, ու տեղէն քիչ մը հեռած*)—Ի՞նչ ըսել է չեմ կրնար, դուն մարդ չե՞ս, պատասխանատուութեան զգացում չունի՞ս... տէր պիտի կանգնիս անոր։
ՆՇԱՆ (*ինքն ալ տեղէն հեռած*)—Ի՞նչ ըսել կ'ուզես կոր։
ՄԱՆ—Հոգ պիտի տանիս մինչեւ ծնի, այդ կ'ըսեմ կոր, հասկցա՞ր... հայրութիւն պիտի ընես։
ՆՇԱՆ—Է, վե՞րջը...

Լռութիւն։

ՄԱՆ—Վերջը կը խորհինք, բան մը կ'ընենք։ Ատիկա մեզի ձգէ։ Բայց էն առաջ՝ գտիր աս Արմինէն, հայրութիւն պիտի ընես։
ՆՇԱՆ—Ձեռքս եկածը կ'ընեմ։
ՄԱՆ. (*յանկարծ կը բռնէ ուժգին տղուն դաստակը, իրեն կը քաշէ զայն ու մօտէն, շատ մօտէն կը խօսի, շեշտ ու կրտրուկ*)—Ա՞տ ինչ ըսել է, պիտի գտնես աղջիկը, ուրիշ բան չեմ գիտեր։ (*Լուռ է նորէն*)։ Ինծի նայէ, Նշան, հոգիդ բերանդ կը բերեմ՝ եթէ փախիս ասկէ, ասիկա ժամանց չէ միւսներուն պէս... օր չես տեսներ, հարամ կ'ըլլայ կեանքդ, եթէ փորձանք մը գայ աղջկան կամ զաւկին գլխուն, կը հասկնա՞ս ինչ կ'ըսեմ քեզի։
ՆՇԱՆ—Հանդարտէ, մամա, ի՞նչ եղար մէկէն։

digitised by A.R.A.R.@

ՄԱՆ—Հօրդ բան չըսես։
ՆՇԱՆ—Չէ։
ՄԱՆ—Աւելի ուշ, ատենը գայ ՁԷ՝ կ'ըսես, հիմա շատ հանգիստ ալ չէ... հիմա տէր պիտի կանգնիս կեանքիդ։ *(Մանուշակ թոյլ կու տայ Նշանին դաստակը, դէմքէն յանկարծ մարդկային սիրոյ ալիք մը կ'անցնի, կը բանայ թեւերը)։*
ՄԱՆ—Եկուր մայիմ...
ՆՇԱՆ—Ի՞նչ...
ՄԱՆ—Եկուր, տղաս, եկուր գրկեմ քեզի։

Նշան մօրը աւելի կը մօտենայ, կը փակի անոր ու Մանուշակին թեւերը կը գրկեն անոր մարմինը, կը քաշեն դէպի իր գիրկը կը դնէ անոր գլուխը իր կուրծքին ու ձեռքերը կը շոյեն իր տղուն մազերը, կը համբուրէ անոր այտը, ճակատը մինչ իր աչքերը կը գոցուին ու մեծ երանութեան զգացում մը կ'ողողէ սիրտը...

Վարագոյրը կը գոցուի։

ՏԵՍԱՐԱՆ 11

Երկուշաբթի, 13 Փետրուար 1995

Բեմին երկու ծայրերը հեռաձայնային գործիքները նորէն լուսաւորուած են։

Աջի խցիկին մէջ՝ կը տեսնուի կարապետ, որ թիւ մը կը կազմէ։ Անմիջապէս միւս ծայրի գործիքին զանգը կը հնչէ։ Երկու անգամ։ Երրորդին՝ Արմինէ կ'երեւի, տունի շրջազգեստով, գլխուն մազերը ոլորներու մէջ փաթթած։ կը վերցնէ գործիքը։

ԱՐՄ—Ալօ՞։
ԿԱՐ—Արմինէ՞, դո՞ւն ես։
ԱՐՄ. *(աշխոյժ ձայնով)*—Կարօ, հէյ, առտուընէ ի վեր կը սպասէի։ Լա՞ւ ես, ի՞նչ լուր։
ԿԱՐ. *(գլուխը կը շարժէ)*—Նորութիւն չկայ։
ԱՐՄ—Առողջութի՞ւնդ։
ԿԱՐ—Կայուն է։

digitised by A.R.A.R.@

ԱՐՄ.—Նշանէ՞ն ինչ լուր, երթալու մասին բան մը ըսա՞ւ։
ԿԱՐ.—Առջի օր Ղարաբաղի խօսք մը մէջտեղ ձեռեց ճաշի ատեն, կատակով...
ԱՐՄ.—Ի՞նչ ըսել է։
ԿԱՐ.—Չենք գիտեր, բան մը ըսել չէ, սակայն ձորէն, կրնայ ուրիշ բան նշանակել։
ԱՐՄ. (*պզտիկ անձկութիւն մը ձայնին մէջ*).—Ի՞նչ...
ԿԱՐ.—Ո՞վ գիտէ, կարելի է կը մտածէ հոն երթալ, կռուող ընկերներուն քով, Նշանը միշտ ընկերասէր եղած է։
ԱՐՄ. (*ձայնը մէկէն բարձրացնելով*).—Չէ, չէ, Կարօ, մի ձգեր, ամա՜ն...
ԿԱՐ.—Քեզի բան մը ըսա՞ւ այդ մասին։
ԱՐՄ.—Ոչ, ոչինչ... վերջին անգամ խօսեցանք, երկու շաբաթ առաջ էր, Փետրուարի սկիզբը։ (*Լուռ է։ Ցետոյ մտերիմ չեշտով մը կը խօսի*)։ Կարօ՞...
ԿԱՐ.—Ի՞նչ...
ԱՐՄ.—Շատ կ'ուզեմ տեսնել զինքը, ի՞նչ կ'ըլլայ որ եթէ տեսնուինք անգամ մը, կէս ժամ, ոչ աւելի։
ԿԱՐ. (*շատ վճռական*).—Ո՛չ, Արմինէ, ատիկա չ'ըլլար։
ԱՐՄ. (*իր ձայնն ալ կը պրկուի*).—Ինչո՞ւ։
ԿԱՐ.—Ան մասին խօսած ենք, ձորէն չբանանք նիւթը։ (*Լուռ է կարճ պահ մը*)։ Ցետոյ...
ԱՐՄ. (*անմիջապէս*).—Ցետոյ ի՞նչ։
ԿԱՐ.—Չես հասկնար դուն։ (*Լուռ է կրկին*)։ Չի սիրեր քեզ։
ԱՐՄ. (*լուռ է*).—Ինչէ՞ն գիտես։
ԿԱՐ.—Ես գիտեմ։ Տղաս է, սիրելը ինչ է խապար չունի, մա՛նաւանդ քեզի պէս մէկը... ես միայն գիտեմ ինչպէս պիտի սիրուիս դուն...։ (*Լուռ է*)։ Դուն կը սիրե՞ս զինքը։
ԱՐՄ. (*կը թուի վարանիլ կարճ պահ մը*).—Այո...
ԿԱՐ.—Սուտ ես, չես սիրեր... դուն ուժով, զօրաւոր մարդիկը, խելքով, կամքով զօրաւորները կը սիրես միայն։
ԱՐՄ. (*լուռ է*).—Կ'ուզեմ սակայն մէյ մը տեսնել։ Եթէ Ղարաբաղ պիտի երթայ, ինչ կ'ըլլայ-ինչ չ'ըլլար հոն, պատերազմ կայ...
ԿԱՐ.—Ես չեմ կարծեր, որ երթայ, անիկա անանկ կը խօսի, օդէն... ես տղաս լաւ կը ճանչնամ։
ԱՐՄ. (*ձայնը վճռական չեշտ մը ունի*).—Կարօ, զաւակիս հայրը կ'ուզեմ տեսնել։
ԿԱՐ. (*նոյնքան վճռական*).—Ե՛ս եմ զաւակիդ հայրը։
ԱՐՄ. (*կը խնդայ...*).—Օհ, Կարօ, կատակ մի ըներ։
ԿԱՐ. (*ամենայն լրջութեամբ*).—Կատակ չեմ ըներ կոր։
ԱՐՄ.—Մարմնիս չես դպած, Կարօ, ատ ինչ՞ր կը խօսիս կոր։
ԿԱՐ. (*լուռ է։ Ձայնը բեկուած բան մը ունի*).—Ես ուրիշ բան կ'ըսեմ։
ԱՐՄ. (*նոյն թոնով ու կարճ լռութենէ մը ետք*).—Գիտեմ, Կարօ... իրաւունք ունիս, ոչ ոք քեզի պէս սիրած է զիս։ (*Լուռ է*)։ Լաւ,

digitised by A.R.A.R.@

երկու ամիս ալ կը սպասեմ, մինչեւ որ ծնի...։ Բայց անկէ ետք պիտի առնեմ զաւակս ու գամ։

ԿԱՐ. (*կը խնդայ*)—Այո։ Քեզի խօսք տուած եմ, չէ՞։

ԱՐՄ—Բայց համբերութիւնս հատաւ...

ԿԱՐ—Գիտեմ, գիտեմ... քիչ մըն ալ սպասէ։ Բանի մը պէտք ունի՞ս, անկէ զատ։

ԱՐՄ—Չէ, ամէն ինչ ունիմ, լաւն ալ, գէշն ալ։

ԿԱՐ—Կեանքը այդ է արդէն։ Հայդէ, մնաս բարով, Արմինէս, կը սիրեմ քեզ, գիտես։

ԱՐՄ. (*խնդալով*)—Այո, գիտեմ... ես ալ քեզի։

ԿԱՐ—Աշխարհի մէջ չկայ մէկը, որ ինծի չափ քեզի կարօտնայ։

ԱՐՄ—Այո, Կարօ, գիտեմ ատիկա։ Կը համբուրեմ քեզ։

ԿԱՐ—Ես ալ քեզ...։ Մնաս բարով։

ԱՐՄ—Մնաս բարով։

Լոյսերը պիտի մարին՝ երբ Բեմադրիչը բեմ կը վազէ։ Կարապետ ու Արմինէ անյայտացած են արդէն։

ԲԵՄ—Ո՞ւր էք, Պարոն, ըսելիք չունի՞ք։

ՄԱՐԴ (*ոտքի կը կայնի, չուրջը կը նայի*)—Ունիմ, այո։ Սիրոյ մասին։

ԲԵՄ—Կը սպասէի կոր ատոր։

ՄԱՐԴ—Սուտ են, երկուքն ալ, չեն գիտեր ինչ կ'ըսեն։

ԲԵՄ. (*երկվայրկեան մը կը մտածէ ու մեղմ ձայնով կը խօսի*)—Այո, կ'ընդունիմ, սէր—մէր չկայ։ Բայց՝ ո՞րն է ճշմարտութիւնը, ըստ ձեզի։

ՄԱՐԴ—Նոյն բանի մասին չեն խօսիր կոր երկուքը։ Կարապետը անկարող է սիրելու, ես ան գիտեմ՝ քու կնիկդ խաբելով ուրիշ կնիկ չես կրնար սիրել, չ'ըլլար, չի բռներ, սուտ է։

ԲԵՄ—Բայց իր կնիկը չխաբեց, բառին նեղ իմաստով։

ՄԱՐԴ—Այո, միայն նեղ իմաստով։ Կարապետին համար՝ էրիկմարդութիւնը փաստել մը կայ ու յստակ է, որ կը նախանձի իր տղայէն։ Արմինէն անփորձ աղջիկ մըն է, որ համ կ'առնէ այս ամբողջէն։ Հոն ալ սէր չկայ։

ԲԵՄ. (*բարձրաձայն ու ջղայնացած*)—Ես ձեզմէ մեկնաբանութիւն չեմ ուզեր։ Ատիկա ամէն դիտող ինքը պիտի ընէ։ Դուք ըսէք. կարելի՞ է սիրել կեանքի մէջ։

ՄԱՐԴ—Սխալ հարցում է, Պարոն Բեմադրիչ, շիտակ հարցումը սա է. կարելի՞ է սիրոյ մասին որեւէ բան ըսել։

ԲԵՄ—Պատասխա՞ն։

ՄԱՐԴ—Ոչ, կարելի չէ։

ՋԱՅՆԵՐ—Հէ՜յ, պարապ խօսք է ատիկա... հարկաւ կարելի է ըսել... ձգեցէք մարդը խօսի, ճանըմ...

ԲԵՄ. (*դառնալով Մարդուն ուղղութեամբ*)—Ի՞նչ պիտի ընենք։

digitised by A.R.A.R.@

ՄՍՄԻ—Դարձի է գիտցը պիրոյ բաշխիայրեթան մասնն խասնը, կարասին ի ամրաւրեն մասնն, անկարնիրեթան մասնն... ոնոր շարչը պի-
ա դատաւոր, պիտի փորձեր ցանցեր, սեռանցեր, խնայեր... սէրը պիտի փորձեր ցանցեր, սեռանցեր, խնայեր... սէրը պիտի
փորձեր բանցեր, զորեաւ ու փակցներ դիմացինի սէրչեն, շարչէն,
միայնեն, խնայեն, չթե գիտեր...

ԲՆՈՒ—Գոնորթեան պէս բան մըն է... սէրը կրնա՞ ի՛ նչ է։

Ջայներ մի խնդան հոս-հոն...

ՄՍՄԻ—Այո, դուն ինչ պիտի զրուցես, ազատես, փիլիս դիմացինէն...
այո, կրնա է։ (*Հոս և յաջակից*)։ Նոսանմանութիւնը նցնիս ուրիշ
է նոյնչ—չեղուածը։ Ես ինձմէ դուրս մի գնայիր։ (*Հոս և նոյնչ*)։
Ես պարտաւոր եմ, իմ սէրս բան մը չկայ... սիրելի՛, այդ պարտաւոր
նցնիս է, ընկալ է...

Մարդը կը նստի։ Բեմադրիչը, հուսալուած, դուրս կը նայի։

ՋՈՒՆ ՄԸ—Դարձեալ Բեմադրիչ, նստաւորդ սիրելս, շարունակէ թատրոնը,
ա՛յ հերիք է սա ձեւի փիլիսոփայութիւնը... ապրանքը կայնէր մէ՝
ատանկ չէր իսնար... ազգամ սրցն ալ իսնի մէ՝ զուրկս պիտի սա-
նեմ-հրթամ, հա՛...

Լռչեն-ամբոխն կը խնդան։

ԲՆՈՒ.—Մարտիրոս, վարագոյրը գցէ։

Վարագոյրը կը գցուի։

digitised by A.R.A.R.@

Ս. ՑՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

ԱԻՐՈՅ ԱՒԵՏԱՐԱՆ

Նրան,
Ում կեանքում շատ եմ տանջել ես՝
Իմ հոգու խաւար ահերին տրուած,
Ով իմ միակն է՝ իմ կեանքը որպէս,
Ում անունն է ատ խոր գաղտնագրուած։

Ա. ՀԱՅԵԱՑՔԸ

Սուզուած խորքերում Յափտենութեան՝
Փնտռում էի ես պսակն Աստծոյ.
Երբ փայլատակող տեսիլքի նման
Բռնկուեց իմ դէմ հոգի հայեացքը քո։

Եւ լուռ աչքերիդ շողարձակ հեռուն
Թրթռաց յանկարծ խոստումով մի հին.
Եւ կոյս, ցոլացիկ մարմնիդ ձեւերում
Բեկուելով չքուեց մի խորհուրդ մթին։

Թուաց՝ լսում եմ Երգ աւետաւոյն.
Երազն Անհասի կատարուեց միով.
Երկինք ու Երկիր իրար միացան՝
Կազմելով Կենաց լուսափունք մի ծով...

Եւ անգայտացող փրփուրի նման
Աշխարհներ եկան, ցնդեցին անգոյ...
Անշարժ երկնքում Յափտենութեան
Հոգիրատում է Պսակը Սիրոյ։

digitised by A.R.A.R.@

Բ. ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՄԲՈՅՐԸ

Անյայտ խորքերից մութ երկինքների
Թռչող հրեղէն աստղի նման,
Ճեղքելով հոգուս մռայլն ամենի՝
Սուրալով անցաւ մի վսեմ Վայրկեան։

Եւ քամահրանքը մի գոռոզ Մտքի,
Մաղձոտ ժպիտն իմ Բանականութեան,
Ինչպէս չոր ծառին կայծակը զարկի՝
Շառաչուն բախմամբ եղան ցիրուցան։

Եւ տիրեց անդորր մի անմերձելի.
Քաոսը եռուն քարացաւ մի պահ.
Տիեզերքը դարձաւ մի վառուող հայելի,
Որի մէջ յանկարծ քո դէմքը տեսայ...

Թուաց՝ ներկայ եմ Արարման ծէսին.
Կերտում է Աստուած կատը անկենդան.
Կէսն առնում՝ զգո՛յշ բերում է կէսին...
Եւ հատն զգացի Լոյսի Իգութեան։

Գ. ՅՈՅՍԸ ԾԱԾՈՒԿ

Ինչպէս տքնութեամբ մի տաժանելի
Խաւարից Միտքը բառեր է քամում.
Շարակարգելով՝ յօդում մի առ մի
Եւ իմացութեան բանն է սահմանում.-

Այդպէս Ցանկութեան մրրիկը խաւար
Փշրում է ամէն պատնէշ ու սահման.
Եւ մերկութեան դէմ քո անակնկալ
Մնում եմ շուա՛ր, ապշահա՛ր, կարկա՛մ։

Եւ բացւում ես դու Երկնքի նման՝
Հեղեղով իմ մէջ քո Գաղտնիքն անհաս.
Տօթ զգուանքների տենդի մէջ վառման
Անէանում ես ու դառնում Երազ...

Քո մէջ, քո կողքին, քեզանից հեռու
Քեզ եմ որոնում ես կոյրի նման...
Եւ Յոյսն իմ ծածուկ՝ քեզ ունենալու,
Դառնում է քաղցր տանջանք Գերութեան։

digitised by A.R.A.R.@

Գ. ԱՍԿԱԾԸ ԶՈՒՅԳԱՆՈՒՄ

Դիտավորությամբ քո աչքերն զոյգ
Փայլում են լուսատիպ հրի.
Խանում է դէրքերդ ամենուն մի շուք՝
Մեծ շողքն ասեղ ոսկի Մշմարիտ։

Եւ կարմրագոյն, ոսկեղ ի վար
Մի ամենայնի ամոլն է նիրհում.
Մեղմանեալ կիրքերդ, վարսերդ խաւար
Ոսկիշ երիկվի յուշն է մարմրում...

Ո՞վ ես դու, ի՞նչ ես. ամենայն մի է՞գ,
Թէ՞ անյայտ խորհուրդ իմ հոգւոյ ոլոսած...
Եւ խորհում եմ ես՝ թաղածութիւն մի հէգ.
Այդ քնա՞գ է մի այլ ստեղծել Լեստուած։

Դու՝ տարէր ստեղնի Հրամարտ անյծուս,
Մատնիում ես յաւերժ իմ խաղեացքի դէմ,
Որ երկիրդ այս զօր՝ իմ խորշն այս թշուառ,
Ես յաղիսոծ մի օր ամոլոյն ձեքեմ...

Բ. ՄԻՐԻՇ ԱՐ ՍԵՐՍԻՍ

Կայսրդ աչք աչքի՝ դէմդուէմ նստած,
Հայեացքով ամբողջ նայում ենք իրար.
Եւ մեր բիբերի շողքում ամոլամոլած
Ցոլում է լրիվ Մարշ մի Կշմարտ։-

Մի Լոյսն է իշխում առաջ նայողի՝
Կիսե-Կաստելի բիսուրց ամոլն.
Մի ոչ Հրամայք կայ, ոչ Շար ու Հարի.
Եւ Լոյսն է Միայն ամենայն վերին...

Եւ խրթեւ նրա կարկնը երիտ՝
Ամեն ամենն սոսկում ձուլում ենք իրար...
Եւ նոյն վայրկեանին՝ խաղալիս ահարիւ
Դատարանքն է Մարմնի իշխում մեզ վրայ։

Հաստատ է յաղիսոծ Ցատաւոր մթին՝
Կիսա ու կիրքերի ոլաւորի եղբայրդ...
Ես աստղաւոր նայում եմ զեստդին.
Դու լոսա արքան ես ամենայնի քո։

digitised by A.R.A.R.@

Զ. ՇՂԹԱՅՈՒԱԾ ԻՐԱՐ

Անյայտ մի Խռովք՝ ստուերի նման
Իջնում է հոգում՝ Աշխարհից յոգնած.
Եւ անդառնալի մի անհուն Անկման
Սարսափն է իմ մէջ անդնդում յանկարծ։

Զատում է նա մեզ, վանում իրարից,
Ապա վերստին շղթայում իրար.
Առընչութիւնը մեր Միրոյ անբիծ
Թտում է խարկանք ու մեղք անհնար։

Հեռանում եմ ես կրկին ու կրկին,
Որ Միրոյ Կապոյտ Թռչունը գտնեմ.
Եւ փնտռումների մոլոր ճամբէքին
Քո հայեացքն է միշտ լուռ ելնում իմ դէմ։

Եւ Յոյսի դառը ժպիտը դարձեալ
Տարուբերում է հոգիս անարի...
Մնում ենք այսպէս՝ շղթայուած իրար.
Ես՝ քո Լոյսի հետ, դու՝ իմ Խաւարի։

Է. ՈՏԻՆ ԲԱՆՍԱՐԿՈՒ

Գաղջ ընդերքների խաւարից անդուռ
Նա թաքուն ելնում, մտնում է իմ մէջ.
Հոգիս հոգուդ դէմ կողպելով ամուր՝
Շշնջում է ինձ մոգութիւնն իր սեւ։

-Սէրը,-ասում է,-փուչ, դատարկ մի խօսք.
Տուփանքն է նրա իմաստը միակ.
Եւ կախարդանքը՝ խարդաւանք է սոսկ...
Էլ մի՛ տանջիր քեզ... դեհ, արի գնանք...

Շրջում է իմ մէջ ողջը հիմն ի վեր.
Փոխում է հոգիս սառը դիմակի...
Նա ինձ իր ձեռքն է պարզում անհամբեր,
Չքում է սակայն՝ նման կայծակի...

Արթնանում եմ ես համբոյրից քո ջերմ.
Կարօտով անհուն ժպտում ես դու ինձ...
Պարզում եմ հոգիս՝ հոգուդ մէջ հանգչեմ.
Նա ինձ է նայում աչքերիդ խորքից։

digitised by A.R.A.R.@

Ը. ԴԻՄԱԿԸ

Մի վարագույր է իջնում մեր միջեւ՝
Կասկածի թանձր թելերից հիւսուած.
Խոր խռովքների խորախոց խիճեր
Արնում են հոգիս՝ մերկօրէն կիսուած։

Թռում է՝ Սէրը դիմակ է մի կողպ՝
Աշխարհի դէմքին յարմարուն դրուած.
Ետեւում նրա խրախճում է ցոփ
Մարմինն՝ Անկումի վայելքին տրուած։

Հոգին էլ՝ Մարմնի պատրանքն է միայն.
Ո՛չ վերանում է, ոչ էլ միանում.
Արանքում նրանց անդունդն է Մահուան.
Մոլորուած՝ նրանք իրար են ձայնում...

Երազն է յառնում իբրեւ Արձագանգ՝
Սիրոյ խոստումով մի տարապայման...
Պատռում եմ անդարձ վարագոյր-դիմակ
Ու տեսնում դէմքը քո սրբանման։

Թ. ՈՒՐՈՒԱԿԱՆՆ ԱՆԱՆՑ

Հրեշտակ է նա՝ լուռ ու աննկատ,
Որ յայտնւում է մեր հոգուն յանկարծ.
Բացում է ամէն փականք ու թակարդ
Սէրն՝ Ուրուականը Աշխարհի Անանց։

Քաշուելով անխօս հեռու մի անկիւն՝
Հետեւում է մեր ընթացքին տարբեր.
Եւ Երազանքի-Կրքի արանքում
Դնելով սահման՝ հսկում խստամբեր։

Գուրգուրում է միշտ նա իր ապատում
Ամէն մի նոր ծիլ Կատարելութեան.
Եւ Տառապանքի ու Ատելութեան
Պատուտակները արմատից հատում։

Իր Երազի մէջ առնելով նա մեզ՝
Տանում է դէպի Աշխարհը Անանց...
Հոգին է նա մեր՝ անեղծ ու անես.
Ու մենք էլ՝ նրա Մարմինը Կենաց։

digitised by A.R.A.R.@

Ժ. ԻՆՉ ՈՒ ՔԵԶ

Երազանքների երկինք տարածուն...
Ցանկութեան արեւ՝ դասադիր խայթող...
Ծով խոստումների ալիքներ խայտող...
Հառաչանքների լեռներ թաղկաձիւն...

Երգում է Սերը՝ ջրահարսի պէս...
Մենք՝ Աղմուկի մէջ՝ ոչինչ չենք լսում.
Միայն թրթռուն մի ստուեր անտես
Շոյում-անցնում է՝ ասես երազում։

Ի՞նչ ենք որոնում այսպէս շնչահեղձ՝
Մնալով անվերջ միեւնոյն կէտում...
Զգում ենք միայն, որ Կարօտ մի մեծ
Մեր հոգուն Ցոյսի ուռկան է նետում։

Եւ արթնանալով՝ տեսնում ենք յանկարծ,
Որ մի լուռ ժպիտ Աշխարհն է պատել...
Եւ աղօթում ենք՝ Լոյսի դէմ ծնկած.
Տենչալով նրան, ում չենք նկատել...

ԺԱ. ՄԵՂՔԸ

Իմ երազների հայելում փշրուած
Ցոլացար յանկարծ կիսադէմը քո.
Հոգիս՝ կեանքի սուր շեղբերից խոցուած,
Կծկուեց նորից՝ տխուր հեգնանքով։

Սիրեցի ես քեզ՝ քո հոգուց առաջ...
Գգուել ուզեցի պատկերդ ամբողջ՝
Տեսայ լոկ բեկուած մի շողք անորոշ...
Եւ մնաց Սերը կրկին անուսաճ։

Անյայտ մի Դէմքի ստուերը անբաղձ
Փռեց ինձ վրայ խաւարն իր անծիր...
Եւ դարձաւ հոգիս հայելի անթափանց...
Եւ Մեղքը յանկարծ ես ճանաչեցի։

Տենչացի դէպի Երկինքը երգած,
Բայց գալարուեցի անել թակարդում...
Հասկացայ՝ Մեղքի հանգոյցը արկած
Քանդել չի կարող ոչ մի Սրբութիւն։

digitised by A.R.A.R.@

ՃԲ. ԿԵՂՆԱԼԻ ԱՍՏՈՒԱԾ

Մի Մոգ Երուսալեմի տեղամի բռնուած
Եւ ստեղծագործ խաբիւրեցող Խօսքի,
Խոպ Խոսիքերով ահեղ բռնուած՝
Ցաւոտ էր հոգին՝ նոյն ինքն շոգի։

Մաքլցուտ էր նա գաղաթից գագաթ
Եւ ամուսնանալը չափսոյ Գոյութեան.
Եւ զարգացուտ էր ամէն ախոյեան
Ընչ Կգաստատեան կատարմանքն ահեղեղուն։

Սիրը բո՛ ջանել՝ այլ՝ ձուր ու տոիսն,
Կաղոյ էր ահագնալ՝ խաղալով մի յաղաս.
Գաստանք էր սրգաս Ազգասրիկ հաստատ,
Մինչեւ ջարկաղուեց մի օր Ցաստատուած։

Եւ լուռ խորհեցաքնոյ փայլի սէջ խոնաւ
Հաստատց յաղիսած Սէրն իր արեւածոր...
Եւ ճաւք մրջոյ նա իր դէմ տեսաւ
Ամենայն ելնող կատարեալ Նաստուծոյ։

ՃԳ. ԵՐԵՍԷՆ ԱՎ ԱՐԱՆԿ

Լուռ էր Երիկնքը՝ ատոնեղիսկ բարեւաղ.
Խաւարը՝ քնքոյշ, արուէր ձեռքը քո.
Հաստրաղ՝ ստեղերկի, քո սարդերը նեսաղ.
Գեղամ էիր դեռ՝ ամենաս ու ամենան։

Տեսուած էր արթուն սեզ վերոց Նաստուած.
Ամենեստուած էիր ամոսոյոսաց վերջ...
Եւ ամէն ինչուամ ասես պան տուած,
Բաբաչուսաց էր լոկ սէր-վիսկ մի Միտ...

Շարունակեր սեզ, թէ ո՛ւր եզ զնամ.
Գուցէ այն վերջին Հաստեն ատոնալին,
Որտեղից մի օր՝ Շեղաչուկ սահանգոն
Գահուսիրեցիկեր Երկիրն այս սրիկն...

Թէ՛ զնամ էիր սոկոր դատաւոր՝
Ի ինչ Տաղջարի հեղի հրկեզ...
Հոգեալ էր գնամ, ու լուռ էիր դու.
Գիտէի սիայն, որ սրրուամ եմ քեզ։

digitised by A.R.A.R.@

ԺԴ. ԱՄԷՆ ԱԿՆԹԱՐԹ

Ինչպէս ցոլացիկ ցօղը ցնծագին
Ցրիւ է գալիս Ցայգի ցնցուղից.
Եւ ցօղունն ի վար ծծուելով ծաղկի,
Դարձած հոտ՝ յառնում անյուսի Հողից։

Ինչպէս մարմինն է մարմնով ցնծում՝
Զգալով իր մէջ խայտանքն Ցաւերժի.
Լոյսը՝ Խաւարի հիմերը ցնցում՝
Գծելով ճամբան Աստղային Երթի։

Ինչպէս որ Հոգին լցում է Հոգով
Եւ ի մի գալով՝ խտնում լրումի.
Հատատը՝ հեղում Ցոյս յարահոլով՝
Նետելով Հոգուն շողքը Անհունի...

Արթնացած այդպէս Խաւարից անյոյս՝
Ես քե՛զ եմ ապրում ամէն ակնթարթ...
Եւ որպէս Միրոյ մանուկը մեր լոյս՝
Իմ հոգում Երգն է աճում աննկատ։

ԺԵ. ՆՈՒԻՐԱԿԱՆ ԾԷՍ

Աշխարհներից վեր, Միջոցում անհուն
Ծուփ-ծաւալում է Հուրը նախաստեղծ,
Որ հրդեհուելով՝ յաւերժ հուրհուրում,
Ոչնչակիզուելով՝ մնում է անեղծ։

Եւ հրալոցքը նրա հեռատր,
Կտրելով անթիւ խութեր մահառիթ,
Հասնում է հոգու եզերքը անդրդր.
Գգուելով դէմքիդ՝ դառնում է ծպիտ։

Եւ քո աչքերի ծովում մեղմածուփ
Քիր նշոյլներն են նրա ծերծեքում.
Եւ շարժումներիդ վեհութեան մէջ խուփ
Ստուերն է նրա պարում բեկբեկուն...

Ես՝ մի կաւեղէն անօթ անարուեստ.
Այրում եմ անվերջ Հմայքիդ հրում...
Եւ իմ հոգու մէջ՝ քուրայում ասես,
Լոկ իմ Հայացքի մոխիրն է լռում։

digitised by A.R.A.R.@

ԺԳ. ԳԼՈՒՇՑ ԿԻՐԱԿԻՑ

Դողում է մարմնոց Լաստուծոյ ընչք՝
Օձեալ Հոգի, ցօղեալ Դարմին...
Իրաւ գոլի մշ հայցում ենք քիչ-քիչ՝
Տարտղնուածոցեալ Լեռներում վերին։

Երազում ասեմ՝ բացում է մի Դուռ.
Լեռնոյն մի Լուսն՝ կարմիր ու խորուն...
Խորանում՝ սեղան մի փոքրիկ Դատոտ.
Դատոտում լոյն մի Զոհասեղան։

Հոր-Դատտում է Երիվերքը կարծես՝
Ի դուտ զորձեալ Շրջանը Նիւար.
Յորձանք է տալիս հեսաբեայ մի ձէր՝
Լեռնաշունչքերը խառնելով իրար։

Փայլատակում է Դանը Նրբազան.
Փոխում է յանկարծ Նշխարին հանդէս...
Յոգնած հեղգում եմ ես Լեռնոյ եզեր.
Դու՝ Նորք Հոյսի պէս ցնծում ես տխուր։

ԺԴ. ԼԱ

Որպէս շոգանքը Լոյս-Լեռնիսնոյ՝
Հայեացքում քո մի Եա է պարտիտած.
Ի հեռուներից իջնող Նշաւեղ
Ճանապարհում է ասես ոնդքին նիւրուած։

Նեղ է ոտքի Ներքն իրքը աղբար.
Երիվերսով ադնուն ծառայում է քեզ...
Ես բարբարում է քո մէջ՝ քեզ ի տես
Տիեզերքը՝ որպէս արտիկ Երանիւն։

Դիտում ես դու սեղմ իրքդ քեզ լարքուն՝
Յոռեարիասած մի Նորք Երազի վիայ...
Ես դողանում է կոսկերով ադքուն
Մոգ, ադոնդուայնի մի Հեսկիք ասա։-

Երիվերքը է յառնում մի Սեռ Խաչափայտ.
Դողում է դարձեալ Հոգին Ինձ՝ Դարմին...
Դողում ենք ես՝ Հոգի, ցօղեալ Դարմին՝
Դողում ենք ես՝ Հոգի, ցօղեալ Դարմին։

digitised by A.R.A.R.©

ԺԸ. ԵՐԿՈՒՆՔ

Դու ինքնամատոյց մի Զոհի նման
Պառկած ես ահա Լոյսի մէջ պայծառ.
Եւ բոլորտիր է շուրջդ Սպասման
Պատկը՝ հիւսուած Լռութեամբ անծայր։

Եւ Հայեացքների բազմութիւններ քիւր՝
Երկնքից ասես՝ լուռ քեզ են յառուած...
Բացում է յանկարծ Անդունդ մի զարհուր,
Ուր Մահն է հսկում Ցանկութեամբ վառուած։

Թնդում է ասես համրաձայն մի Երգ...
Խուռ Տեսիլներ են վայրապար մրրկում...
Գուպար են մտնում Քաոս ու Տիեզերք...
Եւ ճիչն է ճայթում Ցաւի անփրկում...

Երկինք է ճախրում մի լուսէ Ոգի.
Գահավիժում է Ոտուական մի սեւ...
Մրմնջում ես դու խօսքեր Աղօթքի
Եւ անշարժանում Վայրկեանում վսեմ։

ԺԹ. ՍՈՒՐԲ ԱՒԵՏԻՍ

Երկնքի անհուն ծիրերից ահա
Ճառագայթում է ծնունդը Մանկան.
Եւ Շուքն է նրա ծագում մեզ վրայ՝
Պայծառ առաւել, քան Արեւն անգամ։

Եւ Միրով նրա մեր Սէրը լրում.
Շղթան է մեղքի ընկնում խաթարուած.
Ցոլում է Կամքի անսահման հեռուն.
Օրէնքն է բերկրում միով կատարուած։

Լքած Պատրանքի կապանքները հին՝
Ազատութիւնն է ելնում ընդառաջ.
Սպասում է մեզ Դռների առաջ
Անմահութիւնը՝ ժպիտը դէմքին։

Սրբազան դռդով մտնում ենք Տաճար,
Ուր Կենաց Ջրի ակունքն է յորդում...
Նորոգ կատարեալ ընկնում ճանապարհ.
Եւ Աստղն է Սիրոյ մեզ առաջնորդում։

1994-1995, Ֆրանկֆորթ ՍԵՒԱԿ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

Վ. ԾՈՒԾԱՆԵԱՆ

ՔՐՈՆԻԿՈՆ ՔՆԱՐԱԿԱՆ

●

Օր մը պիտի հնչէ անշուշտ հանգիստի ժամը։

Ցայնժամ լայն շունչ մը պիտի քաշեմ ու քանի մը օր պիտի քնանամ, օգտուելով ամրան արձակուրդէն։ Պիտի գոհանամ մերթ ընդ մերթ համառօտ նիշեր նետելով որեւէ օրագրի մէջ։ Ու պիտի կարդամ օրն ի բուն ու գիշերն ի բուն։ Աւելի ի՞նչ կրնամ յուսալ կեանքէն, աւելի ի՞նչ կրնամ ստանալ,— ես որ ոչինչ հեզօրէն ընդունիլ գիտեմ։ Երկու ամիս արձակուրդի համար չարժե՞ր միթէ տասը ամիս տուայտիլ, աշխատիլ տաժանքով։ Երկու ամիս արձակո՛ւրդ…

Թո՛ղ արագութեամբ հասնի Յուլիսը, հնչէ ազատութեան անուշ ժամը։

●

Դիւրաւ պիտի չկարենամ մոռնալ, մթին գիշերուան մէջ անուշ ձայնդ, որ կ'ելլէր ազատութեան ազդանշանի մը, քաղցրագանգիւն երգի մը պէս։ Ձայն, որ կը լուար զիս տխրութենէս։

Առաւօտեան դէմ արթնցայ ու զգացի ձեռքդ, որ կ'որոնէր զիս։

Գիտեմ որ ոչինչ կը դիմանայ ժամանակին, բայց երիտասարդութիւնդ այժմ կը հեգնէ մոռացումն ու մահը։ Երբ շրթներդ կու տային ինձ՝ կը զգայի ողջ էութիւնդ, որ կը մասնակցէր համբոյրին։ Խորին հաճոյքով կը զգայի անոնց անձնատուութիւնն ու կենարար ջերմութիւնը։ Ու չէի ուզեր մտածել միւսներուն վրայ, որ կրնային սիրած ըլլալ քեզ, վասնզի բոլորս տկար ենք սիրոյ դիմաց ու ինչ որ հոգիս կը ցանկայ անհաշիւ ու հաւատարիմ բարեկամութիւնդ է։

digitised by A.R.A.R.@

Սիրեցի անդորրութիւնը, որ քեզմէ կու գար, ապահովութիւնդ սիրեցի։ Կը յիշե՞ս ձեռքիդ բարախիւնը ափիս մէջ, հրաժեշտի պահուն։ Թոյլ տուր համբուրել ափերդ, որ փափուկ են, աչքերդ՝ ուր կը ցոլայ վէհիտ հոգիդ ու շրթունքներդ՝ շատ մեղմօրէն, ինչպէս առաւօտեան լոյսը կը համբուրէ մեր դէմքերը։

Կը պատմէր, թէ յաճախ, տարիներ առաջ, մեծ եղբօրը հետ դիպուածով տունը մինակ կը մնային։ Անասուններու պէս լռութեամբ կը նայէին իրարու ու յետոյ միասին կը տապլտկէին գետինը։

—Կը զգայի,— կ'ըսէր նո՛յն ցրտութեամբ,— թէ եղբայրս հաճոյք կը պատճառէր ինձ ու ընդհանրապէս ես էի, որ կը գրգռէի զայն...

Յայժմ կը տեսնեմ զինքը, իր պերճ մարմնովը, համարձակ ու խոլ հայեացքով, բոլորովին մերկ՝ այդ բազմոցին վրայ,— ու միշտ պատրաստ սիրալին զեղումներու։ Իբր թէ հակասեմական՝ բացի ինձմէ, կը պառկէր նաեւ հրեայ ուսանողի մը հետ, դրամի համար,— ինչպէս ըսին ինձ յետոյ։ Այսուհանդերձ, պոռնիկ մը չէր, այլ հեշտութեան ու պերճանքի սահմանուած աղջիկ մը։ Ու ամուր, լուրջ ուսման մը հետ՝ ունէր քիչ մը դանդաղ, այլ առողջ իմացականութիւն մը։

Ինչո՞ւ համար զիս քիչ մը կը սիրէր սակայն,— ո՞վ կրնայ ըսել։

—Հարուստ ծերունի մը,— կ'ըսէր ցուրտ ժպտով մը,— խաղաղութիւն ու ազատութիւն վայելելու համար, անմիտ ծերունի մը...

Սկիզբները իրապէս շատ կը սիրէի զինքը ու վերջերը գրեթէ կ'ատէի իր յիշատակը, սակայն գրեթէ քաղցր է այժմ։

—Հօրա՛, աչխէ՛տ զամբիկ, կը կանչէի։

—Ինչո՞ւ համար զիս այդպէս կ'անուանես,— կ'ըսէր ժպտուն։

—Հարուստ, փայլուն երաստանիդ պատճառաւ,— կը պատասխանէի ամչնալով։

Սուզիւ կ'ամչնայի այդ ըսած ատենս։ Արտասանած բառերս գռեհիկ ու անմիտ կը թուէին։ Ինք չէր նեղանար սակայն։

—Ջայն կը սիրե՞ս, հէ՛,— կը հարցնէր քիչ մը լրբութեամբ։

Անտարակոյս կը սիրէր գռեհկութիւնը, հեշտութեան անամօթ բառերը, խենէչութիւնը։ Օր մը խնդրեց ինձմէ, որ ընկերանամ իրեն կասկածելի վայրի մը մէջ։

—Եթէ չգաս,— կ'ըսէր,— մինակ կամ ուրիշին հետ կ'երթամ...

Բաւական ակար եղայ ու կատարեցի փափաքը, բարեբախտաբար խելք կեցաւ։ Առաւօտեան դէմ վերադարձանք պանդոկ։ Ցոգնած էի ու քնատ։ Բարձրաձայ խցիկս, խոշոր քարի մը պէս ինկայ անկողնիս վրայ ու քնացայ։ Գիշերուան խորունկն էի, երբ զգացի զարմանալիօրէն քաղցր ցաւ մը։ Կարծես թէ արիւնս կը ծծէին, երբ աչքերս բացի՝ զինքը տեսայ մերկ մարմնիս քով...

digitised by A.R.A.R.@

Վտանգաւոր հոն աղջիկ մը՝ էր ու մարդ չէր գիտեր, թէ ինչո՞ւ քիչ մը կը սիրէր զիս։

●

...Միւսը աղջիկ մըն էր, որուն հետ մարդ խորին հաճոյքով մը կը կատարէր սիրոյ արարքը։ Ցանկարծ գիշերուան մէջ կը ճառագայթէր իր մերկութիւնը, երբ ցայգագեստը կը նետէր աթոռի մը վրայ։ Ցուսահատ վայրագութեամբ մը կը դիտէի զայն յայնժամ ու արիւնս ուժգին թաւալումներով կ'արթննար։ Խենէշութեամբ կը ցնցէր մարմինը ու հոն աղջկան իր խոշոր ու արծաթածափ ծիծերը կարծես կը ծաղրէին անհամբեր անօթութիւնս։ Հիանալի ու ճոխ մարմին մը ունէր ու գիտէր զայն արժանի ընծայել սիրոյ։ Մեղկ այլ խուլ հեշտութեամբ մը կը պառկէր, ցոյց տալով իր հեշտագրգիռ բարձերը։

Այնքան սաստիկ ու վհատեցուցիչ էր սէրը իր մօտ, որ այդ արարքը վերջացնելէ յետոյ մարդ կ'ուզէր մեկնիլ։ Քանի մը ժամ հետը մնալէ յետոյ չէի ուզեր նայիլ անոր հրաբորբոք ու շողշողուն աչքերուն,— վասնզի մասամբ կը կորսնցնէր իր մարդկային արժանաւորութիւնը։

Ատեն մը նոյն պանդոկին մէջ կ'ապրէինք, ես՝ երրորդ, իսկ ինք՝ երկրորդ յարկը։ Երբ գիշերը ապաժամու կը վերադառնայի, յոգնած ու յուսակտուր, իր դուռը չէի բախեր անգամ ու կ'ելլէի չիտակ վեր։ Բայց ան անխուսափելիօրէն կու գար, բոլորովին մերկ գիշերանոցին տակ ու պատրաստ սիրոյ։ Ամէն ինչ խենէշ ու կասկածելի կը թուէր վրան, հակառակ իր լուսնային պայծառութեան։ Միթէ կրնայի՞ չտենչալ այդ տենչավառ մարմինը։ Կը կենայի ոտքի, քովը ու հոգւոյս խորը կ'ապշէի այդ չուայլ գեղեցկութեան վրայ։

Անգամ մը ցրտութեամբ պատմեց ինձ թէ՝ մանուկ, դրան մը ծակէն դիտած էր մայրն ու հայրը, որ կը պառկէին իրարու հետ։

—Հայրս ճախաւեր ու երկչոտ էր,— կ'ըսէր,— ու երբեմն ծիծաղելի, կը զարմանամ թէ ինչպէ՞ս մայրս չէր խաբեր զայն...

Ծոյլ ու հեշտաւէտ շարժումով մը կը պառկէր որովայնի վրայ ու իր հարուստ թիկունքները կը դողային սիրոյ ծարաւով։ Երաստանը իր ճերմակ ու կլոր ցայտումովը կը պատռէր գիշերը։ Իր խոշոր կուրծքերը յայնժամ կը պայթէին ջերմին ափերուն մէջ, կ'ուզէր որ համբուրեմ զինքը մէջքի փոսին վրայ։ Ցուսահատ կռնակս կը դարձնէի այդ վտանգաւոր մերկութեան ու կը դիտէի քաղաքին գիշերը։

Ստուգօրէն հեշտասէր, վաւաշ ու անառակ էր այդ աղջիկը։ Ու կը զգայի թէ կը լափէր ներքին պայծառութիւնս, առանց դոյզն խղճահարութեան։

digitised by A.R.A.R.@

●

Հարաւի գիշերօթիկին մէջ, ուր երեք տարիներ գտպարի մէջ էի, զգալու անողոք երիտասարդութիւնս, ուր խորին հաւատարմութեամբ մը սիրեցի մենութիւնը, ուր ծայրագոյն հրճուանքս աչխատանքն էր,— երբեմն օրերով շրթներս փակ կը մնային։ Մոլորած ճամբորդի մը պէս կը դեգերէի բակին ծառերուն տակ, սպասելով գիշերուան, որ թագաւորութիւնս էր։ Կը սիրէի միայն այն աշակերտները, որ շատ անմիտ էին՝ չար ու ներգամիտ ըլլալու համար։ Դեռ այժմ հոգիս խորունկ գորովով մը կը զգայ խեղճերուն, ինկածներուն, ընկերութենէն արտաքսուածներուն համար։

Գուցէ ծածուկ տկարութիւն մըն էր ասիկա ու գուցէ հետագային ցոյց տուած պայքարի տենդս իսկ՝ ինքնապաշտպանութեան միջոց մըն էր լոկ։ Տկարներուն հետ մարդ կրնայ ապրիլ առանց յոգնելու։ Ու արդէն քանի կը յառաջանամ կեանքի դերբուկ ճամբաներէն՝ այնքան խորապէս կը հաշտուիմ անոնց հետ, որ պատրաստ են անձնազոհութեան, վասնզի կորսնցնելիք ոչինչ ունին, բացի իրենց տարապարհակ թշուառութենէն։ Ու այժմ ինչ որ իրապէս կ'ատեմ գիւղին գոհացումն է մարդոց, ինքնահաճութիւնն ու ինքնագոհութիւնը։

Կը քալէի տատանելով այս հակասական զգացումներուն միջեւ ու կը դիտէի արծաթագեղ կաղամախիները։ Ու դառն գղջում մը կը համակէր ողջ անձս։ Երիտասարդութիւնս կորսուելու վրայ էր ու դեռ կեանքս անկազմակերպ էր, անկայուն։ Անապագայ էի ու անընտանիք, զուրկ ընկերային դիրքէ ու խարխուխէ։ Ու յետոյ հարկ էր մէկ յարկի տակ ապրիլ այս գրեթէ ախտագին զգայնութեան հետ որ կը պատէր զիս։ Իրականութիւնը կերպարանափոխելու, սրբագրելու այս վտանգաւոր կարողութեան, որ կեանքը տանելի իսկ չէր ընծայեր, այս մեղսակից հայեացքին՝ որ ամէնուրեք բանաստեղծութիւնը կ'որոնէր ու յանկարծ կը գտնէր զայն, գիշերուան մէջ, արտփուն աղջկան մը վրայ կամ մանուկի մը աչքերուն խորը։ Ու այս բոլորը յանգելու համար այս արձակունակ ճակատագրին, ընդունելու համար այս նուաստ ու հասարակ կեանքը։

Ու մտածել թէ տրամադիր իսկ չեմ իրական նորոգութեան։ Ու ո՛չ ոքի հետ կը ցանկամ մորթս փոխել,— այս կէս արեւելեանի հին, այլ գերզգայուն մորթը։

●

Որքա՛ն հաճելիօրով կը սուրան տարիները, էր տեսնեմ զեռ պատանին, որ կը վերադառնար աքսորէն հայրենի քաղաք։ Ո՞ւր էր Միւսները մեռած էին *ու ինք ողջ էր։ Կեանքը աւելի ու՛ [illegible]*

digitised by A.R.A.R.@

նութիւն մը, վատութիւն մը կը թուէր։ Ահա՛ կը տեսնեմ վերստին մեր նկարագեղ քաղաքը,— պարտէզներն ու արտերը, տունները հին,— այնքան հին, որ այլեւս չէին կրնար հիննալ, փողոցները տաք ու լուսաւոր։

Ինչո՞ւ ես ողջ էի ու անոնք մեռած էին։

Մովը միշտ կապուտակ էր ու մեղմ, սիւքը միշտ թեթեւ, եւրեկոները միշտ խաղաղասէր ու մելամաղձիկ։ Ո՛չ, մեռելները միշտ զուրկ են ամէ՛ն իրաւունքէ։ Քանի մը տարիներ առաջ յամառութեամբ ու յաճախ կ'ըսէի ինքս ինձ թէ՝ իրական, միակ յաղթանակը ապրիլն է, մեզ նման մարդոց համար մահը ընկրկում է միշտ, դասալքութիւն։

Անցեալը որքա՛ն կենդանի, բաբախուն ու արթուն է չուրջս։ Կրնամ նստիլ սեղանի մը առջեւ, մութին մէջ ու նկարագրել մէկիկ-մէկիկ մեր տան բոլո՛ր հին առարկաները՝ անհուն գորովով մը ու ճշգրտութեամբ։ Ոչի՛նչ յաւէտ կորսուած է ինձ համար։ Անհանգիստ հոգւով մէկն եմ, որ չի կրնար խաղաղիլ ներկայով։ Հրճուանքները լոկ դառնահամ պտուղներ կը թուին։ Հաճոյքները լոկ անօգուտ ու ապարդիւն մոռացումներ։ Արմատախիլ մէկն եմ, որ ո՛չ մէկ գիւերէ իր քունը կրնայ յուսալ, որ ո՛չ մէկ առաւօտէ կրնայ սպասել իր հրաշալի զարթօնքը։

Կ'ուզէի մահը կրել վրաս
Խաղաղութեամբ մը խորին, պարզութեամբ՝
Ինչպէ՞ս մարդ կը կրէ իր վերարկուն,—
Բայց վիրաւոր եմ վաղաժամ երկիւղով մը դաւադիր
Ու ամէն փութիւն, ամէ՛ն ցնծութիւն ու հրճուանք
Կը լքեն զիս անօգուտ կճեպի մը պէս։

Կ'ուզէի մահը կրել վրաս
Անվիշաչարութեամբ ու սիրով՝
Ինչպէս գիշերը մայիսեան, որ կ'իջնէ մեղմ թաւալումներով
Արտերուն, նորատունկերուն, բզէզներուն վրայ ու անանց,-
Բայց արիւնս կը հնչէ քունքերուս վրայ
Վայրկեան առ վայրկեան յարաճուն, ողբերգական
ուժգնութեամբ մը,
Կը հիննամ սաստիկ կեանքով մը ներքին,
Սպասելով անձկալի անհանգստութեամբ խզումին գերագոյն։

Կ'ուզէի որ մէկը խլէր ինձմէ այս բաժակը
Դառնութեան ու տխրութեան նուաստ,
Կ'ուզէի եղել անկողնէս, առաւօտը,
Երիտասարդ աստծոյ մը պէս զուարթ,—

digitised by A.R.A.R.@

Այլ աճը կը հալածէ զիս կրնկակոխ,
Գողունի կը դեգերի շուրջս,— մերթ բուրում մը յամեցող,
Որ կին կը ձգէ իր հետքերուն վրայ,—
Մերթ յիշատակը օրուան մը մեռեալ
Հեռաւոր երկրի մը մէջ,—
Առաջին արցունքի կայլակը թարթիչներուդ եզերքը
Ու գգուանքդ վերջին, այն անկողնին եզերքը, երբ կ'ըսէիր
Թէ մեկնիլ կը նշանակէ միշտ քիչ մը մեռնիլ։
Կը ճեղքէինք գիշերը քաղաքին քայլերով փութկոտ,
Անապարանքով մը տենդահար, որ կ'ուզէր խլել մահէն՝
Վերջին հեշտութեան ժամ մը, հեւք մը սիրոյ,—
Աշունէն պատրանաթափ ողկոյզ մը վերջին,
Տաք երկիրները չուող թռչունի մը ձիւնամրրիկէն
հալածական,
Տարափոխիկ երգ մը եւս, մեր մարմիններէն
Թրթռացում մը նոր, սարսուռ մը անուշ,—
Ինչպէս երգեհոնէ մը մարդ կը խլէ
Եղանակ մը ալեկոծ։

Ո՜, որքան յաճախ հպեցայ, քսուեցայ մահուան,—
Պատանեկոյ մը պէս ալեկոծեալ,
Որ զանգակի մը պէս հնչելէն կը մերձենայ
Սիրոյ դալարիքներուն,—
Որքա՜ն յաճախ մահուան համը զգացի,
Շրթանցս վրայ պապակեալ,
Երբ հեշտութեան խօլ ալիքներէն դուրս կը ցցէի գլուխս՝
Սեւ ցուլի մը պէս երիտասարդ,
Մոխրի դառն համ մը ջերմէ դողդոջ բերնիս անկիւնը։

Քանիո՜ն տաժանելի, անկարեկիր է մահը,
Երբ բոլո՛ր ծարաւները կը գոռան, գոչիւններով կ'ելլեն
Հինգ զգայարանքներուս խորունկէն։

Ո՜, ձեռքերս, գիտեմ ձեր անօթութիւնը անյագ
Գիշերուան մէջ, լուսնահամ ու կլոր պտուղներու ի խնդիր,—
Շրթներս հաստ ու պապակեալ, ձեր ծարաւը գիտեմ,
Բռնակալ ու մորմոքալի,—
Արեւելքի մէջ հրաշալիօրէն գով ջրեր կային,
Կային բոսոր հատիկներով նուռեր,
Աղջիկ մը, որուն բերանը կը պատռէր
Սիրոյ երաշտութեան պատճառաւ։

digitised by A.R.A.R.@

Ո՛վ հինգ զգայարանքներս զուրկ, որ կը տոչորիք,
Պիտի կրնա՞մ միթէ երբեք
Հաշտուիլ ձեր բռնակալ ծարաւներուն հետ,—
Ծունկերս, գիտեմ ձեր կարօտը հանգստութեան,
Բազմոցներու մէջ խորունկ, ո՛վ թիկունքներս անզգաստ
մարդու,
Գիտեմ ձեր խռովքը,— անկողիններ արեւելեան
Ու արեւելեան գիշերներ, իմս չեղաւ բնաւ
Ձեր հեղգ անդորրութիւնը մինչեւ առաւօտ:

Մահուան մոայլ ծարաւին ու կեանքին շոայլ սաստկութեան,
Առաւօտեան վարդամատն ու գիշերուան միջեւ թուխ,
Կը տատանիմ մանուկի մը պէս արբեցեալ,
Որ սահմաններու զգայութիւնը չունի,
Ո՜, ափե՛րս, գիտեմ ձեր տոչորումները ու ոտքերս բոպիկ,
Ձեր առհաւական կարօտը ճամբաներու արիւնավառ,—
Կ'ուզէի առաւօտ մը զարթնուլ, ծաղիկ մը շրթներուս միջեւ,
Ուսիս վրայ ծեծքանակը նոր գալուստներու,
Կ'ուզէի մեծ աղաղակներով խօսիլ մարդոց ու ըսել
Թէ շէն ու պայծառ է հոգիս:

Բջիջներուս մէջ յետին կեանքը կ'ելլէ
Գոռալով իր յաղթական կենդանութիւնը,—
Միակ պտուղ մը մսեղ ու արեւայեղց,
Կը բաւէ զիս արձակելու համար, որպէս առողջ գազան՝
Գարնան ալեկոծումներուն խորը, մարմանդներուն վրայ:
Այս ինչ դաժան արիւն է ու ի՞նչ թեթեւ:
Որ կը պղպջայ, կը փրփրի, կը զարնուի կուրծքիս
վանդակին,—
Մերթ մեղմ խոխոջիւններով կը սուրայ՝
Թրջելու համար ողջ մարմինս իր ջերմութեամբը քաղցր,
Մերթ կը լճանայ ասդին-անդին՝ ծուլութեամբ մը հիւանդ,
Մերթ ալ վատշուէր բոցերով կը լակէ զիս:

Ո՜, կը յիշե՞ս միթէ, վերջին սէր ու վերջին գորով,
Ցաւէտ կորուսեալ երիտասարդութեան
Մեր ընթերցումները Պաթենեօլի
այդ խորունկ սենեակին մէջ,
Ուսանողուհիի անկողնիդ վրայ մաքուր,—

digitised by A.R.A.R.@

Ամիս գորովալի խենթէշութեամբ մը կը գգուէր բարձերդ տաք,
Մինչ մահուան ճաշակը յեղակարծօրէն
Կ'անուշնար շրթանցս վրայ:

Օր մը ուզեցի մեռնիլ, արբշռանքով մը դանդաղ,
Մօրէ մերկ ինչպէս որ էի,
Մօրէ մերկ ու աղուոր մարմնիդ քով,—
Նիցչէի այդ վրէժխնդիր բառերը բերնիս վրայ հմայաթափ,
Մինչ Պաթենեօլի փողոցներուն մէջ, վարը,
Շրջուն ու կոյր երգիչ մը կը կաղկանձէր
Հին երգ մը նորմանտական:

Ո՜, կ'ուզէի մահը կրել վրաս՝
Ինչպէ՜ս նուրբ հովերէն սարսռուն, հարս եղած կեռասենին
Կը կրէ իր ծաղիկները, իր պտուղները կարմիր,—
Կ'ուզէի ընդունիլ մահը՝
Ինչպէս երկիրը բեղուն անձրեւը կ'ընդունի, ինչպէս
Գիշերները բարձրացող ցորենի արտերը ալետատան
Հովը կ'ընդունին: Լոկ
Անոր շունչը գարշ կը պագնէ դէմքս վհատ,—
Կրնա՞յ ըլլալ միթէ որ մարմինս
Բնակարան ընծայէ վատութեան:

Տակաւ առ տակաւ յուսահատութիւնը իր թոյնը սեւ
Կը լնու երակներուս մէջ, խոնջէնքով կ'ելլեմ առաւօտները
Ու ո՛չ մէկ լոյս կը ծլի դէմքիս վրայ ու կը բանի
Ծունկերուս մէջ ո՛ղջ յոգնութիւնը երկրին,—
ո՛չ մէկ ուրախութիւն
Կը համբուրէ երեսս, աչքերս տրտմաթաթաւ,—
Կը յիշե՞ս, մեր զարթօնքները գարնանային,
Բերնիդ վրայ կը խմէի առաւօտը մայիսեան
Ու հազիւ եղած զով գիշերուան խորունկէն՝
Վայրագօրէն կը սիրէի թաւշեայ ջերմութիւնը ծիծերուդ:

Կ'ելլէիր մերկ ու ճերմակ, երբեմն,
Ինչպէս շուշանը կ'ելլէ,
Իր կանաչ շրջազգեստին մէջէն,— ո՜, գարուն,
Երբեւիցէ պիտի զարնե՞ս միթէ վրանդ վերստին,

digitised by A.R.A.R.@

Կայքերուս մէջ,— լոկ ծերութեան հովը ծանր
Կը պլլուի ծունկերուս,— սէրը ծուլութեան մահիճ մըն է
այժմ,
Դագաղ մը գուցէ: Սէրը բաղնիք մըն է, ուր մարդ
Իր շուայտութիւնն ու աղտեղութիւնը կը ձգէ:

Սրբապղծութիւնը այս բառերուն խօլ
Կ'ապտակէ երեսս,— ներէ՛ ինձ:
Ու ուրիշ օրեր կային, երբ մահը
Կը թուէր հանդիսութիւն մը ցուրտ, երկնից առասպելներուն
պէս
Հեռաւոր,— կեանքը կը դոփէր
Կուրծքիս վրայ՝ ինչպէս երիվար մը կայծակէ պայտերով,—
Ո՜, առաջին երիտասարդութիւն, առաջին մեղք,
Կը պլլուէի իրանիդ ու կը պագնէի
Ծիծերդ ելակաբոյր:

Կ'ուզէի մահը կրել վրաս
Երգի մը պէս թեթեւ, առագաստի մը պէս ալեծածան,—
Այլ կը կքիմ իմ մղձաւանջին տակ,
Վասնզի տաժանելի է իր բեռը:

Ո՜, տուէք ինձ առաջին զուարթութիւնը արեւանս,
Աչացս շողը առաջին, որպէսզի
Վերջին ժամուն, կեցած կենաց կամուրջին վրայ
Կարենամ ողջունել զայն,—

Մահը ծիրանեփայլ ու զարմանահրաշ:

●

Գուցէ քաջութիւնն ու համարձակութիւնն էին, որ պակսեցան ինձ, այդ օրերուն, տիրանալու համար այդ երիտասարդ կնոջ։ Ամիսներով միասին էինք, գրեթէ ամէն օր ու անչուշտ բազմաթիւ առիթներ ունէի՝ իրագործելու համար այդ քիչ մը ապօրէն փափաքը,— բայց վերջին պահուն միշտ կը խուսափէի որեւէ արարքէ։

Անգամ մը թատրոնը ու ուրիշ անգամ մը բազմութեան մէջ փորձեցի զինքը։ Ձեռքս գրի մարմնին վրայ, մեղմօրէն հպեցայ կուրծքերուն ու զգացի թէ հաճոյքով կ'ընդունի գգուանքս, կը մնար շարունակել ու ընդունիլ զայն բազուկներուս մէջ։

Իրողութեան մէջ, երբ այժմ կը վերակազմեմ դէպքերը, կը զգամ թէ յանդգնութեան պակասը չէր, այլ արուի դէպ հպարտութիւն մը, որ կ'արգիլէր ինձ ուրիշին պատկանող կնոջ մը տիրա-

digitised by A.R.A.R.@

նալ։ Կը քալէի քովն ի վեր, սիրելով իր մարմինը, զգալով թէ ուրիշները կը ցանկան զայն ու մեզ արդէն կը մեղադրեն չգործըւած յանցանքի մը համար ու այսուհանդերձ կը յարգէի զինքը,— եթէ կարելի է այս բացատրութիւնը գործածել, ինք որ գուցէ պէտք չունէր ու գուցէ արժանի իսկ չէր այդ տեսակ յարգանքի մը։

Ու ի՜նչ որ ցաւալի է, բազմաթիւ բարեկամներու եւ ծանօթներու համար այդ չգործուած յանցանքը անհերքելի եղելութիւն մը կը թուէր ու անտարակոյս կը թուի այժմ։ Բարեկամներու եւ թշնամիներու առջեւ կը զգայի, թէ արդէն այդ արարքին պատասխանատուութիւնը կը կրեմ, առանց հաճոյքէն օգտուած ըլլալու։ Ու այս բոլորէն վերջ՝ այժմ գէթ ցաւ ու զղջում իսկ չեմ զգար առիթէն օգտուած չըլլալուս համար։

Պէ՞տք է ենթադրել միթէ թէ կը սիրէի ուրիշին պատկանող այդ կինը։

●

...Լուսաւոր ու հաճելի էր սենեակը։ Գիշերը կը նստէինք փողոցէն հոսող կիսալոյսին մէջ, մեղմօրէն շաղակրատելով իր մտերիմ, փափկանկատ բուրումը նուրբ գոլորշիներով կը պարուրէր զիս։ Բարակ շրջազգեստին տակ՝ կը զգայի իր լի ու գիրգ մարմինը ու երբեմն իր տենչանքը կը վարակէր քեզ։ Այժմ կը զարմանամ թէ ինչպէ՞ս այդ հեշտութեամբ բաբախուն մթնոլորտը զիս չէր մղեր սիրոյ արարքներու։

Կը յիշեմ նաեւ մեր պտոյտները՝ քաղաքին կիսամութ փողոցներէն մեր հանդարտ երթը, ամրան գիշերները։ Անձնատուութեամբ կը կախուէր թեւէս ու ես մանկութեամբ մը, որ այժմ կը յուզէ զիս, քոյրիկ կ'անուանէի զինքը։ Համբոյրը այդ պահերուն իրապէս դիւրին ու անմեղ կրնար ըլլալ։ Այլ երիտասարդութիւնս զօրեղ ու անողոքելի կը մնար, իր քաղցր բարեկամութեան առջեւ։

Երբ մեկնումի օրը հասաւ, վերջին ժամուն,— խորին դառնութեամբ մըն է որ դիտեցինք իրար։ Չգոհացուած բազմաթիւ ծարաւներ, չյագեցած բազմաթիւ տենչանքներ կային մեր միջեւ վրիպած, յաւէտ բեկեալ տարր մը կար մեր հոգիներուն խորը։ Երբ կառաշարը սարսեց իր ծանր մարմինը՝ ուզեց մեծ քրոջ մը պէս համբուրել զիս։ Արտասուքի կայլակներ կային աչքերուն եզերքը։ Հաւանաբար այդ յուզումն էր, որ նեղեց զիս։ Մեղմօրէն հրեցի զայն ու ցատկեցի վար։

Յետոյ ծովն ու ժամանակը մեզ բաժնեցին իրարմէ։

digitised by A.R.A.R.@

ԳՐՔԵՐՈՒ ԼՈՒՍԱՆՑՔԻՆ ՎՐԱՅ

Անքուն գիշեր մը անկողնիս մէջ։ Դուրսը՝ բակին մէջ հովը սաստիկ էր, երբեմն անձրեւը կը ծեծէր ննջարանին պատուհանները։ Կարելի չէր այդ գիրքը գոցել ու ննջել քիչ մը։

...Ցանդուգն ու մտաւորական ուժգին կեանքով մը օժտուած արկածախնդիր մը ճամբայ կ'ելլէ Արեւմտեան քաղաքէ մը, Հնդկաչինի վաղեմի մեհեաններուն մինչ այդ անբռնաբարելի գանձերը խուզարկելու համար։ Ընտանելով, վերադարձի ճամբու վրայ եղող ուրիշ արկածախնդիրի մը հետ, Արքայական ճամբան, որ դարեր առաջ կը խրի եղեր երկրին խորունկները եւ որուն շուրջ այսօր կ'ապրին դեռ անզուսպ ու վայրենի ցեղեր։

Վէպին կմախքը այս է,— վտիտ ըստ երեւոյթին, սահմռկեցուցիչ՝ իր բովանդակութեամբ։ Գրքի հերոսին առաքելութիւնը կիսապաշտօնական բնոյթ կը կրէ,— հնագիտական օրինաւոր խուզարկութիւն մըն է ու վէպին տուեալները միշտ հաւանականութեան սահմաններուն մէջ կը մնան։ Բայց կը բաւէ քանի մը թերթ դարձընել՝ ընկղմելու համար անդունդի մը խորը, որ մարդն է։ Արեւմտեան հսկայ քաղաքները մարդոց սէրերն ու ընթացիկ պայքարները, քաղաքական ալեկոծութիւններն ու ընկերային ջղաձգութիւնները, այդ ժամուն, կը թուին գորշ, անգոյն, անշահեկան։ Արտակարգ, գերմարդկային կիրք մը կը բռնէ պուկէդ ու կը մղէ քեզ հեղձուցիչ անտառներու խորը, բաժնելու համար այդ արկածախնդիրներուն ահարկու ճակատագիրը։

Մահուան թագաւորութեան սահմաններուն վրայ ես, անդունդին եզերքը ու չես գիտեր թէ ո՛ւր է կեանքը, ո՛ւր է մահը։ Վասնզի վայրկեանը կը յայտնուի իր ճակատագրական ու ողբերգական գեղեցկութեամբը։

Ինչպէ՛ս դասաւորուած էր կեանքը, որ մինչ այդ չես զգացած ժամանակին զարհուրելի երեւոյթը, բայց ժամը տիեզերք մըն է, յաւիտենութիւն մը, վայրկեանը յաղթանակ մըն է, կեանքը մահուան մետաղեայ բաբախիւնը, մահը գերագոյն ձեւն է կեանքին,— անոր ճակատագրական պայթիւնը։ Անձկութիւնը կը ճմլէր սիրտդ, արիւնը կը վրնջէ երակներուդ մէջ, կը հնչէ քունքերուդ վրայ։ Երանքներուդ մէջ վաղնջական կրքերը կը մռնչեն։ Մարմնիդ յետին շարժումները կը ստանան բացառիկ, սրտայոյզ ներուժութիւն մը, վասնզի հակած ներքին անդունդիդ վրայ՝ կը զգաս մահուան ներկայութիւնը, որ անշունչ իրերուն իսկ կը պարգեւէ անօրինակ ու տառապագին քաղցրութիւն մը։

Ու տաժանելի ծարաւին, հեղձուցիչ տօթին, տարերքին մթին ու զանգուածային թշնամութեան մէջէն, յանկարծ կը ցայտէ կինը, կինը բաբախուն է ու տաք, աչքերուն խորը՝ մահը կը տեսնես վերստին, շրթներուն վրայ կը զգաս կեանքի թոյնը։ Երբեք չէիր

digitised by A.R.A.R.@

զգացած թէ ինչ կը նշանակէ հաճոյքը։ Կը դղրդաս, կը ճարճատիս։ Կարծես անդամներուդ խորը կործանարար ու հրաշալի ուժեր կը բախին իրարու։ Ո՞վ է պոռնիկը, ո՞վ է բանաստեղծը, ո՞վ է արկածախնդիրը։ Կնոջ ձեռք մը ափիդ մէջ՝ կը նայիս բարակ երակներուն։ Ո՛, արիւնը կը հոսի միշտ տաժանելի ջերմութեամբ մը։ Կը զգաս թէ պերճաղիճի մը զիստին վրայ կարելի է մեռնիլ, դըլխուդ մէջ կրելով տիեզերքի թնդիւնը։ Մարմինդ կ՝երկարես ու քանի՛ դարեր, քանի՛ ժամանակներ որոտընդոստ աղմուկներով կը տողանցեն վրայէդ, մեծ դոչիւններով կը տապալեն քեզ։

●

Քիչ են գրքերը, ուր մարդ կը մոռնայ թէ կը գտնուի քառակուսի թղթերու առջեւ, համաչափօրէն կտրուած, երբ կը հասնիս վերջին էջին՝ խորունկ ապշութեամբ մը կը նայիս շուրջդ։ Ո՞ր մթին, ապալեր տարածութիւններէն ինկար հոս, ո՞ւր ես։ Սեւ մոգութեամբ մը հեղինակը փակած էր աչքերդ եւ ուրիշ գերիրական կարողութեամբ մը միրճած էիր ուրիշ տիեզերքի մը բաւիղներուն մէջ. ո՛, բարբարոս կատաղութեամբ մը պիտի ցնցես ժամանակի երիվարին բաշերը։ Դաժան պրկումով մը, անօրինակ ներուժութեամբ մըն է որ այլեւս պիտի ապրիս։

Մէկը ցցուեցաւ յանկարծ, արու գեղեցկութեամբ մը, քաղքենիի գրականութեան դէզերուն վրայէն վեր բարձրացնելով իր զարմանալի, իր կորովի, իր արաշական խօսքը,— ատիկա Մարլոն էր։ Հակառակ շուրջի ցեխին՝ հպարտութեամբ, քաջութեամբ ցոյց տալով իր կարմիր դրօշը, ստիպելով որ Էէոն Տոտէի նման մարդիկ ընդունին զինքը։

Մեծ դրագէտ մըն է Մարլօ ու մարդ մը, երբ բանուորական բազմութեան մը դիմաց տեսայ իր առնականօրէն գեղեցիկ տըղամարդու յատկանշական դէմքը՝ զգացի թէ այլեւս անհնար էր մոռնալ զինքը։ Աչքերուն մէջ ազնուական գազան մը կար։ Խիզախ անձին վրայ կը կրէր իր ներքին որոտը, կը կրէր մահը։ Ցեղափոխութիւնը ձայնին մէջ կը ստանար ողբերգական յուզականութիւն մը։

Այլ այս բացառիկ գրքին մէջ եւս, ո՛, տաժանք, մարդ կը հանդիպի աչխարհի ճամբաներուն վրայ հոգին երեսուն արծաթով ծախող վաչկատուն ու վատթար հայու մը։ Ամօթն ու ստրկանքը թիկունքներդ կը խարազանեն։ Կ՝ուզես աղաղակել զայրոյթէդ, ցասումէդ գոռալ,— Ո՛վ Մարլօ, ուրիշ հայեր եւս կան, իրենց Քսենոփոնեան գիւղերուն մէջ, արժանի գուցէ մարդու իրենց առաքելութեան ու ճակատագրին, քիչ մը աւելի քան ուրիշները ու տղաք պանդխտութեան մէջ, որ հերոսութեան հետ տաժանելի պայքարի մը մէջ են ամէն օր։

digitised by A.R.A.R.@

●

Վերջին անգամ, Փարիզ, ընկերոջ մը տունը գիշերեցի։ Մութին մէջ այդ բարեկամ յարկաբաժնին լոյսերը քաղցր հրճուանք մը պարգևեցին ինձ։ Անթել նուագը անուշ, գանգատող ու տրտում եղանակ մը կը հեծկլտար,— Կրիկի մէկ մեղեդին, Սոլվեկի երգը։ Ընկերոջս հետ նարտի խաղցանք ու կէսգիշերին անկողնիս մէջ դաստակներս խածնելու զօրեղ փափաք մը մարմինս ցնցեց։

Ութ-տասը տարիներ վերջ ինչի՞ պիտի վերածուիմ։ Անտարակոյս միշտ աղքատ պիտի մնամ ու միշտ պիտի կենամ գրատանց ցուցափեղկերուն առջեւ՝ դիտելու համար զմայլելի հրատարակութիւններ, զորս ուրիշներ գնելու իրաւունքը պիտի ունենան։ Պիտի դիտեմ միշտ, հմայաթափութեամբ, ուրիշներուն կիները, որ ծեքծեքուն պիտի սահին, գուցէ հրապուրելով զիս։ Պիտի կրե՞մ արդեօք միշտ այս անյագ ու անկորնչելի ծարաւը, այս մթին ներքին կեանքը, կեանքի այս խուլ կիրքը։

Ժամը երեկոյեան եօթը կը հնչէ ու երկիրը տխուր է վերըստին։

●

Ցաճախ անցեալը տաժանելիօրէն ծանր է ուսերուս, ինչպէս մեհենական սիւները, որոնց տակ կործանեցաւ Սամսոն։ Ծանր է նաեւ սիրելի մեռելներու բեռը։

Մեռա՞ծ են միթէ իրօք։

Գիշերը խռովահար մարմինս կը զգայ խուլ ուժգնութեամբ մը, կը զգայ անցեալը։ Մահը իրողութիւն մըն է լոկ անոնց համար, որ կը մեկնին։ Մնացողները կը շարունակեն ապրիլ աներեւութացած էակներուն հետ։ Մայրս յաճախ օրն ի բուն քովս է։ Զայն կը տեսնեմ մեր ընդարձակ ու արեւոտուոգ պարտէզին մէջ, իր յամր այլ չնորհալի քայլուածքով։ Կը լսեմ իր տրտում, մայրենի անուշ ձայնին չեչտը։ Կը լիչեմ իր մայրական բարի շրթունքները, երբ վշտահար էին։ Այժմ անսահմանօրէն աւելի կը սիրեմ զայն։ Անկողնիս վերեւ իւղաներկ նկար մը կայ, որ կը ներկայացնէ իր չնորհագեղ գլուխը։ Երբեմն կը կորսնցնեմ ժամանակի գիտակցութիւնը ու մեղմօրէն կը հծծեմ,— բարի՛ երեկոյ, սիրելի զգտիկ մայրիկ...

Մեռելներու ամբողջ բազմութիւն մը կը կրեմ վրաս. ու զարմանալիօրէն ողջ են այդ մեռելները, արթուն են։ Հայրս եւս ապշեցուցիչ կերպով կենդանի է։ Զայն կը տեսնեմ պարտէզին ճամբուն վրայ՝ բարձրահասակ, նուրբ ու վայելուչ, կը տեսնեմ իր գրեթէ կանացի ձեռքերը, որ անգթօրէն կը հարուածէին զիս։ Երբ գիշե-

digitised by A.R.A.R.@

րամուտին կը վերադառնար՝ յեղակարծօրէն ողջ տունը կը լռէր։ Ոտքի կ'ելլէինք զայն բարեւելու համար ու կը լռէինք։

Քառասունհօթը տարեկանին ամուսնացած էր՝ այդ քսաներկուամեայ գեղեցիկ աղջկան հետ։ Այդ պատճառաւ գուցէ կարի նախանձոտ էր։ Անկասկած կը սիրէր մեզ բոլորս, բայց հպարտ ու հեռաւոր սիրով մը։ Երբ տրտում ըլլար, բարձրաձայն ու լոկ իր հաճոյքին համար, հայկական հին բանաստեղծութիւններ կ'արտասանէր։ Յաճախ չէի հասկնար զանոնք, բայց կը սիրէի իր լուրջ, յուզումնահար, ծեր մարդու խուլ ձայնը։ Չէր սիրեր ժողովուրդը ու իմ վրաս իսկ կը նեղուէր անկէ։ Ողջ մանկութեանս ընթացքին քանի մը անգամ միայն գգուած է զիս։

●

Կ'ըսէիր թէ նամակներս, հագուստներս եւ իրերս ծխախոտ կը բուրեն։ Այս գիշեր եւս անհամար գլանիկներ վառեցի, սպառեցի՝ այս նամակը գրի առնելու ատեն։ Ծխելը մոլութիւն մըն է, որ ժառանգած ըլլալ կը թուիմ հօրմէս։ Անոր մատները եւս դեղնած էին ծուխէն ու ակռաները սեւցած։

Կ'ամչնամ խոստովանիլ, թէ կը ծխեմ նոյնիսկ անկողնիս մէջ, հակած գրքի մը վրայ։ Ու ասիկա այժմ է՛ն թանկագին հաճոյքներէս մէկն է։

Կ'ըսէիր թէ կը սիրես Փիէր Լուիսը։ Ան եւս խոլ ծխամոլ մը եղած է։ Մատները սատափի պէս դեղին ու ակռաները սեւ։ Մօտեցէ՛ք անոր ու ներէ՛ ինձ, երբ ծուխս կը մթագնէ հայեացքդ։

Ու թող տուր հպիլ գունատ մատներուդ, բարեւի փոխան։

●

Գարնան առաւօտ մը կը գտնուէի փարիզեան սիրուն պարտէզի մը ցանկորմին առջեւ։ Սօսիներու տերեւները մատղաշ ու փափուկ էին, երկինքը մաքուր էր ու ճիւղերուն մէջ մոլորած թռչուններ խոլ ճիչեր կ'արձակէին։ Հոդ, սալայատակին վրայ, կը դողդողջէի յեղակարծ ցասումէս ու կ'ըսէի,— ինչպէ՞ս կրնամ առանց սիրոյ ու պաղարիւնութեամբ կենալ սարսռուն ծառերուն, կեանքի անմեկնելի հրաշքին, հողին յաւերժական երիտասարդութեան դիմաց։

Գիշերը տուն վերադարձիս՝ պատուհանէ մը լսեցի աղջկան մը քաղցր ձայնը, որ ողջ էութիւնս ցնցեց։ Ամբողջ գիշերը կարդացի, փորձելով խաղաղեցնել արեանս անողը, փորձելով հանգստանալ։ Բայց բանաստեղծութիւնն իսկ կը թուէր գորշ ու տաղտկալի։ Իրողութեան մէջ գուցէ բանաստեղծութիւնը չէ, որ կը սիրէի, այլ անոր յարուցած յուզական վիճակը։ Այդ առանց առարկայի ամէն

digitised by A.R.A.R.@

խանդավառութիւն, ամէն սիրոյ բոլբոջում դիւրութեամբ թոյնի կը վերածուի։

●

Մեղմօրէն, քաղցրօրէն կը տրտնջաս՝ կարծելով թէ լոկ հաճոյքն է, որ կը սիրեմ մօտդ։ Կը յիշե՞ս այն անմոռանալի գիշերը։ Սրճարանը նստած էինք, կուչտ կուչտի։ Խորը կը նուագէին հին եղանակ մը։ Անտարակոյս տենդով կը ցանկայի քեզ, բայց ողջ անձս հպարտ էր ու հանգիստ երեւութապէս։ Մտովի կ'ըսէի,— եթէ առաջին քայլը ընէ, հաճոյքս մեծ ու խորունկ պիտի ըլլայ, այլապէս հարկ է որ բաժնուիմ իրմէ, այս գիշեր եւս, լոկ բարեկամութեամբ։ Աչքերուդ խորը սակայն տեսայ նշուիլը լուին հրաւէրիդ ու ձեռքերուդ վրայ գորովդ, որ կը ծլէր։ Յանկարծ մեղմօրէն համբուրեցի քեզ ու ինձ թուեցաւ, թէ մարմինդ դողդոջեց բերկրութեամբ։

Ստուգիւ խորունկ ու մեծ եղաւ հաճոյքս։

Գիշերուան կիսուն սակայն, յեղակարծօրէն, այն տպաւորութիւնը կրեցի, թէ բարեկամութեամբ է լոկ, որ անձնատուր եղած էիր ինձ։ Առտուան դէմ արթնցուցիր զիս, մութին մէջ փորձած գգուանքներովդ ու ինձ թուեցաւ, թէ երջանիկ էիր։ Նախ զգացի ջերմին ու պզտիկ ձեռքդ ճակտիս վրայ ու յետոյ բերանդ, որ կը դեգերէր մերկ ուսերուս շուրջ։ Բերանդ, որ գաղտնօրէն ու փափկութեամբ կը սիրէր զիս։

Լսէ՛ զիս։ Ինձ կը թուի, թէ գուրգուրանքը շատ աւելի, թանկագին ու խորունկ է, քան հեշտութիւնը, քան մարմնական խօլ զեղումը։ Յաճախ մարմնական հաճոյքի ու սիրոյ ծայրագոյն ծլարձակումն է ան։ Այդ պատճառաւ է, որ այժմ անձկութեամբ կը յիշեմ այդպիսի գուրգուրանքդ ու երիտասարդ աղջկան անաղարտ գորովդ։

●

Վերջին պահուն հաւանաբար կը զգայիր, թէ ուրիշ մը տեսնելու պիտի երթայի,— յամեցող բարեկամուհի մը։ Կը խօսէի արագօրէն, անվերջօրէն, գրեթէ չփոթութեամբ՝ ծածկելու համար անհամբերութիւնս։ Գորովով նայեցար աչքերուս ու հայեացքդ տրտում էր։

Խոստացանք փութով տեսնել իրար ու ես յստակօրէն զգացի, թէ դուն էիր, որ արդէն սիրով կը պաշտպանէիր մեր նորածագ բարեկամութիւնը, կեանքի արկածներուն դէմ։ Զօրութեամբ կը զգայի, թէ բոլոր կապերը թոյլ են ու հարկ է որ մեզմէ մէկը պահպանէ ինչ որ դժուարութեամբ շահուած է արդէն։ Անտարա-

digitised by A.R.A.R.@

Հետո ամենամեծ հանգամանքը նրանում էր, որ Հայաստանի Ազգային գրադարանի հանդեսներ էր գալիս Ալեքսանդր Ալեքսանդրի Ալիկիանը։ Ամենքս գիտենք, որ Ալիկիանը ինչպիսի հանճարեղ գրագետ է եղել։ Նրա գրքերը, հոդվածները, գրախոսականները, գրաքննադատությունները, գրական-գեղագիտական ուսումնասիրությունները, գրական-գեղագիտական հոդվածները, գրական-գեղագիտական գրքերը, գրական-գեղագիտական ուսումնասիրությունները, գրական-գեղագիտական գրքերը, գրական-գեղագիտական հոդվածները, գրական-գեղագիտական ուսումնասիրությունները, գրական-գեղագիտական գրքերը, գրական-գեղագիտական հոդվածները, գրական-գեղագիտական ուսումնասիրությունները, գրական-գեղագիտական գրքերը, գրական-գեղագիտական հոդվածները, գրական-գեղագիտական ուսումնասիրությունները։ Ամենքս գիտենք, որ Ալիկիանը ինչպիսի հանճարեղ գրագետ է եղել։ Նրա գրքերը, հոդվածները, գրական-գեղագիտական ուսումնասիրությունները, գրական-գեղագիտական գրքերը, գրական-գեղագիտական հոդվածները, գրական-գեղագիտական ուսումնասիրությունները, գրական-գեղագիտական գրքերը, գրական-գեղագիտական հոդվածները, գրական-գեղագիտական ուսումնասիրությունները։

●

Ինչպես որ ասում էի, Ալիկիանը ոչ միայն գրագետ էր, այլև գրական-գեղագիտական ուսումնասիրությունների հեղինակ։ Նրա գրքերը, հոդվածները, գրական-գեղագիտական ուսումնասիրությունները, գրական-գեղագիտական գրքերը, գրական-գեղագիտական հոդվածները, գրական-գեղագիտական ուսումնասիրությունները, գրական-գեղագիտական գրքերը, գրական-գեղագիտական հոդվածները, գրական-գեղագիտական ուսումնասիրությունները։ Ամենքս գիտենք, որ Ալիկիանը ինչպիսի հանճարեղ գրագետ է եղել։ Նրա գրքերը, հոդվածները, գրական-գեղագիտական ուսումնասիրությունները, գրական-գեղագիտական գրքերը, գրական-գեղագիտական հոդվածները, գրական-գեղագիտական ուսումնասիրությունները, գրական-գեղագիտական գրքերը, գրական-գեղագիտական հոդվածները, գրական-գեղագիտական ուսումնասիրությունները։

●

Ինչպես ասացի, Ալիկիանը գրական-գեղագիտական ուսումնասիրությունների հեղինակ է։ Նրա գրքերը, հոդվածները, գրական-գեղագիտական ուսումնասիրությունները, գրական-գեղագիտական գրքերը, գրական-գեղագիտական հոդվածները, գրական-գեղագիտական ուսումնասիրությունները, գրական-գեղագիտական գրքերը, գրական-գեղագիտական հոդվածները, գրական-գեղագիտական ուսումնասիրությունները։ Ամենքս գիտենք, որ Ալիկիանը ինչպիսի հանճարեղ գրագետ է եղել։ Նրա գրքերը, հոդվածները, գրական-գեղագիտական ուսումնասիրությունները, գրական-գեղագիտական գրքերը, գրական-գեղագիտական հոդվածները, գրական-գեղագիտական ուսումնասիրությունները, գրական-գեղագիտական գրքերը, գրական-գեղագիտական հոդվածները, գրական-գեղագիտական ուսումնասիրությունները։

digitised by A.R.A.R.@

կը մտածէի թէ գուցէ ես եւս, ճամբաներէն անցած ատենս, երջանիկ մարդու տպաւորութիւն կը ձգեմ։ Այս գաղափարը այնքան հրճուանք պատճառեց ինձ, որ թուեցաւ, թէ իրապէս երջանիկ եմ։

Նստած ճամբուն եզերքը, մարմանդին վրայ, շարունակեցի վերջին գրքին ընթերցումը։ Ու մոռցայ բարեհաճ դաշտանկարը, որ կը շրջապատէր զիս, գաւառական փոքր ու լուին քաղաքը ու առօրեայ հոգերս։ Ինքս ինձ կ'ըսէի, թէ դժուար չէր զիս գոհացընելը։ Քաղաքակրթուած, հազիւ թէ տաչուած վայրենի մըն եմ, կ'ըսէի, որ դիւրութեամբ կը խաբուի կեանքէն։

ԳՐՔԵՐՈՒ ԼՈՒՍԱՆՑՔԻՆ ՎՐԱՅ

Բարեկամ մը փոխ տուաւ ինձ Ժիւլ Ռոմէնի Ցօժարական մարդիկը հատորներուն շարքը։ Կ'ուզէի գրել, առաջին գիրքը հազիւ սկսած, այդ հպարտ աղջկան, բայց զգացումներս խառնակ էին ու նախընտրեցի ընթերցումս շարունակել։

Ի՜նչ անտանելի էր երէկ գիշեր աշխատանքս։ Դուրսը գիշերը ցուրտ էր, գրեթէ խիստ։ Մարդ կ'ուզէր վառարանի մը քով նըստած ըլլալ, բարեկամուհիի մը ծունկերուն քով, հարկ էր սակայն հակել, փակուիլ ընդարձակ ու պաղ ննջարանի մը մէջ, գուցէ զայրանալ ու ի վերջոյ վտիտ, երկչոտ երազ մը հիւսել։

Ոչ առանձնանալ կարելի էր, ոչ ալ նոյնանալ շրջապատին հետ։ Ո՞ւր էր որեւէ ժամու ինքզինքէս փախիլ կարենալու կարողութիւնս, որով հպարտ էի։ Ննջել իսկ կարելի չէր։ Հոգիս յամառ ու բարակ ջրի մը պէս արթուն էր գիշերուան մէջ ու իր տաժանելի ցաւը կ'ըսէր։

Յետոյ, յաջորդ օրերու ընթացքին, լափեցի այդ հատորները խուլ ընչաքաղցութեամբ մը։ Միտքս արթուն էր՝ վիրաւոր սրտի մը պէս։

Քանիցս ցաւով անդրադարձած եմ երեւոյթի մը վրայ, որ յայտարար նշաններէն մէկն է մեր արդի մտաւորական կեանքին աղքատութեան, հայ ժողովրդի մտքի մակարդակի աստիճանական անկման, թարգմանական գրականութեան խեղճութեան պատճառաւ, լոկ հայերէն կարդացող մեր երիտասարդութիւնը փաստօրէն խզուած է այսօր օտար արուեստի գրքերուն հարուստ սնունդէն։ Ոչ մէկ կարկառուն ու արժէքաւոր օտար հեղինակ ցարդ արժանացած է հայերէն խնամեալ ու գրական թարգմանութեան մը, առնուազն տասը տարիներէ ի վեր։

digitised by A.R.A.R.@

Ժիւլ Ռոմէն մէկն է այն ֆրանսացի գրագէտներէն, որ կը յատկանշեն մեր ապրած ժամանակը ու իրենց զօրեղ տաղանդով կը յաջողին համաշխարհային ուշադրութեան արժանանալ։ Փայլուն քրոնիկագիր, ինքնատիպ բանաստեղծ, յաջող թատերագիր, այլ մանաւանդ գեղուն վիպասան՝ գրական գործունէութեան այս բոլոր կալուածներուն մէջ,— ան ցոյց կու տայ անողոք եւ սուր իմացականութիւն մը, համապարփակ ու ընդհանրական զգայնութիւն մը որ կը յաջողի ընդգրկել ընկերային բոլոր խաւերը, անգութ հեգնութիւն մը յաճախ, որ կը ջանայ ընկերութեան վէրքերը բուժել։ Այլ մա՛նաւանդ դիտողութեան եզակի կարողութիւն մը, որ երբեք զոհ չ՚երթար որեւէ յուզումի ու խորունկ քնարականութիւն մը, որ անձնական ոչինչ ունի եւ որ քաղաքներու ստորերկրեայ կեանքին ընդերքներէն կը բարձրանայ։

Յօժարակամ մարդիկը *ընդհանուր խորագրին տակ լոյս տեսած ութ խիտ հատորներուն մէջ,— որ ըստ իր բարեկամներուն հազիւ առաջին մասը կը կազմեն հսկայ երկի մը, հեղինակը կերպով մը կ՚ամփոփէ իր ապշեցուցիչ անհատականութեան բոլոր փորձառութիւնները։ Հո՛ն է երիտասարդ ու ծայրայեղ ձախակողմեան Ժիւլ Ռոմէնը, իր առաջին ու թարմ յուզումներով,— Ֆրանսայի ամենաբարձր մտքի հաստատութեան, Էքոլ Նորմալի նախկին ուսանողը, որ յուզիչ գորովով մը կը խուզարկէ այն առասպելական քաղաքը, որ Փարիզ կը կոչուի։ Ժիւլ Ռոմէն կ՚երգէ այս քաղաքը գիտուն ու զարմանալի սիրով մը։ Չկայ փողոց մը, բլուր մը, պողոտայ մը, որուն նկարագեղ ու բնիկ շնորհը խուսափի իր ուշադրութենէն։*

Արդարեւ, ո՛չ ոք կրցած է աւելի համայնական քնարականութեան մը, աւելի ճշգրիտ սիրով մը, աւելի գիտուն ճարտարութեամբ երգել Նոր Նինուէն, որուն սալայատակներն անգամ իրենց պատմութիւնն ու բանաստեղծութիւնը ունին։

Հո՛ն է դիւրութեամբ ծուղակը չինկող ու փիլիսոփայական բոլոր դրութեանց ներքին մեքենականութիւնը քանդող յստակատես ընկերային գրողը, որ ալեկոծութեան մէջ եղող ամբոխներէն չի վախնար ու է՛ն տարերային երեւոյթներուն առջեւ իսկ կը յաջողի պահել իր մտքի հանդարտութիւնը։ Հո՛ն է մարդուն ներքին անդունդը խուզարկող կարծր հայեացքով հոգեբանը, որ անողոք նշդրակով մը կ՚անդամազննէ մեր առօրեայ բոլոր արարքները։ Իւնանիմիսթ *բանաստեղծը, Օտէ Փրիէրի զարտուղի երգիչը, որ իրերուն ծածուկ յարաբերութիւնները կը տեսնէ, որ բառերուն հետ ապշեցուցիչ ճարտարութեամբ մը կը խաղայ։ Հո՛ն է կնոջ ու անոր անճառահրաշ մարմնին մասին յստակատեսութեամբ խօսող վիպասանը, որ մարդոց է՛ն թաքուն գալարումները կը յաջողի նշմարել եւ բոլոր սէրերուն մասին խօսիլ բազմապատիկ փորձառութեամբ*

digitised by A.R.A.R.@

մը, որ աղամանդեայ կարծրութեամբ մը կը քանդակէ կնոջ մարմնին անմբռնելի գեղեցկութիւնը։

Կարելի չէ շուրջ երեք հազար էջերու մէջ բանտուած ու ստորերկրեայ խորունկ ջրերու պէս ծանր վեհափառութեամբ մը թաւալող այս հսկայ երկը ամփոփել։ Առաջին հատորը հարազատ եւ իրապէս արդիական բանաստեղծութեամբ մը Փարիզի բազմաթիւ բեղուն օրերէն մէկուն պատկերացումն է։ Քաղաքը կը թաւալի մեր աչքերուն առջեւէն մերթ ովկիանոսի մը պէս մռնչելով, իր սանձակոծ պողոտաներով, որ մթին գետերու պէս կ'ընթանան, մերթ արշալոյսներու պէս բացուելով, լալով, ժպտելով։

Ու հազարաւոր դէմքեր, որ կը յայտնուին յանկարծ,— որ կայարաններէն, տուներէն, գաւառէն կու գան, կը հաւաքուին՝ կազմելով այն սահմռկեցուցիչ կերպով կենդանի ամբոխը, որ կը ճանչնաք։ Ու այդ ամբոխին գորշ յատակէն է, որ կը բարձրանան ու պիտի բարձրանան դեռ յաջորդ հատորներու տիպարները,— բանուորն ու մանր առեւտրականը, աշխատաւոր պզտիկ աղջիկը, որ սիրոյ ծաղկազարդ ճամբէն անգիտաբար կ'ելլէ պոռնկութեան, ափաշ տղաքը, բուրաւէտ ու քաղցր մարմնով անծանօթուհին, որ կ'ընծայուի փարիզեան Կավրոշին ու կը գողնայ անոր կուսութիւնը, ազնուական կինը, որ կը մեղանչէ տարաժամու, ճարտարարուեստի յոյլ ներկայացուցիչը, փողոցը, որ օժտուած է կարծես մարդկային բաբախուն կեանքով մը, միւս պողոտան դեռ, որուն սրտին տրոփիւնը կը զգաս, ամբոխներու ծովածաւալ տարածութենէն յանկարծ ցայտող Ժան Ժորէսի անճառ դէմքը, որ քաղաքին վրայ կը ճառագայթէ։

Ահա՛ կը քալէ Ժորէս, իր աստուածային ու հոմերական մարդու լուսեղինեալ մեծութեամբ եւ յաւիտենական Բանը կայծակի շողիւններով իր շրթներուն վրայ կը փայլատակէ։ Ահա՛ Մորէաս մեծ հելլէնը, որ լատինական թաղի սրճարաններուն մէջ խորին հպարտութեամբ մը իր սթաւնները կը պտտցնէ։ Մ'վ է այս զմայլելի ու արթուն խմացականութեամբ երիտասարդը, որ սիրոյ անյագ ծարաւով մը կ'իջնէ պողոտան ու կ'ապշի, թէ ինչո՞ւ այսքան գեղեցիկ աղջիկներէն ո՛չ մէկը չի թպրտար իր թեւերուն մէջ։ Մ'չ, վէպի հերոս մը չէ լոկ, այլ՝ չէն տղայ մը, որուն տաք շունչը դէմքիդ կը քսուի։

Լատինական թաղին մէջ, Ուլմ փողոցի որեւէ մէկ անկիւնը՝ վստահ ես, որ պիտի հանդիպիս իրեն։ Ո՛, Ժերֆանիոն, եղբայրս ու ընկերս, քեզի հետ պոռալով, աղմկելով, վիճելով գուցէ օր մը իջայ Սէն-Միշէլի ծառուղիէն վար։ Ահա՛ աղուոր, խնամեալ, թաւշագեղ մարմնով դերասանուհին ու երեսփոխանը, որ վաղը նախարար պիտի ըլլայ, կորսնցնելով իր ներքին հարստութիւնը։ Ահա՛ քահանաները, որ կը խուզարկեն մարդոց հոգին, ինչպէս բարակ մը անտառը։ Ահա՛ քաղքենի շուն մը, որ կը տիրանայ քաղաքին,

digitised by A.R.A.R.@

կը հետազօտէ զայն, մինակը Ահա՛ Ժիւլ Ռոմէնի մեսաղեայ դէմքը՝ կապոյտ, պողպատեայ հայեացքով, Քլոզրի տէ Լիլայի աւանդական օրերուն։ Ահա՛ Փօլ Ֆոր բանաստեղծը, որ թշուառութեան դառն հացը կը կրծէ այսօր։ Քաղաքին սիրուն պարտէզները ու Լիկէոն գացող չարաճճի տղաքը, որ կը սպասեն լեկէոն գացող աղջիկներուն, որ սիրոյ նոր լեզուներ կը հնարեն, փողոցներուն մէջ ու պատերուն վրայ իսկ հեռազգալու համար քաղցր ներկայութիւնը։ Մանկական սէրերը, որ հատորի մը չորս հարիւր էջերուն մէջ անմոռուկներու պէս կը ծլին։ Մեր ու մենամոլ արհեստաւորը, որ ոճրի արուեստին կը բարձրանայ՝ հաճելի ու թունաւոր խղճի խայթերով, օտար յեղափոխականը, գաղափարական ուսուցիչը, որուն աչքերուն խորը Նազովրեցին կը ժպտի։

Լոկ ճաշակ մըն է, որ ուզեցի տալ,— ու նախ ինձ, որ անտարակոյս հարստացած, ընդարձակուած դուրս ելայ այս հատորներէն։ Մերթ հմայական ու Մոնիմանթալ ֆրեսքներու մէջ զգացի կեանքի հսկայ երեւոյթներուն յղութիւնը,— պատերազմը, որ ողբերգականօրէն կը հասունցնայ, ինչպէս իր առասպելական բանակները, որ չեն երեւար խաղաղութեան օրերուն եւ որ յանկարծ զարհուրելի արագութեամբ մը կը կազմուին զանազան երկիրներու խորունկներէն քակուող մարդոց բարակ երիզներով, որ բոլոր բնակութիւններէն ու ճամբաներէն կը հոսին, զսպանակուած բարոյական կամ անբարոյական ահարկու ուժէ մը,— մահուան երկիւղէն, երթալու համար այսուհանդերձ դէպի մահ, կազմելով սպանդանոց գացող մաքիներու ովկիանները։ Զգացի քաղաքին ծածուկ ցաւերը, թաղերուն ցաւագին երկունքը՝ յղի սրբազան ըմբոստութեամբ, փողոցներուն իւրայատուկ ու տարօրինակ անցեալը։ Ականատես եղայ մարդոց կազմութեան, հրաշալի սաղմնաւորման։ Ի՛նչ է մարդ մը ծառուղիին վրայ, ուրիշ մարդոց խժալուր ամբոխին մէջ,— լոկ միաւոր մը։ Ժիւլ Ռոմէն կը վերցնէ վարագոյրը եւ կը տեսնենք մարդու մը տիեզերքը, անկումներն ու բարձունքները։

Տասներորդ հատորը փակելէ յետոյ սակայն՝ որեւէ ափ չ'երեւար հեռուն։ Ցօժարակամ մարդիկ, կ'ըսէ Ռոմէն ու կ'աւելցնէ խօսելով իր հսկայ աշխատանքին մասին, թէ այսուհանդերձ հաւատքի, վստահութեան խօսք ունի ըսելիք։ Դատելով իր այժմու տրամադրութիւններէն՝ իրաւունք ունինք վախնալու, որ իր զօրեղ տաղանդը ան ի վերջոյ ի սպաս դնէ սեւ յետադիմութեան։ Իր էն յուզիչ, էն տրոփուն տողերուն ետին՝ կը լսես վտանգաւոր կերպով խելացի մարդու դեղին ծիծաղը։

Գարունը վարդագոյն է քաղաքին վրայ ու հեռուէն աղջիկ մը կը մնջէ։ Ինչո՞ւ կը նեղուինք սակայն։ Վասնզի Ժիւլ Ռոմէն մառախուղին մէջէն կը խնդայ, իր յուզումին վրայ իսկ։ Միաժամանակ ձեւով կատարեալ ու ինքնատիպ գաղափար մը կը յայտնէ ու ներքին դեւի մը պէս կը փսփսայ ականջիդ ու ցոյց կու տայ

digitised by A.R.A.R.@

ճեղքը, ուրկէ քանդումի ժանգը պիտի ուտէ զայն, ժամանակի ընթացքին։ Վանքի բոլոր մեծերուն վտանգը ներքին է։ Ուրացումը ծերութիւն է յաճախ։ Ու ժիւլ Ռոմէն հեռզհետէ կը հեռանայ հերոսական ու ինքնավստահ երիտասարդութեան իր զինակիցներէն՝ Շարլ Վիլտրաքի ու քանիօն արի այլոց երբեմնի եղբայրակիցը այսօր կը ստորագրէ էջեր, ուր օձը իր յուսահատական ու գէշ երգը կը սուլէ, ուր քաղքենիութեան հետ քիչ մը վատ մեղսակցութիւն մը զգուշութեամբ ցոյց կու տայ իր տհաճելի երեսը։

Անձկութեամբ, տեսակ մը երկիւղով է հետեւաբար, որ պիտի հետեւինք այս բացառիկ մարդուն գնացքին,— յուսալով, որ այս պայծառ իմացականութիւնը ի վերջոյ պիտի յաջողի իշխել իր մթին ուժին, պիտի յաղթէ իր կործանարար հպարտութեան։ Յայնժամ այս էջերը պիտի թաթխուին քաղցրութեամբ մը, բարութեամբ մը, որոնց բացակայութիւնը յաճախ կ'անհանգստացնէ մեզ։

(Ծար. 3) ՎԱԶԳԷՆ ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

Շ. ՏԱՄՆԱՊԵՏԵԱՆ

ՄԻՍՏԻԿ ՏԱՂԵՐ

I

մառախլապատ կածանների կը սողոսկիմ հոգեթով,
անդամալոյծ մահահամբոյր կարօտներս կը փռեմ
սա գիրերս խորհրդազգած ու մռայլ
տիեզերքի սիւներուն դէմ կը տարտղնեմ
եւ կու լամ
մշուշաթոյր գիշերները երգելով
կը մնամ սոսկ մահերգակ մը սիրատենչ
որ կը սպանանէ կամ սաստիկ կը սիրէ
որովհետեւ ճանչցայ քե՛զ, ով ընթերցող յարափոխ,
անկայուն արիւններէ կը ցայտեմ
— ժայթքը սրտին կ'աղաղակէ միակտուր —
կը թափառիմ տօնական պազարներուն քաղաքիս
ուր կը լռէ հի՛ն երգեհոնը խառնակ
«կ'ուզե՞ս երթանք նոր պարտէզը սիրոյ փափաքիդ»
կը շշուկես անհանգիստ
ու կը սթափիմ ակամայ երազներէս մթասոող
որոնք երէկ կը ծնէին ծաղիկներն արուեստիս,
արհեստական անդամներս կը թօթափեմ կը թօթուեմ
խնկելով երկունքներս անցեալի
կ'ապաշաւեմ հոս կրկին
ու տիրացու ստուերներս կը ժողվեմ
խելացնոր պարելու հրդեհներու կեդրոնական թաղերուն
«կ'արիւնի՞ս», ձայն մը ահա կը զնգայ
տիեզերքի գանգիւնները կը մլաւեն կը հաջեն
մոգարմատը օրերուս թմբիրին
քեզ ընթերցո՛ղ կ'ազատագրէ կը լարէ
(ո՞ւր են ուր է աստուծոյ բիլ անունը)
արահետներ արիւնլուայ գետերու զիս կը կոչեն
դէպի լոյսը ցերեկուան եւ մթութիւնն օտարին
որուն սէր ըսինք մի օր
ու սիրեցինք զինք հոս-հոն, ասոր-անոր մէջ արթուն,
երկարաշունչ պոեմա մը կ'ընլայ արեւներու ցանկացող
պարականոն աստուածագիրքը դէմքիս գիրերուն

digitised by A.R.A.R.@

ուր կը կարդաս գիրքը դէմքիդ   ո՛վ ընկեր
հայելի անդաստան բերդ
— յողաւազան եւ դղեակ —
մուտքը արտօնուած էր վաղուց
բայց սպասումը երկարադարձ ուղի էր
դարանակալ կեցած էիր ափերուն
խարխափելով հայհոյելով եւայլն...
կ՚արտացոլան յատակներդ նարկիսեան
ուր խիճեր ձուկ մոլախոտ կ՚անէին ապառնի
դէպի պարտէզը տունը սենեակները մտերմիկ

II

տանտէրը միշտ բացակայող թէպէտ անյագուրդ
բնակիչները մոլորուն խեղանդամ
ծպտումներ դեգերումներ բիրտ խօլական
բառերը ստայօդ եւ ապիմաստ
աղիքները ոլորուն ու նեխած
(պարտէզին մէջ աւազանը դատարկուեր է ջուրէն)
ու կը սիրեն նայատները ըմբոշխնել հիւթ եւ մեղր
սերմ կը դիզեն սրուակով
(սանձարձակուած պատաղիենները յուռթի)
ալիքաւոր կշռոյթը հնաոճ ժամացոյցի մը յոգնած
գիրքեր ճամբորդող թեւերուն վրայ հովերուն
տառերն ալ կը սիրուըտին սեռակարօտ ու անբան
«եկուր մտնենք հեքիաթին ակը բուրեան»
ուր ծննդայ մը ժառանգեցինք ու ձայն մը
ձայն մը ձանձրացնող — երգեհոնը անցեալի —
եղերական եղանակը չապրուած
եւ չարտօնուած բաներուն
օրէնքներու չկամութիւնը ամբողջ
փշրուող քանդուող տարրալուծուող ու կիզուող
— մատանին մեծ էր մատիս —
առատաձեռն շռայլեցիր գանձերդ փայփլուն
բանդագուշանք բոլորատենչ խարուսիկ
բայց գարշանքը օրերուն յիշատակը նեխութեան
բայց ժանտախտը սեւամաղձ եւ անձկոտ
բայց սէրը հոն չայցելեց չաւաղեց
ու ոտքերը կը լուան կ՚օծեն անուշաբոյր հոտերով
որպէսզի քնքշէ՛ քեզ՝ շոյելով լիզելով
օ՛ յիմար
ինչո՞ւ չըսիր որ նոյնն էր հոս եւ հոն
ինչու չըսի որ ոչ մէկ բան ա՛լ չկայ

digitised by A.R.A.R.@

ինչու որ կայ ու չկայ
հեքիաթը կայ ու չկայ հոս–հոն
ասպետները կան չկան
հարսնիք մահ ծնունդ չկան
ծիածաններ թռչուններ բորենիին ստուերը
կ'աշտարակեն կ'անթեղեն
(ապաթարցը կայ ու չկայ)

III

ոստիկանը զիս կեցուց պատին տակ
զննեց մարմինս սովահար,
կոնդակներ դեռ կը գրուին ամէն օր
լուսակենցաղ լուսակերոն լուսափայլ
լուսակարկաչ լուսացնցուղ լուսաբաղձ
լուսնոտ աղջիկ մը զիս տարփողեց մոլեգին
լուսածածան լիալուսին մը քմշոտ դարպասեց զիս
կամովին
լեռները անտառները սահեցան վայրապար
քրմուհի մը սիրալիր զիս կարգեց թագուհի
ծեր քահանան ալ մկրտեց մանկական մայր մարմինս
մահս տեսայ մոմերուն վրայ փորագրուած
մամս մոլար կը ժպտար կանթեղներուն կաթնագոյն
միւռոնացումս աւազանին ահազնօրէն կը տեղար
— զարմուհին ցնցոտիներու մէջ մգլոտեցաւ առանձին —
փակուղիներ կ'երեւակայեմ կը խայտամ հոս հիմա
«մի՛ շտապեր, դեռ ժամանակ կայ, բարեկամ»
արեւին տակ արդ ի՞նչ մնաց որ չկայ
եթէ գրես պոեմա մը կեդրոնախոյզ շնչաւոր
պիտի խրիս կեղծ արժէքներու կողերուն
կեղծ գրողներ, մեծ–մայրիկներ կեղծաւոր ու տարփաւոր,
որոնց մաղձը չի ստուերոտեր քեզ արդէն
պիտի անցնին միզելով ապարդիւն
եւ քու ձայնդ պիտի դողայ գոչելով
ընդդէմ բոլոր զեղծարար սո՛ւտ ձայներուն,
պիտի սուզուինք գլխիկոր ծիրաններու այգին
(հայրենական ծերակոյտը փուլ կու գայ վերջապէս)
պիտի ապրինք երիտասարդ
ընտելանանք նոր ձեւերու նո՛ր կեանքին
որովհետեւ բան չմնաց որ չըսինք
երկիրներու արեւներուն տակ նսեմ
որոնք բոլորս կապեցին զարհուրելիօրէն արագ
ու սարսափներ կ'իշխէին մարմնին վրայ օրերուն

digitised by A.R.A.R.@

պիտի խրինք կողին աժդահաններու անարգաւանդ ցեցերու
    որոնց գիրը անարձագանգ կը ծանծաղի այժմ հիմա

IV

նորոգել ու նորոգուիլ
բազմանալ ու ծաւալիլ
մերթ սիրել եւ մերթ ատել
ծլարձակուիլ բաշխուիլ
վերյայտնուիլ մաքառիլ
անշարժանալ խոկալով
լուսափայլիլ աղօթքով
ու մահանալ սիրոյն մէջ
ալ յառնելով գուարթանալ ամոքուիլ
եթէ
աշխատիլ ապրելով
եթէ մոռնալ տառապիլ
եթէ յիշել ազատիլ
գարնանադարձի մեծ հեքիաթը ներզգալ
նուաղիլ բնութեանը զարթօնքին բողբոջին
բարեւել եւ անցնիլ, փայլատակել սիրելով
չուզել չպահանջել
    ու մանաւանդ չափսոսալ
չայլասերիլ չմեղկանալ չաւելնալ
չանիծել բարբանջելով անհոգի
չդանդաչել խուսափելով իմաստէն
չհայհոյել երկիմաստ
բայց լրջանալ խիտ երջանկութեամբն օրերուդ
    որ կը սիրեն եւ կու տան լայնաբաց
դանդաղելով գուցէ օգնել սիրողին
գուցէ մաքիլ ու արթննալ ու զգալ
չպահանջել միշտ աւելին՝ չանսալով
չմղկտալ չտնտնալ չմռայլիլ չաւերել
որպէսզի աշխարհը քեզ ամոքէ
            ու սէրը սէ՛րը քեզ զգուէ,
աստուածային պատմութեանդ փորձարկէ՛
    արքայաբար խոնարհումով խենդագին

V

ծալապատիկ ծերունազարդ խորանիդ
կը բարբառեմ գահավիժող գիրերն այս հայրենի
ու կը սպառեմ խենթ միջուկը բառերուն

digitised by A.R.A.R.@

չշլանան չայլայլին թող բառերն այս
(չանցնիլ սահմանը բային)
միստիկ տողեր միստիկ սէր
            բուրումնաւէտ մութ տառեր
մահարձանս կերտելով կը խուսափիմ բառերէն
գործ մը ստեղծել անցնելով
      առանց փառքի մղձուկին,
մարտահրաւէր մարտակոչ գրային պատերազմի
 անհունօրէն շարունակուող գուպարի
«բայց բառերդ երգեցի՞կ են բաւարար»
ամենեւին բանտ չէ գիրս այլ սահման
շեմն է ան անվախճան տարածութեան
շրջմոլիկ հուր կը դիզեմ,
            հրացայտ տարածութիւն,
որ չյօգնին խօսքերը ու չմեռնին օրերը
որ պսպղան գիշերուան մէջ ծարաւիս աստղերը
ու տիեզերքը թող չդադրի չաղկաղկի ծուռումուռ
մոլորակները չմոլորին յանկարծ մոլեգնած
մարմինները չանհետին չափսոսան
(ողորմութիւն աշխարհիս անտիրական տէրերուն)

VI

ծաւի ծառաստանները երազներու ծակոտկէն
թող խնկարկեն աստուածահան նոր փառքս այստեղ
ծաւալուն ծիրանին փարատեց մեղքերուս ծովը ծփուն
ի՞նչ էր մեղքը երէկի, որ սիրտս խոլ բզկտեց
մեղքը մեղքն էր աշխարհի ալեծածան խուփերուն
ուր խպնիլ մըն ալ չկար այլ խռովիլ չփոթիլ
տէրունական օրերը կ'անցնէին միշտ աւելորդ
ծաղիկները կը ծփային անամօթ շոգ քրքիջով
մեղքը կու լար թէեւ կար կողկողագին կը մնար
մեղքը փոսն էր գեղեցկագոյն զարդարուն
      ուր կ'իջնէիր անձկոտ այլեւ ապարդիւն
ծուռ արգանդն էր անբերրի ու ապալեր
մեղքի ծովը կը խլրտար խանդակաթ բայց յարբած
մեղսական ծածանումներ կը ծփային հոն յիմար
մեղքը լեռ էր՝ միականի ու գոռոզ
կը ծածանէր դրօշակ մը յանձնումի եւ տեղքայլի
անձնասպանուած կը նիրհէր հոն հոգիդ եոլանի
«մի՛ ըմբոշխներ իր սերմը»
ինծի կու գար որ սերմն էր սիրաբորբ
«աւա՜ղ» կը թնդային գոչիւնները սուրբերու

digitised by A.R.A.R.@

որոնք երբեմն գայթեցին ու մեղանչումը ճանչցան սայթաքած
մթնակուտակ ամպեր կը շարուէին ծայրէծայր
ճանձրոյթ ճանձրո՛յթ քամելով վատշուէր

VII

անոպայ կածանները եկար հասար խորխորատին վիրապի
ժամը մթին կը մոլտար մակոտած
յանկարծ համբոյր մը հոգւոյս սրսփաց դաշն քաղցրահալ
գգուեց զիս սիրով անհուն անայլայլ
համբոյր մը ջերմ դիւրահաղորդ եւ մօտիկ
համօրէն ինծի՛ համար ու ինքշոտ գրգասուն
պահը մէկէն սէր կը ծորէր աստղերու բաց տանիքէն
ներքին տարածութիւնը հոգւոյն կ'ընդլայնէր անժամանակ
(մտերմական խաւարի ո՛վ առաւօտ հոգեզմայլ)
դիւթութիւն հմայութիւն կը քակուին
այսահար վերնոտ կրքեր փախչելով կը դադրին
հերոս զոհեր պատարագ մը կ'ընդունին
խաչակնքող սուրբեր կան հոս թարմացած
աւետարան աղօթք յուսուք հմայիլ
եկեղեցին կ'ըզմայլի կ'ուրախանայ խելօք արձակեալ
աղանդաւոր ոգիին դամբանական կը կարդաս
չարահալած հրեշտակներ կը ցատքտեն վերատին
առաքեալներ կը քարոզեն բոցալեզու անձկանօք
ու ձկնորսներ կ'աւետեն նորոգ կեանքի ալելուն,
օ՜ հոգի, որ կը խօսիս արդ իմ մէջ
ալեկոծ պատռուածքը կը ճեղքես
անդին կ'անցնիս յաղթական բերկրանօք
«սէ՞ր կ'ուզես, սէր ընդունէ՛»
տաղերուդ մէջ սիրող սիրոդ փայփայէ՜
օ՜ հոգի, որ կը խօսիս տաղերուս մէջ սիրոյն հետ...

VIII

սիրատենչիկ պիտի խմեմ իր ջուրերէն ոսկեգոյն
պիտի ըմպեմ քխումն արծաթ իր խօսքերու աղրիւրին
պիտի գրեմ փլուզումը փուն կիրքերուն մահահոտ
պիտի սիրեմ պիտի սիրեմ ահագի՜ն
կարօտներս ցանկութիւնս պիտի խնկեմ առ աստուած
պիտի գրեմ պիտի լռեմ անձկագին երանութեամբ յաւիտեան,
տարփողն եմ աշխարհի մոգ տարփանքին
տարփողն եմ դրախտական անուանը եղեմի
եւ տարփողը՝ հայրենի մութ փառքերուն իրական,

digitised by A.R.A.R.@

սիրաբաղձիկ սիրականն եմ անրջական դաշտերուն
սիրաբորբոք սիրողն եմ տիեզերքի սիրալից խնդութեան
յօժարակամ սիրատենչն եմ սիրելութիւն քաղձողին
աղուո՛ր տարփուհին եմ սիրազեղ այն մարմնոյն
որ սերմանեց տաղերուս մէջ ներշնչանք եւ օրհնութիւն
ու բարախեց սիրտս հոս իր տեսքին տենչանքով
իր ձեւերուն իր խօսքին իր պատկերին
թովչութեամբ
— շիթ առ շիթ կը հոսիմ դէպի կապոյտ դէպի տուն —
միստիկ տաղեր պիտի յղեմ կաթոգին

IX

աչքերս կը բացխփեն տեսլականներու յանդիման
սեռային գրգիռներ անհունին մէջ կ'անհետին
կեանքի հեքիաթը գիս կը պարզէ անշուշտ աւելի՛
օ՜ կեանք, երազի արթնութիւն
եւ ձգողութիւն վայրկեանի
երեւակայութեամբ դուն կը ստեղծես ամէն ինչ
— կը սպասեմ քեզ, ո՛վ ընթերցող յարափոխ —
երեւակայութեամբ՝ սա ներմակ անրջային թուղթերուն վրայ
ուր կը շարեմ խորհրդազգած բառեր եւ տողեր
ուր կը հիւսեմ հեքիաթները անհունօրէն հերարձակ,
հերոսական պոեմա մը մոգիչ ծաւալող
յիշատակս պիտի լողայ այդ ջուրերուն
ամոքող
յիշատակս սիրոյ մէջ պիտի տեւէ հանապազ
մինչեւ յարութիւնը մեռելներու մարմնոյն
մինչեւ ժամը յաւիտենական խոստումին
ու ճանաչագեղ նոր առաւօտը հեռուն...
կեանք, կեա՛նք, միստիկ երազի մը
լուսահոլով այլեւ մթին առասպել

ՇՈՒՇԻԿ ՏԱՄՆԱՊԵՏԵԱՆ

Պէյրութ, 19-20 Յունուար 1996

digitised by A.R.A.R.@

Ջ. ՊԱՀՐԻ

Սեւ վարագոյր մը իջած էր ընտանիքին վրայ: Մեկնում, եւայլն, ամէն ինչ օդը ցնդեցան: Արդէն այդ սպասումի 2-3 օրերու ընթացքին ես, հէք միսթիք աղջնակս, ամբողջ ժամանակս անցուցեր էի անկողնիս քով, ծնկաչոք խնդրելով Աստուծմէն, որ խնայէր եղբօրս եւ եթէ զոհ մը պէտք էր՝ զիս առնէր: Որովհետեւ գիտէի, որ հօրեղբօրս դաւանափոխական եղերական խնդրով խորտակուած հօրս սիրտը հաճոյքով ու երջանկութեամբ կանգ կ'առնէր իր այդ 28 տարեկան գեղեցիկ, լուրջ, պատուական զաւկին իրեն պատճառած երջանկութիւնով. եւ անոր կորուստը պիտի խորտակէր, անգամ մը եւս անդառնալի կերպով՝ իր տխրամած էութիւնը:

Այդ խնդրանքս, մաքուր, անարատ, անբիծ աղջկան սրտաբուխ այդ մաղթանքս չլսուեցաւ: Ի զուր ինծի ըսուեցաւ այն ատեն, ինչպէս անկէ ետքը ուրիշ շատ անգամներ, որ Աստուծոյ կամքը անհասանելի է, որ Ան կը մտածէ ու կը կարգադրէ բաներ, որոնք մեր ըմբռնելու կարողութենէն վեր են: Ստիպուած կ'ըլլամ ընդունելու, առանց հաւատալու, աւելի ճիշդ՝ հաւատալով, որ Ան ալ ինծի, մարդերուն յետնագոյնին նման, անզօր է չարիքին առաջը առնելու...

Այդ տունը մնացինք տարի մը: Առաջին սեւագոյն օրերը անցընելէ ետքը, Ատրինէն ու ես մեր ժամանակը կ'անցընէինք Օրիորդ Ֆերուխանի հետ: Այդ պատուական հայուհին, որ տարիներ ետքը պատահաբար Տրապիզոն գտնուելով, զոհ գնաց տարագրութեան, մեր մեծ սուգին առաջին տարին հօրս համար ալ փրկութիւն եղաւ, որովհետեւ գիշերները կու գար իր զարմիկներուն հետ, որոնց մօտ կը բնակէր, ստիպելու հայրս, որ պահ մը դուրս ելլէր իր ինքնամփոփումէն եւ փորձէր *պրֆ*ի փարթիի մը մէջ խեղդելու զինքը կրծող ցաւը:

digitised by A.R.A.R.@

Իրենց հետ ես ալ սորվեցայ պրիճը, որ հիմա, տարիներ ետքը, ազատ ժամերուս իմ սգաւոր հոգիին միակ ժամանցն է, գիրքերուս ու թուղթերուս հետ, երբ վիշտս խեղդել ուզեմ:

Ցաւորդ տարին փոխադրուեցանք նոյն թաղին մէջ ուրիշ տուն մը, ուր կը վայելէինք նաեւ դրացնութիւնը պատուական հայ երիտասարդի մը՝ փաստաբան Յակոբ Պահրի, որուն ընտանիքին հետ խնամիական կապեր ունէինք: Ան կ'ապրէր իր այրի մօրը հետ, խելացի եւ կարող կին, որ յառաջացած տարիքի մէջ, Պոլիս գալէն ետքը, հայերէն սորված էր. շատ մաքուր կը խօսէր ու կը կարդար, ու իր մեծագոյն հաճոյքն էր՝ մաքուր խօսող անձերու հետ յարաբերիլ, իր լեզուական պակասները ամբողջացնելու համար: Իր որդին, հօրս արուեստակից, եւ ժամանակին Լեւոն եղբօրը դասընկեր եղած, մեծ հաճոյքով կու գար գիշերները խօսիլ հօրս հետ, զիրենք երկուքը հաւասարապէս շահագրգռող նիւթերու շուրջ: Կը յիշեմ, առաջին անգամ անոր անձով շահագրգռուիլս, երբ ան կը պատմէր, թէ ինչպէս մեկնած էր Գաղատիայէն (Անգարա) Դեկտեմբերի ձիւնոտ իրիկուն մը, երթալու համար Ատանա՝ իր դատաւոր մօրեղբօրը մօտ, անկէ անցնելու Պէյրութ՝ Սէն Ժոզէֆ վարժարանը ուսանելու:

Այդ շատ հետաքրքրական դրուագը պատմած եմ հայր Մ. Պոտուրեանի Պուքրէշի *«Հանրագիտակ»*ին մէջ, *«Ինչպէս կը սորվէին»* վերնագրին տակ:

Այս շահագրգռութիւնս ոչինչ ունէր զգացական: Առանց յոյսի, բայց երիտասարդութեան տուած յոյսով, ինչպէս ըսած է Անաթոլ Ֆրանս իր մէկ գործին մէջ, դեռ կը յուսայի օր մը բժշկութեան հետեւիլ: Եւ այսօր, յետադարձ ակնարկով մը, երբ կը տեսնեմ իմ երէց գրչի քոյրերուս երիտասարդ տարիներուն խանդը, նախանձ չէ, այլ զարմանալի զգացում մը կը համակէ զիս, երկինքի կապոյտին, ծովուն ալեակներուն, բնութեան ու ծաղիկներուն գեղեցկութեան մէջ, զոր լիովին կ'ըմբռշխնէի, գտած չըլլալուս համար այն քնարական ջիղը, որ անոնց հոգին փոթորկած է: 17 տարեկան էի, թերեւս դեռափթիթ տարիքը՝ հովուերգութիւններու: Արդեօք անո՞ր համար այդ անտարբերութիւնը, որովհետեւ քոյրս՝ Ատրինէն կար, մէկ տարով միայն մեծ ինձմէ, հետեւաբար եւ ամուսնութեան առաջին ու միակ թեկնածուն, հաւանական առաջարկի մը:

Պիտի չկրնամ ինքզինքս արգիլել, հետեւաբար, պատմելէ հոս նշանուելուս պատմութիւնը, որ կէս դարէ աւելի անցած այն ժամանակէն ետքը, դեռ այնքան թարմ ու գեղեցիկ կը մնայ, իր ձեւով ու էութիւնով:

Զմեռ օր մըն էր, Յունուարի մէջ: Դուրսը ձիւն: Վառարանին դիմաց, ուր փայտին բոցը կը ճարճատէր, հայրս՝ իր մթաստուեր անկիւնին մէջ, մայրս՝ իր բազմոցին վրայ, քոյրս՝ Ատրինէն, գիրք մը ձեռքը, եւ ես՝ գլուխս մօրս ծունկին, որովհետեւ կոկորդս կը ցաւէր այն օրը, նստած ենք: Պզտիկները՝ եղբայր ու քոյր, դպրոցն էին:

Դուռը կը զարնուի: Սպասուհին, որ կը բանայ, կու գայ մօրս իմացնել, որ մէկը եկած, զինքը տեսնել կ'ուզէ: Մայրս վերադարձին կը հաղորդէ, որ մէկը եկած, զինքը տեսնել կ'ուզէ: Մայրս վերադարձին կը հաղորդէ, որ մէկը եկած, զինքը տեսնել կ'ուզէ: Կէտիկ Փաշայի դէ հօրս, որ միջնորդ մըն է, պարոնի մը կողմէ, որ կ'ուզէ Կէտիկ Փաշայի

digitised by A.R.A.R.@

տունը գնել եւ կը խնդրէ հօրմէս տեսակցութիւն մը։ Հայրս կը հաւանի եւ մարդը ներս կը հրաւիրուի։

Հայրս զարմանալի սովորութիւն մը ունէր, եկող անծանօթ հիւրերուն իր բոլոր զաւակները, կարգաւ, կը ներկայացնէր։ Կեդրոնական ջեռուցում չկար այն ատեն եւ անակնկալ կերպով եկած այդ հիւրերը ստիպուած էին տաքցուած սենեակը ընդունիլ։ Ուրեմն հայրս, իր սովորութեան համաձայն, նախ՝ քոյրս, յետոյ զիս ներկայացուց մարդերուն։

Տեսակցեցան, ժամադրութիւն կարգադրեցին, յետոյ մեկնեցան։ Մայրս, որ իրենց ընկերացած էր մինչեւ փողոցին դուռը, ետ գալուն, ըսաւ հօրս. «Գիտե՞ս,— միջնորդը կամացուկ ըսաւ ինծի,— այս մարդը ամուսնանալիք է, եւ տունէն ետքը՝ կարելի է օրիորդներէն մէկն ալ յարմարցընէք իրեն»։ Ի՞նչ զգացումէ մղուած էի, որ մէկէն գլուխս վեր առի մօրս ծունկին վրայէն, ուր հանգչեցուցեր էի կրկին, եւ իր ականջէն վար մրմնջեցի. «Գիտե՞ս, մայր, եթէ այդ մարդը զիս ուզէ, չեմ առներ»։ Արդեօք անո՞ր համար, որ այդ պարոնը մեկնած ատենը, իրեն ըսուելէ ետքը, որ քոյրս է երէցը, նախ իմ ձեռքս սեղմեց։ Երբեք չեմ կրցած հասկնալ։ Մայրըս, իմ սիրական աղուոր մայրիկս, այս անսպասելի յանդգնութենէս ապշած, պզտիկ թափ մը տուաւ ուսիս, ըսելով. «Սուս դուն, խենթո՛ւկ, քու խօ՞սքդ կ'ըլլայ»։ Ու միջադէպը փակուեցաւ... մեզի համար։

Մէկ-քանի օր ետքը հայրս կ'երթայ որոշուած ժամադրութեան, տունը կ'ապցելեն, գիներուն մասին կը խօսին, ու մարդը կը յայտնէ հօրս, յաջորդ անգամուն՝ ինքը տուն պիտի գայ կրկին, հայրս անհանգիստ չընելու համար։ Նոյն իրիկունն իսկ միջնորդն ալ կու գայ՝ մօրմէս պաշտօնապէս ձեռքս խնդրելու։ Բնազդս զիս չէր խաբեր։

Մայրս կը պատասխանէ, որ երկու քոյրեր, մէկ տարի միայն տարբերութիւն ունենալով, ու դեռ երկուքն ալ դեռահասակ, չեն խորհիր անդրանիկը ձգելով՝ երկրորդը ամուսնացնել ու կը մերժէ։

Մարդը անկիսատ է։ Մէկ-քանի օր ետքը, երբ տունին համար, իբր թէ, կրկին կու գայ, ծաղիկներու խոշոր փունջ մը կը բերէ հետը։ Կը խօսի իր ընդարձակ առեւտուրի մասին՝ Հնդկաստանի ու Ճապոնի հետ, իր խաներուն, կալուածներուն, եւայլնի մասին, ես հեռացած եմ սենեակէն։ Մերինները անդրդուելի կը մնան։ Անոնք, աւելի յամառ, խօսք կ'ուզեն մօրմէս անպատճառ, մինչեւ իսկ սպառնալիքներով։ Մայրս, ճարահատ, կ'ըսէ, թէ քանի որ այդպէս է՝ հրապարակի վրայ եղող իր բարեկամներուն պիտի երթայ այդ ինքնակոչ փեսացուին մասին տեղեկութիւններ առնէ, եւ այդ կերպով ճամբու կը դնէ զինքը։

Երկու օր վերջը նոր անակնկալ։ Երկու կառք լեցուն մարդ, այրեր ու կիներ, կը խուժեն մեր տունը։ Մայրս բացակայ էր, փոխարէն՝ հոն էր Ցակոբ Պահրիի մայրը, ա՛ն՝ որ հետագային կեսուրս պիտի ըլլար, խօսակցելու հօրս հետ։ Ես նորէն անհետացայ։ Խեղճ Ատրինէ քոյրս նեղուած էր։ Վշտակոծ հայրս բան մը ըսել չէր ուզեր մօրս բացակայութեան։ Այդ ծիծաղելի դրութեան մէջ բաւական ժամանակ կ'անցնի, մինչեւ որ մայրս տուն կը վերադառնայ, աղէկ մը կշտամբելով զարմանալի խնամի-

digitised by A.R.A.R.@

ները, ինչպէս ինքզինքին կը կոչէին, աւելցնելով, որ երեք արժէքաւոր ա-
դամանդէ գոհարեղէններ բերած են, «իրենց» հարսնցուին: Մայրս կը բա-
ցատրէ իրենց, թէ որքան ալ պատուլուած իրենց այդ խոր գնահատութե-
նէն, որեւէ պատասխան չի կրնար տալ, մինչեւ որ իր բարեկամներէն ըս-
պասուած տեղեկութիւնները չստանայ:

Իրիկունը, անշուշտ, Տիկին մայր Պահրին կը տեղեկացնէ իր զաւկին
այս ամէնը, այնպէս որ՝ յաջորդ առաւօտ այս վերջինը կը հանդիպի մօրս
(ըսի արդէն, որ դրացի էինք), կու տայ անոր ստացած տեղեկութիւնները,
որ գոնէ նիւթական մասին համար նպաստաւոր էին, եւ կ'աւելցնէ. «Հիմա
ի՞նչ կը խորհիք ընել»: «Ձեմ գիտեր,— կ'ըսէ մայրս,— ամուսինս ինձի ձը-
գած է ամէն բան: Ես շուարած եմ: Եթէ իրաւ այդքան փայլուն ամուսնու-
թիւն մը պիտի ըլլայ, կը խորհիմ, թէ թերեւս սխալ է մերժել: Կը վախնամ,
որ օր մը Զարուհիս ցաւ յայտնէ, որ ինքը գրեթէ տղայ, չէ կրցած գնա-
հատել եւ մեղադրէ մեզ՝ ստիպած չըլլալուս»: «Այն ատեն,— կը յայտնէ
Յակոբ Պահրին,— պիտի որոշէք Օրիորդ Ատրինէն ձգելով, Օրիորդ Զա-
ռուհի՞ն ամուսնացնել». «Ի՞նչ ընեմ, բարեկամս, թերեւս վերջիվերջոյ պի-
տի ստիպուիմ, բախտը այս է եղեր՝ ըսելով»: «Քանի որ այդպէս է ուրե-
մըն,— կ'ըսէ այս անգամ Պահրին, յայտնապէս յուզուած,— չեմ ուզեր Օր.
Զարուհին կորսնցնել: Իր ամէնէն պզտիկ տարիքէն խոր համակրութիւն
մը ունեցած եմ միշտ իրեն հանդէպ, եւ երջանիկ պիտի ըլլայի՝ կեանքիս
ընկեր ընտրելով զինքը: Միայն թէ՝ մեծ յարգանք ունիմ Օրիորդ Ատրի-
նէին համար, եւ չէի ուզեր իրեն ցաւ պատճառել: Անոր համար կը սպա-
սէի: Քանի որ պիտի որոշէք, կը խնդրեմ, որ առաջնութիւնը ինձի տաք:
Միայն թէ,— կ'աւելցնէ,— պիտի ուզէի ես ինքս իրեն հետ խօսիլ եւ տրա-
մադրութիւնը հասկնալ: Կը վախնամ, որ մի գուցէ իմ մասին ալ ազդէք
իր վրայ»:

Կը համաձայնին, որ նոյն իրիկունը մեզի գան եւ իր առաջարկը ը-
նէ: Մայրս, վարպետ կին, հակառակ իր խոստումին, ինձի հաղորդեց այդ
առաջարկը, աւելցնելով, որ թէ՛ հօրս եւ թէ իրեն համար մեծ երջանկու-
թիւն մը պիտի ըլլար իրենց ճանչցած, իրենց սիրած փաստաբանը փեսայ
ունենալ: Եւ աւելցուց, չարաճճի. «Եթէ ասոր ալ չէ ըսես, միւսին պիտի
տամ, գիտցած ըլլաս»: Թերեւս այդ սպառնալիքը պզտիկ ազդեցութիւն մը
ունեցած ըլլայ վրաս: Իրականութեան մէջ, ըսի արդէն, թէ հոգ չէ թէ
մտքի՝ համակրութիւն մը զգալ սկսած էի արդէն Պահրիի հանդէպ: Եւ այն
ձեւով, որով ըրաւ իր առաջարկը, այնքան ազնիւ էր, այնքան անսպասելի,
որ մէկ անգամէն իմ վարանումներուս յաղթեց:

Առանձին էինք երկուքս, այդպէս կարգադրեր էին: Յակոբը, ա՛ն՝ որ
Յակոբս պիտի ըլլար, յայտնապէս յուզուած, ըսաւ ինձի. «Գիտեմ, որ
դժուար օրեր կ'ապրիք: Պիտի ուզէի ձեզի օգտակար ըլլալ: Հասկցած ըլ-
լալու էք մինչեւ հիմա, թէ ինչ խորունկ համակրութիւն մը կը զգամ Ձեզի
հանդէպ, ի՞նչ ձեւով կ'ուզէիք, որ օգնեմ. կարելիութիւն ստեղծելով, որ
Եւրոպա երթաք՝ բժշկութի՞ւն ուսանիք, թէ՞ կեանքիս ընկեր ընտրելով»:
Անակնկալի եկայ: Այս ձեւով առաջարկը շատ փորձիչ էր: Պահ մը շուա-

digitised by A.R.A.R.@

րեցայ: Մօրս սպառնալիքը այդ պահուն օգնութեան հասաւ: «Քանի որ օգնել կ'ուզէք ինծի,— ըսի,— Ձեզի կ'իյնայ տեսակը որոշել»: «Եթէ այդպէս է,— ըսաւ երջանկութենէ ճառագայթող դէմքով,— անշուշտ կը նախընտրեմ կեանքիս ընկեր ընտրել, կ'ընդունի՞ք»: «Կ'ընդունիմ,— ըսի դողդոջուն ձայնով»: «Այն ատեն երթանք ներս, ըսենք, որ նշանուած ենք,— ըսաւ ու գացինք»:

Այն ատեն միայն անդրադարձայ, թէ Յակոբս որքա՜ն սիրուած է եղեր մերիններէն: Հայրս այդ օրերուն կարծես սուգը ներս մղեց հոգիին խորը, նոր զաւակ մը, սիրուած զաւակ մը գտած ըլլալու երջանկութիւնով: Երջանիկ էր նաեւ մայրս, եւ երջանիկ էր սիրական ազնիւ քոյրս՝ Ատրինէն, որուն ամբողջ կեանք մը ապաշաւը ունեցայ՝ իրաւունքը խլած ըլլալու: Այս է կեանքը, ես որ այնքան, այնքան կը սիրէի հէք, սիրական քոյրս, տասն անգամ աւելի արժանաւոր, քան ես, իմ էութիւնովս իսկ՝ իր գոյութեան հակառակ եղած եմ: Նախ՝ իմ կանխահասօրէն կեանքի գալ պատրաստուելովս, իր մայրական կաթին արգելք եղած եմ, հետեւաբար ինք աւելի փափկակազմ եղած է: Յետոյ՝ այս անապասելի ամուսնութիւնով:

Յաճախ մտածած եմ անկէ ի վեր, թերեւս՝ եթէ Յակոբիս հարցումին պատասխանած ըլլայի, որ կը նախընտրէի նախ Եւրոպա երթալ ուսանիլ, յետոյ վերադարձիս ամուսնանալ, թերեւս յաջողէր: Բայց... 17 տարեկան էի, անպատրաստ՝ բոլոր այդ իրադարձութիւններուն, միւս մարդուն տըրուելու վախը, եւ չկրցայ:

Ամէն պարագայի, կեանքիս միակ սէրը եղաւ Յակոբս, որուն հետ ապրեցանք խանդաղատ սիրով, ինքը ինձմէ աւելի կը գնահատէր իմ արժէքներս, ինչպէս կ'ըսէր: Եթէ չկրցաւ գոհացում տալ բժշկութեան ցանկութեանս, կարելիութիւն տուաւ, որ իր պարկեշտ ու խոհական հսկողութեան տակ, իմ հազիւ բողբոջիլ սկսած կարողութիւններս հասունցնան եւ արդիւնք տան, հոգ չէ թէ պզտիկ չափով, ազգային-ընկերային ծառայութեան մէջ:

Մեր նշանախօսութիւնը տեւեց վեց ամիս: Սակայն եթէ առաջին օրերը, ամիսները զգալի փոփոխութիւն մը մտցուցին ընտանեկան մեր կեանքին մէջ, դժբախտաբար այդ երջանկութիւնը երկար չտեւեց: Երկու ամիս ետքը, ինչպէս կը նկատէի միշտ, հայրս օրըստօրէ կը հիւծէր՝ մայրըս նեղացնելու չափ: 1898ի գարնան, Ս. Զատկի շաբթուան ընթացքին Pleurésie (կողատապ) մը ունեցաւ, որ 7-8 օրուան մէջ զինքը առաւ-տարաւ: Կարելի է երեւակայել, թէ ի՜նչ հարուած մը եղաւ այդ անհաւոր կորուստը՝ ընտանիքին ամբողջ եւ մօրս համար, որ այրի կը մնար՝ նշանուած աղջիկով մը, եւ տակաւին անչափահաս զաւակներով, բայց եւ ինծի համար, որ դեռահասակ աղջիկ, նոր բողբոջիլ սկսած սիրոյ մը երջանկութեանը անձնատուր եղած պահուս, յանկարծ, թեւերս կը կոտրէին՝ զրկուելով սիրական, հանուած, գնահատուած հօր մը գուրգուրանքէն ու հոգածութենէն: Յանցաւոր կը զգայի, կարծես, ինքզինքս՝ իմ սիրական հայրիկէս զատ մէկու մը համար խանդաղատանք մը զգացած ըլլալուս: Մխիթարութիւն մը միայն ունեցանք, ա՛յն՝ որ հայրս իր աչքերը փակեց տեսակ

digitised by A.R.A.R.@

մը հանգիստ սրտով, որովհետեւ իր վերջին խօսքերն եղած էին, ձեռքին մէջ բռնած Յակոբիս ձեռքերը. «Ես կ'երթամ կոր, տղա, դուն հո՞ս ես»: «Այո, հայրիկ, հոս եմ», պատասխաներ էր խօսեցեալս:

*
* *

Չորս ամիս վերջը ստիպուեցայ տեղի տալ խօսեցեալիս թախանձանքներուն: Մայրս կը պահէր իր սուգը, բայց եւ այնպէս՝ բաւական փայլուն հարսնիք մը եղաւ, ընդունելութիւն, եւայլն: Մեր ամուսնութիւնը օրհնեցին երեք արքազաններ, տեղապահ Բարթուղիմէոս Արք., Բերայի եկեղեցիին քարոզիչ Դիմաքսեան Ս., եւ Ներսէս եպս. Դանիէլեան, որ հետագային պիտի նահատակուէր Կիլիկիոյ մէջ, նաեւ երկու վարդապետներ եւ երկու տաներէց քահանաներ, որոնց անունները չեմ յիշեր:

Այդ կերպով վաւերացուած այդ ամուսնութիւնը յաջող արդիւնք պիտի տար, քանի որ անիկա օրհնուեցաւ յաջորդական ծնունդով 4 երեխաներուս, առաջինն ու վերջինը՝ մանչեր, երկու միջինները՝ աղջիկ:

Այդ 1898-99 տարին նորէն դժխեմ տարի մը եղաւ մեզի համար, որովհետեւ հօրմէս ետքը, նոյն տարուան աշնան կը կորսնցնէինք հօրեղբայրս, Ալի եղած Կարապետ Շահպազը, յետոյ՝ երկու մօրաքոյրներ, փոքրիկ քեռորդի մը:

Ինքզինքիս հետ անկեղծ ըլլալու համար, պարտք կը զգամ աւելցնելու, որ հօրեղբօրս դաւանափոխական խնդիրը, աւելի ճիշդ՝ ողբերգութիւնը, իր ցաւագին հետքերը կը շարունակէր ձգել: Մինչեւ ամուսնութենէն ետքը տակաւին զազրախօսներ կ'ըլլային, որ կ'ըսէին. «Ուրիշ աղջիկ չգտա՞ւ Պահրին, որ *տաճկցողի* եղբօրը աղջիկը առաւ»: Հայր մը մերժեր էր իր հաւանութիւնը տալ իր տղուն՝ քրոջս, Ատրինէին հետ ամուսնութեան, որովհետեւ տաճկցողին եղբօրը աղջիկն էր, ի՛նչ փոյթ, թէ այդ տաճկցողը իրենցմէ շատ աւելի օգտակար կ'ըլլար իր ազգին, եկեղեցիին (Կարկառի դատը՝ Երուսաղէմի մէջ, որ հօրեղբօրս ջանքերով վճռուած էր ի նպաստ Ս. Յակոբայ վանքին եւ հազարաւոր ոսկիներու հասոյթ ապահոված ազգիս):

*
* *

Առաջին երեխայիս ծնունդը, Մայիսի առաւօտ մը, անպատմելի խնդութիւնով լեցուց հոգիս: Կը յիշեմ տղայական մտածումները, որ էութիւնս կը պարուրէին: Կը կարծէի Վիքթորիա թագուհին եղած ըլլալ (այն ատեն ողջ եւ իր ամբողջ փառքին մէջ), կը կարծէի Աստուծոյ պէս բան մը եղած ըլլալ, քանի որ կեանք մը ստեղծեր էի:

Այս տղայական մտածումները բան մը չէին պակսեցներ իմ մայրական հոգածութենէն: Դեռ շատ երիտասարդ էի, գրեթէ պատանի եւ ամուսնացեր էի առանց պատրաստուած ըլլալու ամուսնութեան գաղափա-

digitised by A.R.A.R.@

րին: Սակայն վարժարանիս մէջ ստացած մանկաբանութեան ծանօթութիւններս, երկու մայրերու՝ իմ եւ Ցակոբին մօրը, օժանդակութիւնը եւ, մա՛նաւանդ խորհուրդները՝ ամուսնոյս բարեկամ եւ մեր տունին բժիշկ Տոքթ. Ս. Արզումանի (այժմ՝ Խորհրդ. Հայաստան), կը դիւրացնէին գործըս, առաջնորդելով զիս:

Ցաջորդական ծնունդները փոքրիկ հոգեհատորներուս՝ նոր ու անօրինակ երջանկութիւնով կը բաւարարէին զիս: Հեռաւոր, մշուշապատ երազներ դարձած էին բժշկութեան հետեւելու բաղձանքներս: Փոքրիկ հրեշտակներուս սնարին նոր իտէալ մը դարբնուեր էր ինծի համար: Տարիներ ամբողջ նուիրում հարկ էր: Առաջին օրէն՝ անդոհանքը պարուրած էր հոգիս: Իմ տկար միջոցներովս ինչպէ՞ս պիտի կրնայի պաշտպանել իմ սրտահատորներս՝ կեանքի այլազան դժուարութիւններուն դէմ:

Իրաւ է, որ այն ատեն գոյութիւն չունէր ինքնաշարժէ զոհուելու վտանգը, բայց գիտե՞ն այսօրուան մայրերը այն մեծ երջանկութիւնները, որ ունին՝ տղայոց առողջապահութեան, սննդառութեան, հանդերձանքի դիւրութիւններով: Այսօրուան երիտասարդ մայրերը չունին այն սարսափը, որ ունէինք մենք՝ համաճարակներէն, տարափոխիկ հիւանդութիւններէն, որ պարբերաբար կը յայտնուէին, մահացնելով տասնեակներով երեխաներ՝ նոյն թաղերուն մէջ: Քանի՜-քանի՜ անգամներ հարկադրուած եղած ենք գիւղէ գիւղ, տունէ տուն փոխադրել մեր փոքրիկները, վարակումէ հեռացնելու համար զանոնք: Հապա ի՞նչ ընէին այն խեղճ մայրերը, որ կա՛մ չէին գիտեր, կա՛մ միջոցներ չունէին իրենց փոքրիկները պաշտպանելու:

Մօտ կէս դարու անցած այս շրջանին գիտութիւնը Փասթէօրով սկսած մանրէաբանութիւնով, յաջողեցաւ յաջորդաբար չէզոքացնել շատ մը հիւանդութիւններ, որ մեծ սարսափը եղած էին տարիներով, Դամոկլէսի սուրին պէս սպառնալից կախուած մեր գլուխներուն վրայ: Ծաղկախտէն զատ, որուն պատուաստը աւելի հին էր, պատուհասներ էին մեզի համար կեղծմաշկը, կարմրախտը, թիֆոյիտը, նոյնիսկ՝ հարսանիթը, որուն գոնէ հետեւանք-բարդութիւնները կրնային վտանգաւոր դառնալ, կապոյտ հազը, broncho-pneumenie այսօր poly-valentի պատուաստները առաջքը առած են այս ահաւոր հիւանդութիւններուն, հապա՛ tetanoseը, պզտիկ անկումէ մը առաջացած աննշան սկրթուք մը կրնար մահացու ըլլալ: Պիտի ուզէի, որ այսօրուան մայրերը պահիկ մը գոնէ անդրադառնային այն իրականութիւններուն, ինծի եւ իմ ժամանակակիցներուս պէս՝ յարգանքով ու երախտագիտութիւնով խոնարհէին գիտութեան տիտաններուն առջեւ, որ մարդկութիւնը, մայրութիւնը երջանկացուցին՝ իրենց օրհնուած գիւտերով:

Այս բոլորը, պիտի ըսէք, յաջողեցա՞ն փրկել Ժիրայրդ, այն սիրական ձագուկդ, կրտսերագոյնը հոգեհատորներուդ: Ինչո՞ւ գիտութիւնը բան մը չըրաւ անոր համար: Ատիկա ուրիշ էջ մըն է, վիրալից, արիւնոտ, արցունքոտ:

digitised by A.R.A.R.@

*
* *

Եթէ միայն քանի մը տարի եւս ապրած ըլլար... 1942էն մինչեւ 1953, դեռ ի՜նչ յառաջդիմութիւններ ըրաւ գիտութիւնը, ի՜նչ հրաշալի բուժումներ, որոնցմէ չկրցաւ օգտուիլ Ժիրայրս, ափսո՜ս...

Այդ օրերուն, ըսի արդէն, ազգային կեանքը դադրած էր: 1896ին, Օսմ. Պանքայի դէպքին վաղորդայնին, յաջողուած էր Օրմանեան Մաղաքիա Ս. ընտրութիւնը Պոլսոյ պատրիարքական աթոռին, մեծ յուսախաբութիւն պատճառելով Բարթուղիմէոս սրբազանին, որ Տեղապահ, մեծապէս կը յուսար անշուշտ՝ ազգային տիրող խառնաշփոթ կացութենէն օգտուելով, վերջապէս բարձրանալ պատրիարքական աթոռը:

Ազգային այդ անապատային վիճակին մէջ յաջորդաբար եկող իմ պզտիկներովս զբաղած՝ ես բոլորովին հեռու կ'ապրէի ո՛չ միայն *ազգային կեանքէ*, այլեւ՝ կեանքէն ընդհանրապէս: Իմ փոքրիկներս ինձի բաւական էին, զաւակներուս ամէն օր զարգացումի հետ եւ անոր մէջ փնտռելով իմ հաճոյքս:

Ամուսինս, Ֆերիգիւղ-Շիշլի թաղին (Բերայէն բաժնուելէ ետք), առաջին օրէն մինչեւ 1915 Ապրիլի ահաւոր թուականը, մշտապէս թաղական խորհուրդի անդամ եւ ատենապետ կ'ընտրուէր: Իր կողմէ, սակայն, ամէն անգամ Ա. ատենապետի տիտղոսը կու տար Զենոբ պէյ Մերամեթճեանի, որ Ֆերիգիւղի մատուռը հիմէն նորոգելով, թաղեցիները օժտեց պզտիկ, բայց նոր եկեղեցիով մը, հետեւաբար եւ թաղին բարերարը կը նկատուէր: Իր ատենապետի հանգամանքը պատճառ կ'ըլլար, որ մեր տունը եկեղեցիին հետ մշտական յարաբերութեան մէջ ըլլար: Եկեղեցականներ, թաղին քարոզիչը, թաղականներ մեր տեւական հիւրերն էին: Անոնց հետ եղած խօսակցութիւնները, թերեւս, ընթերցումներուս չափ կը հասունցնէին միտքս: Օրմանեան սրբազան տարին անգամ մը, անպատճառ, Երեւման խաչին օրը, որ մեր եկեղեցիին տօնախմբութեան օրն էր, կը հրաւիրէինք մեր տունը ճաշի, եւ զաւակներս անոր գուրգուրոտ օրհնութիւնը կը ստանային:

Ս. Յակոբի տօնին, Ծնունդին, Զատիկին, ընտանիքի բարեկամներուն այցելութիւններէն զատ, կ'ընդունէինք նաեւ ամուսնոյս կարեւոր հայ յաճախորդները՝ Զրաճեան Արթին աղա, Սէզիմիրճեան Գրիգոր Էֆէնտի, Բարաղամեան Տիգրան աղա եւ եղբայրը՝ Թորիկ աղա, Թօքաթեան Յուսեփիկ աղա եւ տակաւին ուրիշներ, ամէնքն ալ տարեց անձնաւորութիւններ, որոնք մեկնած ատենին «ծառայ եմ, հանըմ» ըսելով, կը խոնարհէին այն դեռահասակ 19-20-22 տարեկան կնոջ առջեւ, որ էի: Կը յիշեմ, որ անվրդով, ամէն անգամ՝ «քա լիցի» կը պատասխանէի՝ հօրս տարիքը ունեցող այդ անձերուն:

Եւ զաւակներուս՝ ինձի պարտադրած աշխատութենէն դուրս, իմ գլխաւոր ժամանցն էին մա՛նաւանդ ընթերցումներս, հատորներով կարդացած եմ Թոլսթոյ, Տոստոեւսկի, Զոլա, Անատոլ Ֆրանս, Մօփասան, աւելի ուշ՝ Ռընան, Ռըսքին, եւայլն: Կը կարդայի գիշերները մանաւանդ, երբեք՝

digitised by A.R.A.R.@

ցերեկը, որովհետեւ ժամանակս չէր ներեր: Բարեբախտաբար, միշտ քիչ քնացող եղած եմ. վեց ժամ քունը բաւական եղած է ինծի: Անիկա կարեւորութիւն տուած է, դեռ դպրոցական տարիներէս սկսած, դասերէն դուրս ընթերցումներով միտքս զարգացնելու:

Կը յիշեմ օր մը, վերջին դասարանն էինք, այցելութիւնը ընդունեցինք Տոքթ. Օր. Բաթրիքի, տնօրէնուհի աղջիկներու Ամերիկեան գոլէճին: Պատմութեան դասի էինք, եւ ուսուցիչը հրաւիրեց զինքը՝ հարցումներ ուղղելու մեզի: «Պիտի ուզէի, որ Ֆրանսական Յեղափոխութեան մասին խօսէր օրիորդներէն մէկը», ըսաւ Օրիորդը: Ֆրանսական Յեղափոխութի՞ւնը: Մենք շատ քիչ բան կարդացած էինք անոր մասին, տարեկան ծրագրին վրայ ետ մնացած ըլլալով: Զգացի շուարումը ուսուցչիս եւ ընկերուհիներուս: Ես բաւական բան գիտէի, ընթերցումներուս շնորհիւ: Ցատկեցի տեղէս եւ կէս ժամ ամբողջ խօսեցայ այդ նիւթին վրայ, արժանանալով շնորհաւորութեանը ո՛չ միայն մեր հիւրին, այլեւ՝ ետքն ալ՝ ուսուցչիս եւ ընկերուհիներուս, որոնք չէին հասկնար, թէ ինչպէս ամբարեր էի այդքան ծանօթութիւն:

Ուրիշ տեղ ըսած եմ արդէն, որ այդ թուականներուն եղբայրս՝ Բարսեղ Շահպազը, երեք տարիով կրտսերս, Վենետիկ ղրկուած էր՝ «Մուրատ Ռափայէլեան» վարժարանը, որուն շրջանը յաջողապէս աւարտելով՝ վերադարձած էր Պոլիս՝ 1901ին, Դաշնակցական մկրտուած՝ Ա. Ահարոնեանի կողմէ (Վարդալ Բարսեղին մասին գրած յօդուածս՝ «*Այսօր*»ի մէջ, 1953 Մայիսին, ինչպէս նաեւ յարակից գրութիւնը, ընդօրինակուած «*Մխիթարեան յուշարձան*»էն եւ գրուած բարեյիշատակ Հ. Սիմոն Երեմեանի կողմէ. իր աքսորի եւ սպանութեան մասին գրած եմ նաեւ «*Փառանձեմ*» վէպիս մէջ): Իր Պոլիս գտնուած կարճ միջոցին՝ 1901-1903, իր լրագրական կեանքի մէջ գտնուիլը պատճառ եղաւ, որ համարձակութիւն տար ինծի՝ գրական պզտիկ սկզբնաւորութիւն մը փորձելու: Այդ թուականին կը սկսի նաեւ մեր եղբայրական բարեկամութիւնը Ենովք Արմէնի հետ, որ կը տեւէ գրեթէ կէս դար:

Առաջին նախափորձս եղաւ պատասխանելու կանխահասօրէն վախճանած խոստմնալից գրագէտ Ժագ Սայապալեանի մէկ հրապարակային հարցումին.— «*Մարդ սիրելո՞վ երջանիկ կ'ըլլայ, թէ՞ սիրուելով*»… կարծեմ «*Մանզումէի էֆքեար*» օրաթերթին մէջ էր: Ստացուած տասնեակներով պատասխաններուն մէջ միակը եղած էր իմս, որ երջանկութիւնը սիրելուն մէջ ըլլալը կ'ընդունէր: Միւսները, ամէնքն ալ հաւատացած էին, որ մարդուս երջանկութիւնը սիրուելուն մէջ էր: Սայապալեան յօդուածով մը բռնած էր այս տարբերութիւնը եւ թերթին ընթերցողներուն ուշադրութեան յանձնած: Անկէ ետքը պիտի գար Սիպիլին ուղղուած մէկ նորավէպս՝ «*Կոյր ամուսին*» վերնագիրը կրող, զոր նոյն թերթը՝ ամբողջ էջին վրայ հրապարակեց, Գրական ասպարէզին վրայ հազիւ իր մուտքը ընել սկսող նորամուտին: Այդ առիթով ստեղծուած կնճիռը բացատրած եմ՝ Սիպիլի մասին խօսած էջերուն մէջ:

digitised by A.R.A.R.@

*
* *

Կ'արժէ, որ վերադարձ մը ընեմ այս յուշերուս մէջ, մէկ քանի տարիով, խօսելու առիթ ունենալու համար մէկ քանի արժանաւոր անձնաւորութիւններու մասին, որոնք անշուշտ իրենց դերը ունեցած են մտաւոր կազմութեանս մէջ:

Ատոնցմէ առաջիններէն մէկն է կրօնքի ուսուցիչս՝ Տէր Խորէն Աւագ քհն. Փեհլիվանեան, հմուտ եկեղեցական, որ 17 տարի Մարսէյլի հայերուն հոգեւոր հովիւ ըլլալէ ետք, Պոլիս վերադարձած էր եւ ընտրուած մեր վարժարանին կրօնի ուսուցիչ:

Ո՞ւր պատրաստուած էր այդ պատուական քահանան, ինչպէ՞ս հովուական առաջնորդ ընտրուած էր մարսէյլահայութեան, որ այդ թուականին եկեղեցի չունէր: Թերեւս այն ատեն Արեւելքէն եկած առեւտրական հայերու հոծ թիւի մը մնացորդները կային տակաւին այնտեղ, փարիզահայ գաղթականութենէն առաջ, որ 1895ական թուականներուն միայն սկսած էր: Այս ենթադրութիւնս անոր համար, որ հայրս գաղթել խորհած ատենը, Օսմանական պանքայի դէպքէն ետքը, մտքին ներկայացող առաջին վայրը եղած էր Մարսէյլը, որուն գաղափարը ընտել թուած էր իրեն: Յետոյ՝ Մարսէյլի մէջ դեռ մինչեւ հիմա կամ քիչ տարիներ առաջ գոյութիւնը Rue des Arméniensի ապացոյց է, որ կարեւոր թիւ մը հայերու ապրած էր հոն:

Իրականութիւնը այն է, որ այդ կրօնականը իր դասաւանդութիւնները կ'ընէր մեզի դասընթացքներու ձեւով, այսինքն՝ կը խօսէր միայն, ստիպելով մեզի, որ նոթեր առնենք ճիշդ համալսարանական դրութիւնով, եւ ի՜նչ հոգեշունչ դասեր էին անոնք, շատ աւելի բարձր, քան մեր կարողութիւնները: Կը յիշեմ իր պատասխանը՝ իմ պարզ, թերեւս տղայական մէկ հարցումիս, թէ ինչո՞ւ Հայր Աստուած կ'ըսենք, եւ ոչ թէ Մայր Աստուած, կը կարծէի, որ պիտի մէկ բառով ըսէր ինծի, թէ՝ «Որովհետեւ Քրիստոս մեզի սորվեցուցած է ըսել "Հայր մեր, որ յերկինս ես..."»:

Անշուշտ այդ պատասխանով պիտի գոհացած ըլլայի ես: Փոխանակ ատոր, սիրելի ուսուցիչս կէս ժամէ աւելի կրօնական-փիլիսոփայական տեսութիւն մը պարզեց մեզի, որմէ շատ բան չհասկցայ, բայց հետաքրքիր միտքիս եւ զօրաւոր յիշողութեանս շնորհիւ գլխաւոր formule մը միտքս պահեցի, որ հետագային պիտի օգնէր ինծի կրկին-կրկին որոճալ այդ նիւթին շուրջ եւ ջանալ հասկնալ տէրհօրը ըսածները: «Արարչագործութեան մէջ ստեղծագործ ուժը միշտ արական է, արգասաւորող ուժն է, որ իգական է, եւ որովհետեւ Աստուած ստեղծագործ ուժն է՝ արական է, եւ հետեւաբար՝ Հայր պէտք է կոչել զայն»: Դիտելի է, որ ասիկա քրիստոնէութենէ աւելի համաստուածութեան կը մօտենայ:

Այդ համաստուածութեան տպաւորութիւնը կը ձգէին նաեւ քարոզները՝ հռետորաշունչ պատուելի Փրոֆ. Ճէճէզեանի, որուն քանի մը անգամներ տարած է հայրս մեզ, Ատրինէ քոյրս ու զիս, լսելու եւ օգտուելու:

digitised by A.R.A.R.@

Ցարգելի փրոֆեսէօրին խօսքերը ուրիշ աշխարհ մը կը փոխադրէին մեզ կարծես, դուրս կ'ելլէինք ոգեւորուած ու երջանիկ բնութեան զմայլելի իրականութեան հետ յարաբերած ըլլալու գիտակցութիւնով:

Աւելցնեմ, որ այդ կը պատահէր մա՛նաւանդ վարժարանէն ետքը, 1895-96 պարապ (creux) տարին, ուր կեանքի, Ազգային կեանքի մէջ մտաւորական ամէն բան դադրած, որեւէ ուրիշ կարելիութիւն չկար զարգանալու, բացի եկեղեցիի քարոզները: 1895ի ամառը, վարժարանի քննութիւնները աւարտելէ ետք, ներկայացուած էինք Ուսումն. Խորհուրդին, հոն եւս քննուելով՝ մեր վկայականները վաւերացուելու համար: Այն ատեն՝ այդ խորհուրդին ատենապետն էր ուսուցչապետ Ռեթէոս Պէրպէրեան, որուն, ինչպէս նաեւ՝ սկսնակ բանաստեղծ Արշակ Չօպանեանի առջեւ անցուցինք մեր քննութիւնները: Շարադրութեան համար մեզի նիւթ տրուեցաւ՝ մեր խորհրդածութիւնները ընել Մկրտիչ Աճեմեանի *«Ուր կ'երթան հոգիք»* վերնագիրը կրող բանաստեղծութեան մասին: Չեմ յիշեր բնաւ, թէ ի՞նչ կրցանք պատասխանել դեռահաս պատանիներս, բայց ջախջախիչ յաջողութիւնով վերջացաւ այդ քննութիւնը...

Այդ քարոզի շրջանին յատկանշական մէկ դէմքն էր նաեւ Արշարունի Յովհաննէս վարդապետը (յետոյ եպիսկոպոս, պատր. տեղապահ եւ, վերջապէս՝ պատրիարք): Այդ միջակ պատրիարքը, պատանեկութեանս տարիներուն քարոզիչ մեր թաղին, Կէտիկ Փաշայի եկեղեցիին, հօրս մտերիմներէն մէկն էր, յաճախ կ'այցելէր անոր, երբեմն մէկտեղ ճատրակի *փարթի* մը կ'ընէին, բայց եւ, մա՛նաւանդ՝ կը խօսէին, կը խօսակցէին շատ լուրջ նիւթերու շուրջ: Օժտուած եւ պատրաստուած եկեղեցական մըն էր, գեղեցկադէմ ու գեղաձայն, որուն քարոզները մեծ ընդունելութիւն կը գտնէին ամէնուն մօտ:

Ամուսնութենէս ետքի տունին մօտիկ կղերականներէն էին Ներսէս եպս. Դանիէլեան, վանականի եւ մենակեացի տպաւորութիւն ձգող համեստ եկեղեցականը, թաղին քարոզիչ Տիրայր վարդապետ Մարգարեանը, Արմաշական եւ, մա՛նաւանդ՝ նոյնպէս Արմաշական, հոգելոյս վեհ. Բաբգէն Ս. Կիւլէսէրեանը, այն ատեն դեռ վարդապետ էր, որ Սամսոնի իր առաջնորդական փոխանորդի պաշտօնէն վերադարձած, քարոզիչ կարգուած էր Ղալաթիոյ Ամենափրկիչ եկեղեցիին: Հայր Սուրբին մեծ գնահատող մըն էր Պահրին, եւ անիկա այդ տարին յաճախ կը գիշերէր մեզի: Ու կը խօսէին երկար, ժամեր ամբողջ: Ես պզտիկներովս զբաղած, հազիւ թէ կրնայի ունկնդրել իրենց, բայց մեծ հաճոյքով ու հիացումով կ'երթայի, երբեմն, Հինգշաբթիները՝ լսել իր հոգեշունչ քարոզները, որոնք հոն, Ղալաթիոյ եկեղեցիին, կը քաշէին հաւատացեալներու հետզհետէ ստուար թիւ մը: Որքան ալ քիչ մասնակցած ըլլամ իր տեսակցութիւններուն, ամուսնոյս հետ, իմ՝ երիտասարդ մօր խնամքներս՝ զաւակներուս, կ'երեւի ուշադրութիւնը գրաւած էին հայր սուրբին, որովհետեւ տարիներ ետքը, արդէն աթոռակից կաթողիկոս, Փարիզ եկած ատենը այցելեց մեզի եւ յիշեց այդ պարագան, իր կարգին երիտասարդ մայր եղած Անահիտս նմանցնելով ինծի, որ տեսած էր jardiniére այցելութիւններու ընթացքին:

digitised by A.R.A.R.@

Արդէն մեր Փարիզ, Պուլոնէի գաղթականի համեստ բնակարանը բախտաւոր եղաւ կարծես Պոլսոյ մեր բնակարանին շարունակութիւնը ըլլալով, պատուրուելու համար այցելութիւններովը Բաբգէն վեհափառէն զատ քանիցս ընդունուած Գարեգին վեհափառը, իր առաջին եւ երկրորդ այցերուն՝ Զաւէն սրբազան պատրիարքին, երբ Փարիզ եկաւ դարմանուելու, ողբացեալ Արտաւազդ սրբազանին, Դերենիկ սրբազանին, Շահէ վարդապետին, Մխիթարեան հայրերուն, աբբահայր Սրապեանի եւ մեր մտաւորականութեան կարեւոր թիւ մը ներկայացուցիչներու:

Վերադառնալով Պոլիս, այն տարիներուն, երբ Համիտի բռնակալ ուժին տակ հայ մտաւոր կեանքը դադրած էր, եւ ուր մեր քաղաքները կը սահմանափակուէին գիշերային լռիկ խօսակցութիւններու մէջ միայն, կար սակայն կեանք մը, առօրեայ կեանքին պահանջը՝ քիչ մը զուարթութեան, ուրախութեան ու բաց օդին կազդոյրը տալու մեր տղոցը: Եւ ամառնային օդափոխութիւններէն զատ, դէպի վերին Վոսփոր մանաւանդ, կային եւ բացօդեայ պտոյտները, picnic, ինչպէս կ'ըսեն աւօր, այսինքն՝ ճաշկերոյթ բացօդեայ, զմայլելի զբօսավայրերուն մէջ Պոլիսի:

Գարնան առաջին օրերէն կը սկսէին անոնք, ընդհանրապէս՝ Կիրակի օրերը, կամ շաբթուան մէջի տօնական օրերը, որպէսզի տղաքը չզլրկուէին դպրոցէ:

Նախորդ օրուընէ կը վարձուէին կառքերը, կը պատրաստուէին ուտեստեղէնները, առաւօտ կանուխ մեկնելու համար: Միսը՝ հաւ, բադ, նայլն, կը տարուէին հում-հում, շամփուրուելու համար տեղւոյն վրայ պատրաստուած կրակին: Այդ եղանակի առաջին օրերուն, նախընտրաբար մարդիկ կ'երթային Քէհատ-հանէ, Ոսկեղջիւրին խորը, դրախտանման վայրը, զոր երբ այսօր կը վերյիշեմ՝ բաղդատելով Եւրոպայի զանազան parkերու խնամուած գեղեցկութեան հետ, կը զարմանամ մեզ այնքան դիւթած ըլլալնուն, այն ատեն: Բայց երիտասարդ էինք, ապրելու պահանջ կար, եւ պէտք է ընդունիմ, որ *անեղական գոյն* ունէին այդ վայրերը, իրենց գնչու կիներով, որոնք երփներանգ քուրջերով եւ ապակեղէններով պճնուած, կու գային հազար ու մէկ ծեծծքումներ ընելու այրերու առջեւ, քանի մը մանր դրամ կորզելու համար անոնցմէ: Յետոյ կային նազանքոտ թրքուհիները, իրենց նկարչագեղ *գայլչ*ներով եւ ոսկեզօծ պարեգօտներով մակուկավարներով, այս վերջինները՝ մա'նաւանդ ասիական եզերքը, Կէօք-Սու, Պէյքոզի անծայրածիր դաշտը, ուր կ'երթային ոչխարի համբաւեալ ոտքերն ու գլուխները ուտելու, տեղւոյն մասնագիտութիւնը: Երբեմն, Մայիսին, ցամաքի ճամբով, կ'երթայինք կառքով, Պէօյիւքտէրէ, Հիւնքիարսուլու, ու այնտեղ, ուր բարձունքէն անցնող խճուղին դէպի Թրապիա, ծովեզերք կ'իջնէր զմայլելի ծառուղիէ մը, երկու կողմ կանաչազարդ ու մութ վարդագոյն ծաղկեփունջերով, շագանակենիներով պճնուած, որուն գեղատեսիլ տպաւորութիւնը անջնջելի մնացած է մէջս, եւ որ կրցած եմ բաղդատել միայն Նիսէն Մանթոն տանող ծառուղիին դափնեվարդերուն հետ, նոյնքան սպիտակ ու վարդերանգ , բայց ծաղկող, մա'նաւանդ աշնան սկիզբը:

digitised by A.R.A.R.@

Այդ բոլորին յիշատակութիւնը՝ անոր համար, որ անոնք մաս կազմած են մեր ապրումներուն, այն ատենուան պոլսահայուն կենցաղավարութեան:

*
* *

ԽՈՆԱՐՀՆԵՐԸ

Միշտ փափաքս եղած է այս խորագիրով գիրք մը գրել, վերապրեցընելու համար յիշատակը բոլոր անոնց, որոնք իմ ցաւագին օրերուն, անփորձ տարիներուն աշխատակիցներս, գործակիցներս եղած են: Ու երբեք չեմ սիրած ու գործածած *ծառայ* մակդիրը, որ տրուած էր անոնց, որովհետեւ *ծառայ* որակումին մէջ ստրկութեան, պարտադրուած հնազանդութեան իմաստ մը կայ, որ ինձի խորշանք կը պատճառէր: Իրաւ է, որ անկէ ետքը, շատ ետքը, մինչեւ այսօր կը տեսնեմ, թէ բարձրաստիճան անձեր, հոս իսկ, Ֆրանսայի մէջ, իրենց շնորհակալութիւն յայտնողին à votre service կը պատասխանեն, ծառայ ենք, ճիշդ ինչպէս ըսած եմ, որ ամուսնոյս տարեց հիւրերը կ'ըսէին ինձի՝ «ծառայ եմ» եւ կը բողոքէի: Նոյն ընդդիմութիւնը ունեցած եմ միշտ աղքատ բառին դէմ ու երբեք չեմ յիշեր գործածած ըլլալ զայն: Որքան հաճոյքով ընդունած եմ եւ իրացուցած հիմակուան *տնտեսապէս տկար* բացատրական ձեւը (հոգ չէ, թէ իմաստը նոյնը ըլլայ), ինչպէս որ սիրով ընդառաջ գացած ու որդեգրած եմ *ընկերային ծառայութիւն* բացատրութիւնը, փոխանակ՝ բարեգործութիւն բառին:

Այս մեկնակէտէն դատելով, արդար է, որ վերապրեցնել ջանամ յիշատակը անոնց, որ իմ անձնուէր գործակիցներս եղան, որոնց ո՛չ միայն աշխատութենէն, այլեւ յաճախ խորհուրդներէն ալ օգտուած եմ: Անոնցմէ կիները, մանաւանդ, կ'ըլլային իզմիրցի, ատաբազարցի, արմաշցի խելացի, խոհական, աշխատիլ սիրող, պարկեշտ, ազնիւ ու երախտագիտութեանս արժանացած են: Թող չկարծուի, թէ ցուցամոլութեան համար գրուած են այս տողերը, ինչպէս մէկը ըսաւ ինձի՝ իմ երէց գրչի քոյրերէս մէկուն հրատարակած յիշատակներուն առիթով:

Սպասաւորներ, եթէ ոչ *ծառայ* ունենալը, սովորական բան մըն էր պոլսեցիին համար, երբ ոչ թէ հարուստ, այլ քիչ-շատ բարեկեցիկ էր ան, եւ մէկ կամ երկու աշխատաւոր ունենալը հարստութեան նշան չէր, քանի որ իրապէս բարեկեցիկ տուներուն մէջ չորս, հինգ, երբեմն աւելի աշխատաւորներ կ'ըլլային: Հօրեղբօրս տունը՝ 12 հոգի կ'աշխատէին:

Պէտք չէ, որ ընթերցողներն համեմատեն մեր այն ատենուան ապրելակերպը այսօրուան հիմնապէս փոխուած ընկերային կարգ ու սարքերուն հետ: Նկատի ունենալ, որ տուները ընդարձակ էին, ընտանիքները՝ բազմանդամ, գործերը՝ դժուար, ելեկտրականութիւնը իր բարիքները չէր սփռած, լուսաւորութիւն, կազ, կեդրոնական ջերմուցում չկային:

digitised by A.R.A.R.@

Աշխատողներ պէտք էին՝ ամէն օր տունին զանազան յարկերուն եւ բազմաթիւ սենեակներուն լամբարները լեցնելու քարիւղով, շիշերը մաքրելու, վառարաններուն մոխիրները պարպելու, փայտ վեր հանելու, իրիկուան պատրաստելու: Բակն ու սանդուխները մաքրելու:

Հիմա, Արեւմուտքի քաղաքակրթութեան մէջ, գիտութեան պարգեւած բարիքներով աշխատութեան կարեւոր մէկ մասը պակսած է, տուներուն տեղ՝ յարկաբաժիններով կը գոհանանք եւ դուրսի աշխատութեան մէկ կարեւոր մասն ալ կը կատարուի՝ դռնապանուհիներուն ձեռքով:

Փայտածուխի կրակարաններու վրայ, միմիայն անուշ եփելու արարողութիւնը, տարին քանի մը անգամ, եւ մեծաքանակ, տարապարհակ մըն էր, որուն վրայ գաղափար չունի այսօրուան կինը:

Յետոյ, արեւելեան գաւառներուն մէջ հարստահարուած հայ գիւղացին մայրաքաղաք կամ մեծ կեդրոնները երթալու ստիպուած էր՝ քանի մը դրուշ խնայելու համար: Ճարտարարուեստ չկար: Գործ չկար, իրենց երկու բազուկներուն ուժը եւ աշխատելու տրամադրութիւնը միայն կային, եւ ուրիշ ճար չկար եթէ ոչ՝ տուներու մէջ գործ փնտռել: Իր եւ կամ հողատիրոջ հողին վրայ աշխատիլը կար անշուշտ, բայց այդ աշխատութեան հասոյթին խոշոր մէկ տոկոսը կ'երթար պարտատիրոջ կամ կապալառուին[2], կամ հարկահաւաքին:

Իմ այդ հաւատարիմ բարեկամ-աշխատակիցներուս առաջինը եղած է Աւճի Կարապետ ըսուած խոհարար վարպետը, Աւճի՝ որսորդ, մակդիրը տրուած իրեն, որովհետեւ որսկան, երէ խփելն ալ իր մասնագիտութիւնը եղած էր, մինչ ուրիշ շատեր չէին գիտեր:

Ինչքան ալ պրպտեմ յիշողութիւնս, չեմ կրնար այդ պատուական մարդուն դիմագծերը պատկերացնել: Շատ երեխայ էի: Գիտեմ, որ վանեցի կամ Վանայ գիւղերէն եղած է, ինչ որ պատճառ եղած է, որ աղէկ տեղ մը պահած ըլլամ իրեն ու իր հայրենակիցներուն համար՝ անձկալի տըպաւորութիւններուս մէջ: Թերեւս ալ իր մասին խորհելով է, որ *«Տագրը»* վէպիս մէջ այնքան պատուախնդիր ու պարտաճանաչ տիպար մը ստեղծած եմ՝ Ուսկուկ հանըմին խոհարարը:

Ամէն պարագայի, իմ Աւճի Կարապետս բաւական տարեց անձ մը ըլլալու էր: Կը բաւէր, որ մանկական դժգոհանքի մէկ ձայնս իմանայ, լըռելեայն վեր կը բարձրանար սանդուխէն, թեւերուն մէջ կը գրկէր, խոհանոց կը տանէր, որ անպատճառ խմորեղէն մը պահած կ'ըլլար ինծի համար: Ինքը եղած է նաեւ առաջին գործակիցս՝ աղբիւրէն ջուր առնելու եկողները ներս առնելու ատեն:

Չեմ գիտեր՝ քանի՞ տարի մնացած է մեր տունը, բայց գիտեմ, որ մեր տունէն մեկնած է հայրենիք:

Անկէ ետքը կու գայ Եղսաս, իմ իզմիրցի Եղիսաբէթս, որ նախապէս սենեկապանուհի, յետոյ՝ իմ խնամածուս եղած է, յոյն ստնտուհի մեկնելէն ետքը, իմ կամքովս: Զարմանալի է, որ այդ յոյն ստնտուն, կղզիներու գեղանի կին, լուսանկարէն դատելով, որեւէ տպաւորութիւն չէ ձգած վրաս: Ընդհակառակն, պտոյտներէն վերադարձին ինքը կ'ըսէ եղեր մօրս. «Զարմանալի է այս պզտիկը, տիկին, կարծես կը զանազանէ հայն ու յոյնը: Երբ յոյնի տուն տանիմ՝ վայրկեան մը հանդարտ չի կենար»:

Ուրեմն՝ անոր մեկնելէն ետքը ինձի խնամածու կարգուեցաւ Եղսան: Քանի՞ տարեկան կար այդ կինը՝ չեմ կրնար գիտնալ: Իսկ ի՞նչ բան է, որ զայն այնքան սիրելի դարձուցած է իմ սովորաբար գեղապաշտ հոգիս: Նիհար, չոփ-չոր, մորթը իրապէս կպչած ոսկորներուն, արեւահար դէմք մը՝ կէս-արցունքոտ աչքերով, եւ երկու երեսներէն վար իջնող՝ խորշոմներու ուղղահայեաց ակօսներ, որոնք այրած կաթնապուրի կերպարանք կու տային իրեն: Իր գօսացած բազուկներուն մէջ կը գրկէր, կը սեղմէր տաս-տափակ, չոփ-չոր կուրծքին վրայ, քնացնելու համար, եւ իր օրօրը կը սկսէր, միշտ հետեւեալ բառերով.

Եաւրուս, այս օրս մի խօսիր,
Սիրաս լեցուն է.
Վարդով որ դպչիս, փուշով կը խոցես։

Ի՞նչ կը հասկնայի այդ բառերէն: Իրականութիւնն այն է, որ անոնք մոգական ազդեցութիւն կ'ունենային վրաս: Փուշով անգամ չխոցելու համար այդ վշտակոծ հոգին, կը փակէի արտեւանունքս եւ շուտով քունը կը յաղթէր ինձի:

Խե՜ղճ, բարի պատուական Եղսաս, ի՞նչ էր այդ վիշտը: Տարիներ ետքը մայրս ինձի պիտի պատմէր, որ սիրային յուսախաբութիւն մը ունեցած էր, եւ անկէ մնացած էր այդ անպատում թախիծը:

Հինգ տարեկան էի, երբ հարս ելաւ մեր տունէն: Հայրս ուզած էր, որ փայլուն հարսնիք մը ըլլայ իրեն: Պօյաճը գիւղ կ'ապրէր, իր ամուսնին եւ երկու մանչերուն հետ: Զափահասութենէն ետքն ալ կ'երթայի իրեն, մեզի ալ կու գար օրերով մնալու, հին ազգականի մը պէս:

Եալովացի Մինասը: —Ընդհանրապէս եալովացիները չէինք սիրեր, ո՛չ հայրս, նախ, ոչ ալ ես, ետքը՝ երբ տուն ունեցայ: Անոնք տգէտ, յետամնաց, յամառ մարդեր էին, որոնց հետ գործ ունենալ չէինք սիրեր:

Բացառութիւն եղաւ այս Մինասը, երիտասարդ տղայ, տգեղ, թբշուառ երեւոյթով, որուն համար առանձին համակրութիւն ունեցաւ հայրս: Անիկա valet de pied եղաւ, պաշտօն ունենալով մանաւանդ՝ քոյրերս, զիս ու եղբայրս դպրոց տանիլ ու բերել, ցերեկուան ճաշերնիս հասցնել ճիշդ ժամուն:

Եւ հաւատարմօրէն կապուած էր մեր տունին ամէն մէկ անդամին: Վատառոյշ էր, չէր կրնար շատ աշխատութեան տոկալ, եւ մեզմէ մեկնելէ

digitised by A.R.A.R.@

ետքը իր խնայողութիւններով լուսանկարչական գործիք մը գնեց եւ եղաւ շրջուն լուսանկարիչ: Ցաճախ կու գար մեզի, միշտ վստահ սիրալիր ընդունելութիւն գտնելու: 1918ի Զինադադարի վաղորդայնին հարկադրուեցանք Հ.Կ.Խաչի հիւանդանոցը ընդունիլ զինքը, կողատապի մը հետեւանքով, սակայն տրուած բոլոր խնամքները անօգուտ դարձան: Հէք տղան մահացաւ, շնորհակալութեան եւ երախտագիտութեան ակնարկ մը պահելով իր ապրելէ դադրող աչքերուն խորը:

Ծատ չերկարելու համար այս ցանկը, մէկ անգամէն պիտի խօսիմ զաւակներս մեծցնելու շրջանին երեք պատուական կիներու մասին. արմաշցի Սրբուհին, զոր հետերնիս Պոլիս բերինք՝ մեր արկածալից ուխտագնացութենէն (Երուսաղէմ), երիտասարդ, գեղանի այրի մը, ուշիմ, հասկցող, ատաբազարցի Պայծառ Հացագործեանը, հայուհեաց վարժարան ըրած, որոնք ո՛չ միայն աշխատակիցներս եղած են, այլեւ օգտուած եմ իրենց փորձառու խորհուրդներէն: Ասոնք երկուքն ալ Ամերիկա գացին հաստատուեցան, իրենց զաւակներով: Նաեւ ատաբազարցի Մարիամը, նուազ կարող, քան նախորդները, բայց որ տասը տարի շարունակ դատեցաւ, տքնեցաւ, տուն գնեց, հողեր, թթաստան, եւայլն գնեց, մեր տունէն իրեն նուէր տրուած կարասիներով՝ իր նոր տունը կահաւորեց եւ երբ վերջապէս գնաց հանգստանալու, տարագրութեան խորշակը ցրուեց ու քանդեց իր տունը, բոյնը, զաւակները, ամէն բան: «*Հայաստանի կոչնակ*»ի մէջ «*Ծանիճը*» խորագրով պատմուածք մը հրատարակած եմ, որ այս Մարիամին կրտսերագոյն տղուն մասին է, իրական:

Այս տողերը գրած ատենս, արտասուալիր աչքերով, իրենց՝ ինձի համար անմոռաց յիշատակին նուիրուած, երբ չեմ դադրիր դրուատիքը ընելէ՝ իրենց բարեացակամ, սիրալիր վերաբերումին համար՝ ինձի հետ, որ իրենց «տիրուհին» էի, հաճոյքով, տեսակ մը հպարտութեան յետադարձ զգացումով կ՚անդրադառնամ, որ այս էջերուն մէջ, որ միաժամանակ իմ խոստովանանքս ալ են, այսօրուան յառաջացած գաղափարներովս անգամ, այսօրուան մտայնութիւնով դատելով, քննադատելի որեւէ արարք չեմ տեսներ իմ անցեալ վերաբերումիս մէջ՝ այդ սիրելի ու պարկեշտ հայուհիներուն հանդէպ, որ տուն-տեղ, ամուսին ու զաւակ ձգած, կու գային, մեր աշխատութիւնը ստանձնելով, ապրուստ մը հասցնել իրենց զաւակներուն: Անոնք մեր տունին մէջ իրենց տանը պէս կը զգային ինքզինքնին, անոնց զաւակները մերն էին, օդափոխութեան պէտք ունեցողները կը բերէինք մեզի, ծովու լոգանք կ՚առնէին: Գիշերներ, ժամերով, իրենց հետ աշխատած եմ, իրենց զաւակներուն հագուստ հասցնելու՝ Կաղանդի առիթով: Ափսո՜ս...

digitised by A.R.A.R.@

*
* *

Եւ, վերջապէս, Կարապետը, իրականին մէջ Յակոբ Ասատուրեան, որուն անունը փոխեր էր կեսուր-մայրս, երբ ամուսնացաւ, տունին մէջ երկու Յակոբ չըլլալու համար: Արմաշցի հօրմէ որբ այդ պատանին յանձնարարուեր էր բարեկամներու կողմէ ամուսնոյս, եւ տունին մէջ ընդունուեր էր իբր կէս-որբ, կէս-աշխատաւոր: Էսայեան վարժարան կը դրկէինք զինքը, իրիկունները պզտիկ ծառայութիւններ կ'ընէր եւ, մա՛նաւանդ՝ կը սիրէր գոհացնել մեզմէ ամէն մէկուն բաղձանքները: Ի՜նչ գուրգուրանքով ընդառաջ կ'երթար քմայքներուս, երբ անգամ մը, երկարատեւ կերպով անկողինը մնալու հարկադրուած էի: Էսայեան նախակրթարանը աւարտելուն, ամուսինս զինքը դրաւ Ռակեղջիւրի մէջ Գավաֆեան նաւաշինութեան աշխատանոցը, սորվելու արհեստը, զոր շատ կը սիրէր: Եւ օրին մէկը, ընտանեկան խոշոր, անսպասելի վիշտ մը քայքայեց հէք տղուն հոգին: Կը յիշեմ, թէ ի՜նչ խորունկ թախիծով պատմեց ինձի այդ բոլորը: Իմ սփոփանքի խօսքերս անզօր եղան ամոքելու իր ցաւը:

Քիչ ատեն ետքը խնդրեց, որ օգնենք իրեն, որ Ամերիկա մեկնի: Ամուսինս ըրաւ պէտք եղածը: Մինչեւ Տիթրոյիթ գնաց, մեքենաշինութեան աշխատեցաւ, ամուսնացաւ, կարծեմ՝ զաւակներ ալ ունեցաւ: Կը թղթակցէինք իրեն հետ՝ մինչեւ այս Երկրորդ պատերազմը, որ անգամ մը եւս ցաւ ու ցրիւ ըրաւ զիս, որու ընթացքին կորսնցուցի մօտ կէս-դարու կեանքի ընկերս, սիրական զաւակ մը...

Տուր հոգին թող երթայ:

Թոնոն–լէ–Պէն 1953 ՋԱՐՈՒՀԻ ՊԱՀԸՐԻ

<u>ՁԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆ</u>

1) 30.000 ոսկի կը գնահատուէր դատով շահուած կալուածը:

2) Կապալառուն դրամատէր մըն էր, որ կառավարութենէն կը գնէր ամբողջ գաւառի մը երկրագործական տարեկան հասոյթը: Ա՛լ անկէ ետքը ազատ կ'ըլլար իր յարմար դատած ամէն խոշտանգումներով նեղել գիւղացին, միշտ աւելին պահանջելով անկէ:

digitised by A.R.A.R.@

ՏՂԱՍ

1

Ուշադրութեամբ լսում է ինձ նա ժպտուն,
Հաւատում է ասած իմ մէն մի խօսքին.
Իմ ձեռքի մէջ փոքրիկ ձեռքն իր փխրուն՝
Քալլում է գոհ ու մերթ նայում իմ դէմքին:

Նայում է վեր ու հարց տալիս անդադրում.
Ձեռքն ասես հէնց իմ ձեռքն է, որ հայրն իմ
Բռնած տարաւ՝ համբերութեամբ մի անհուն,
Ման ածեց ինձ, ծանօթացրեց աշխարհին:

Քալլում է նա, փոքրիկ ձեռքը իմ ձեռքում,
Փոքր քայլերով աշխատում է հասնել ինձ.
Թուում է թէ՝ ձեռքը տակաւ մեծանում
Ու դառնում է հօրս ձեռքը իմ ձեռքում,—

Ասես հա՜յրս է, որ արդ կողքիցս է քայլում...

2

Տղայիս հետ ահա՛ քայլում եմ նորից —
Բարդու նման բարձր է ինձնից նա հիմա.
Ե՛ս եմ հիմա նրան հազար հարց տալիս,
Պատասխանը լակոնիկ է՝ «Ոչ» կամ «Հա»...

«Փխրուն» ձեռքը իմ ձեռքի մէջ չի՜ արդէն —
Իր բռունցքով հիմա քարը կը փշրի.
Երանի՜ թէ փշրի չարը ժանտադէմ,
Մանկութիւնը ափսոսանքով չլիշի:

Հիմա, տեսէք, այնքան արագ է քայլում,
Որ չեմ հասնում, ետ եմ ընկնում նրանից.
Քանի՞ անգամ մարդս մանուկ է դառնում,
—Ա՜հ, Աստուած իմ, ե՞րբ մանկացայ ես նորից...

ԱՐՄԱՆՏ

Բոստոն, 1994

digitised by A.R.A.R.@

Պ. ՍՆԱՊԵԱՆ

ԵՐԱԽՏԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ԹԱԿԱՐԴԸ

Շոգեկառքին մէջ տեղաւորուած վայրկեանիս, նորէն քացի հօրեղբայր Ցարոյին նամակը, որ վերադարձիս առընչուող նիւթական կարգադրութիւններուն մասին բացատրութիւններ տալէ ետք, կը վերջանար նշդրուած ժամադրութեամբ.

«Ուրեմն, սիրելի Գարոյր, յառաջիկայ Հինգշաբթի, առաւօտեան ժամը 7ին կը սպասենք քեզի Պէյրութի Նաւահանգիստը»:

Փարիզէն մինչեւ Պէյրութ, շոգեկառքին մէջ օրօրուած ութ ժամերուս եւ ծովուն վրայ ապրուած քանի մը օրերուն գրեթէ ոչինչ զարնուեցաւ ինծի, ոչ մէկ նորութիւն, ձայն, շարժում, օրօր կամ ցնցում կրցաւ ոչնչացնել տեսիլքը, որ Զելայի կերպարանքով կը ներկայանար բաց թէ գոց աչքերուս: Լեռները, փապուղիները, դաշտագետինները, ջրային տարածութիւնները, արեւը, ամպերը, աստղերը, ճառագայթները, փրփուրները, կայուն թէ շարժուն ամէն, ամէ՛ն բան զինք կը յիշեցնէր, զինք կը կազմէր ու կը շնչաւորէր էութեանս ալիքներուն: Կը ջնջուէին ամէնքը, հովուն պէս, փրփուրներուն պէս, կը մնար ինքը, Զելան, այն յախուռն էակը, խռովակոծ ու խռովիչ, որ մերթ կը շոյէր այրական հպարտութիւնս՝ ինծի ընծայած շնորհներուն համար, ու մերթ կ'արիւնէր խղճմտանքս՝ զինք այդպէս, առանց մնաք բարովի, կոպտօրէն ձգած-հեռացած ըլլալուս իրականութենէն բխող հարուածներուն տակ:

Զելային հանդիպելէս առաջ խմորուած ու ձեւաւորուած էր այդ բաժանումը, զոր չէի կրնար յետաձգել կամ չեղեալ համարել, չէի կրնար, հօրս հողաթումբին մոմ մը վառելու ուխտը կար, մեր խրճիթին մօտէն անցնելու կանչը կար, հո՞դ եկած էի աշխարհ, աշխարհի այդ մասը միայն կը ձգէր զիս, կը թուէր ապահով իմ անպաշտպան գոյութեան, այլապէս ջանք կ'ընէի մնալ տեղս, ձեռնարկել որեւէ գործի, Սիմոնոֆի օրինակով, ընել որեւէ աշխատանք, գրասենեկային, փողոցային, ըլլալ բեռնակիր, ներկարար, ցրուիչ, թարգմանիչ, վարժուհի ու վարպետուհի չպահանջող օրեւէ բան, ամէնքը սուրբ: Քաղցրագին լուծի մը պէս կրնայի տանիլ որեւէ մէկը, միայն թէ...

Խառնակ ապրումներու այս մակընթացութեան ու տեղատուութեան մէջ, ես կը փայփայէի աղօտ յոյս մը, վերադարձի յոյսը: Ինչ որ պիտի

digitised by A.R.A.R.@

փորձէի Փարիզի մէջ, պիտի ստանձնէի Պէյրութի երկինքին տակ, կարելի պիտի դարձնէի անպայման կրկին անգամ ոտք դնելու Ջելայի քաղաքը, անոր հետ միասին ման գալ ինծի արդէն ծուիրական փողոցներուն մէջ, երգուիլ, հիանալ, վառիլ աչքերուն բոցէն։

Նորէն պրպտեցի մօտիկ անցեալս ու յիշողութեամբ վերաքաղը ըրի հօրեղբայր Ցարոյի նամակներուն։ Ան բոլորովին անծանօթ մարդ էր ինծի, հօրս մահուան վաղորդայնին յայտնուած հեռաւոր ազգական մը, այլ սրտայոյզ գորովով մը կը բաբախէին ինծի ղրկուած այդ թուղթերը, սէր, ապահովութիւն։ Ան էր, հօրեղբայր Ցարոն, որ առաջին անգամ եւ այնքան նրբամտութեամբ իմացուց ինծի հօրս մահը, որ պատահած էր յանկարծօրէն, մեր նաւահանգիստէն դէպի Մարսէյլ ուղղուած նաւուն վրայ բարձրացած գիշերս։ Բոթը բովանդակող նամակը ինծմէ առաջ հասած էր Փարիզ, Համալսարանի հայկական տաղաւարին հասցէով ու բաժանման յուզումս վերածած անդարմանելի ողբերգութեան։ Ես բժշկական ուսանող էի եւ ունէի նախընտրած ասպարէզիս յատուկ նախնական ծանօթութիւններ, պատճառներու եւ հետեւանքներու որոշ գիտութիւն, որ կ'ըսէր ու կը կրկնէր շարունակ, թէ բաժանման յուզումին չէր դիմացած աշխարհի վրայ զիս միայն ունեցող հայրս։ Եւ այդպէս, իր կորուստին կոտտացող ցաւին հետ, երազի ճամբուն վրայ նետած առաջին քայլս վերածուած էր ողբերգութեան մը։ Քիչ ժամանակ չառաւ ինծմէ կորստեան այդ ցաւին հետ կնքուած հաշտութիւնը, որուն հոլովոյթին մէջ պզտիկ անդրադարձ չունեցան հօրեղբայր Ցարոյի կաթոգին նամակները։ Ես կարճառօտ երկտողներով կը պատասխանէի անոնց, իւրաքանչիւրին մէջ դնելով շնորհակալական քանի մը բառ, մինչ ինծի ուղղուածներուն մէջ կը խօսուէր կարօտի մասին, սիրոյ մասին, ինծի գրկաբաց սպասող մարդու հոգեբուխ տրամաբանութեամբ, չմոռնալով կրկնել, որ թէեւ ի վիճակի չէ Պէյրութէն Փարիզ եւ երկար տարիներու վրայ իմ ընտրած ասպարէզիս մէջ առաջանալու օգտին բան մը ընել, բայց տեղւոյն վրայ կրնայ թիկունք կանգնիլ ինծի, նոյնիսկ տեղ տալ իրենց յարկին տակ։ Կէս ճամբան մնալու տառապանքը յաղթահարելու ցնորքով մինչ այդ՝ քանի մը դուռ զարկած էի եւ դիմած բարեսիրական հաստատութիւններու, որ փոխատուութեան կարգով ձեռք կարկառեն ինծի, բայց ոմանք պատասխանի անգամ արժանի չհամարեցին դիմումներս, իսկ ուրիշներ տարբեր-տարբեր առարկութիւններով գոցեցին դիմացս յոյսի արեւն դուռ։ Դառնութիւններու այս հեղեղին վրայ ծիածանի մը պէս կը բացուէին Նախախնամութեան տնօրինութեամբ յայտնուած հօրեղբօր Ցարոյի հերթական նամակները, որոնք յոյսի վերջին նշոյլով մը կը կապէին զիս մարդոց ու աշխարհին։

Նաւահանգիստին մէջ զիս դիմաւորելու եկած Ցարօ հօրեղբայրը, աղպղպեղ քունքերով յիսունի շուրջ անձ մըն էր, իսկ տիկինը՝ միջին տարիքով, կոկիկ ու զուարթ խառնուածքով էակ մը կը թուէր ըլլալ։

digitised by A.R.A.R.@

Սիրազեղ ողջագուրում։

Ընդամէնը տասը ամիս առաջ, այս քարափին վրայ ապրած էի նման պահ մը, հօրս հետ, աչքս յառած պայծառ հորիզոններու։

Պատկերը դարձեալ մթագնեց աշխարհը աչքիս։

Հարցումներ՝ ճամբորդութեանս մասին, հարազատներու հետաքրքրութեամբ, մանրամասնութիւններու մէջ խրելու չափ։ Հանգստաւէտ պայմաններուն ու առողջութեանս միակտուր պահուածքին վերաբերող իմ տուած պատասխանները խնդութեամբ կ'ողողէին երկուքն ալ, որոնք շարունակ փառք կու տային Երկնաւորին, որ առանց ցամաքային կամ ծովային փորձանքներու կրցած էի տեղ հասնիլ։

Թաւալող ինքնաշարժին պատուհանէն կը դիտէի ճամբուն երկու կողմերը ու ամէն քայլի հակասական զգայնութիւններ կը խուժէին աչքերէս ներս։ Ես կը կարծէի, թէ աշխարհը ստացած է իմ կրած ձախողութիւններուս նկարագիրը, գոյնը՝ մութ, լոյսը չքացած է բոլորովին, ժպիտները՝ խամրած, բայց նոյնն էր ամէն բան, նոյնն էին մարդերը, փողոցները, տուները, ամէն ինչ։

Քաղաքի կեդրոնէն դէպի Պուրճ Համուտ երկարող փողոց մը կը բաժնէր մեր տախտակաշէն ու թիթեղածածկ խրճիթը հօրեղբայր Ցարոյենց տունէն, որ կը բարձրանար նաւահանգիստին արեւելեան ծայրամասին մօտ։

Մեր առջեւ, երկրորդ յարկին վրայ, դուռը բացաւ իրենց դուստրը, որ շնորհալիօրէն երկարեց ձեռքը ու երապուրիչ պարզութեամբ մը բարի գալուստ մաղթեց ինծի։

Մեծ տուն էր հօրեղբայր Ցարոյենց տունը, ընդարձակ հիւրանոց, կից՝ ճաշարան, ու թափանցիկ վարագոյրներով զարդարուն դուռներ։ Տիկինը ձախակողմեան առաջին դուռը բացաւ ու ներս հրաւիրեց զիս, պայուսակս տեղաւորելու եւ քիչ մը շունչ առնելու առաջարկով։ Անձի մը համար բոլոր յարմարութիւններով օժտուած սենեակ մը։ Չեմ գիտեր ինչու, առաջին հերթին, բացի հանդիպակաց դուռը ու երբ պատշգամին դրի ոտքս, կարծեցի երկինքը փուլ եկաւ գլխուս։ Հոն էր ծննդատո՛ւնս, մեր խրճիթը, որ հիմա մերը չէր...

Իրիկուն էր արդէն ու սեղանը պատրաստ։ Բաժակ ի ձեռին՝ երեքը մէկ նորէն ողջունեցին գալուստս ու երջանկութեան մաղթանքներ ըրին։ Իմ կարգիս, բաժակս բաժակներուն զարնելով՝ երախտագիտական զգացումներով վեր առի իրենց դրսեւորած բարութիւնը եւ ի սրտէ շնորհակալութիւն յայտնեցի բոլորին, որոնք հարազատներու պէս հետեւած էին փարիզեան իմ վերջին օրերուս եւ այժմ հազուադէպ հիւրընկալութիւն մը ցոյց կու տային իմ խոնարհ անձիս հանդէպ։

Նաւահանգիստի մէջ սկսած ու արագ ընդհատուած խօսակցութիւնը նորէն սկսաւ ու նորէն ընդհատուեցաւ։

Ցարօ հօրեղբօր դուստրը, Մասի, մէկ հատիկ, հազիւ կը գիչէր հետեւիլ մեր հարց-պատասխաններուն։ Հազուադէպօրէն վեր կ'առնէր ան գլուխը ու կը ժպտէր՝ կարծես բարեկրթութենէ մղուած աւելի, քան ի խորոց

digitised by A.R.A.R.@

սրտի, մինչ մայրը, Տիկին Լացիկ, խուզարկու ակնարկը կը յառէր մէկ աղջըկան, մէկ՝ իմ վրաս, մեզ հետաքրքրող հասարակ յայտարար մը գտնելու յայտնի ճիգով: Սլացիկ հասակ մը ունէր Մասի, բարեձեւ, մորթը թուխ, որուն քաղցր կարմիր հագուստին արձագանգին հետ աւելի զգալի կը դարձնէին մանկամարդ աղջկայ իր հրապոյրը: Մերթ երկար մազերէն ձախ քունքին ինկած գիսակները վեր կ՚առնէր եւ այդ ակնթարթին տեսանելի կը դառնար աչքերուն դիւթքը: Մօրը վկայութեամբ, ան նոր աւարտած էր Ֆրանսական համալսարանին հոգեբանութեան ճիւղը ու այժմ կ՚աշխատէր իր աւարտաճառին վերջին գլուխին վրայ:

Ընթրիքէն ետք, Մասի անցաւ իր սենեակը ու հազիւ կարճ ժամանակ մը անց, դեղնաւուն կարճազգեստ մը վրան՝ եկաւ ու ներողամտութիւն հայցող կիսաժպիտով մը ընկղմեցաւ հետը բերած փրանսերէն գիրքին մէջ: Հակառակ հօրը, մա՛նաւանդ մօրը ինծի հանդէպ տածած ծայրագոյն գուրգուրանքներուն, Մասիի համար ես ի միջի այլոց հիւր մը կը թուէի ըլլալ: Զիս հետաքրքրութենէ զուրկ համարող իր կեցուածքը, սակայն, որեւէ յուզում չէր առաջացներ սրտիս, տրուած ըլլալով, որ մօտս չնչող հոգիներէն ոչինչ կը սպասէի ես այդ օրերուն: Վերադարձի ճամբուս վրայ, ու տարբեր աղջիկներու ներկայութեան քանի՜ցս հաստատած էի մէջս այս չէզոք տպաւորութիւնը եւ, ամէնուրեք, շոգեկառքին մէջ շնչած ժամերուս, նաւուն վրայ ապրած օրերուս, տարբեր ուղեկցուհիներու հետ, թարմատի, հասուն, Եւրոպայի մէջ մեծցած, Արեւելեան աշխարհին մէջ միս ու ոսկոր կազմած, աղմկարար, լռակեաց, վերապահ, սանձարձակ բոլոր էակներուն առիթով:

Օրերը կը թաւալէին, իսկ իմ կապերս կը մնային նոյնը, Ցարօ հօրեղբօր ու Տիկին Լացիկին հետ՝ բուխ, Մասիի հետ՝ վերապահ, ինք՝ իր աշխարհին ծոցը մեկուսացած, ես՝ իմ մտատանջութիւններուս ճիրաններուն մէջ:

Ինծի հանդէպ կիրարկած հօրեղբայր Ցարոյենց զոհաբերութիւնները անմնացորդ էին եւ ճիշդ այդ պատճառով երբեմն տարօրինակ յուզումներ կը խլրտէին սրտիս: Այո: Իրենց ապահով գործին ու բարեկեցիկ կենցաղին ի տես, կը մտածէի երբեմն, որ ի վիճակի էին եւ կրնային գոնէ ատեն մը օժանդակել ինծի ընտրած ասպարէզիս մէջ, բայց այդ ուղղութեամբ չփորձեցին որեւէ քայլ առնել, ընդհակառակն, առաջին օրէն աշխատեցան վեճեցին որեւէ քայլ առնել, ընդհակառակն, առաջին օրէն աշխատեցան վե-

ճեցին որեւէ քայլ առնել, ընդհակառակն, առաջին օրէն աշխատեցան վեռադարձս քաջալերել: Կը մտածէի այս բոլորին մասին, բայց շուտով կ՚ընդհատէի թելը: Աւելին ընելու պարտաւոր չէին ինծի: Երբեւի այն օրերուն դեռ լրիւ չէի վայելեր իրենց վստահութիւնը:

Հօրեղբայր Ցարոյենց տան մէջ կը տիրէր կեանքի կանոնական կշռոյթ մը: Հօրեղբայր Ցարոն առտու կանուխ նուաճանգիստ կ՚երթար՝ հակի մթերանոցի մը մէջ վերակացուի իր պաշտօնին գլուխը անցնելու, Մասի՝ համալսարան, հոգեբանական ուսումնասիրութեան հաշուոյն իր պրպը-

տումները աւարտելու, իսկ Տիկին Լացիկ գրեթէ նոյն ժամերուն, ընթրիքի պատրաստութեան եռտ կը սկսէր կարգի դնել տունը, նոյն ատեն գովքը հիւսելով ամուսնոյն ու աղջկան, ծանրանալով մասնաւորաբար վերջինին մտքի ու բնաւորութեան շնորհներուն, ամբարած գիտութեան ու ամէնքէն սիրուած գիծերուն վրայ։

Առտու մը, երբ միասին սուրճ կ'առնէինք, անյետաձգելի պարտականութիւն մը յիշող հոգիի մը պէս յանկարծ վեր ցատկեց, բացաւ ապակեպատ պիւֆէին դարակը, հանեց թուղթի կտոր մը, զոր ձեռքին մէջ խաղցնելէն սկսաւ նկարագրել Մասիի եւ երկու ընկերուհիներուն միջեւ ծագած վէճ մը ա՛յն մասին, որ գրագէտի մը համար կը բաւէ՞ բնատուր շնորհը, թէ անհրաժեշտօրէն ան պէտք է ունենայ նաեւ համալսարանական ուսում։ Մասի կը պաշտպանէ համալսարանական ուսումին կարեւորութիւնը, օրինակները թուելով այն թուղթին վրայ, զոր ինք՝ Տիկին Լացիկ պահած էր՝ հիւրերը ճամբու դրած ատեն։

—Տե՛ս, կարդա՛...

Ամէն օր կը լսէի աղջկան գովքը հիւսող Տիկին Լացիկի բառերը, որոնք վերացական ոլորտէն դուրս չէին գար, դուրս եկան այն պահուն միայն, երբ հակեցաւ առջեւս դրուած թուղթին վրայ։ Շատ բան կը յուշէր պարզ մատիտով խազխզուած այդ էջը, կը յուզէր շատ բան, վախ մը, հրճուանք մը, հիացում մը, կասկած մը՝ իրերահիւս, իրերամերժ։

«Զէ՞ք լսած. երանի՛ քիչ մըն ալ համալսարանական ուսում ունենար սա տղան՝ կ'ըսենք, այն ատեն որքա՛ն կատարեալ բան մը պիտի ըլլար՝ կ'եզրակացնենք։ Մեծ ազգերը համալսարանական ուսումով հարստացած շատ տաղանդներ տուած են, շա՛տ։ Թուե՞մ։ Flaubert (համալսարան ունի), Péguy (ունի՛), G. Bernanos (կրկի՛ն), Maurois (կրկի՛ն), Apollinaire (կրկի՛ն), S. de Beauvoir-Sartre (կրկի՛ն), Camus (կրկի՛ն), Eluard + Prévert (կրկի՛ն), Dickens (կրկի՛ն)։ Դեռ թուե՞մ 500 օրինակ։ Ինծի փոխանակ S. Akl մը կամ W. Saroyan մը (շատ աւելի մեծ է) բերելու իր անուս տաղանդներ, կրնայիք Rimbaud (լուսաւոր գաւակը) բերել... Jack London մը բերել, այսինքն՝ ...մեծեր եւ ուրիշներ... որոնք երբեք ուսում չունէին, ինչպէս Rousseau, L. Boum. etc., եւ այլն...»։

Կարդացի, վեր առի գլուխս ու նայեցայ ու յաղթանակ մը վարձատրելու բուխ տրամադրութեամբ նայեցայ Տիկին Լացիկին, որ գոհունակ ժպիտով մը կը սպասէր իմ բառերուս։ Այդ պահուն ես բարձրաձայն գեղումով յայտնեցի հիացումս Մասիի մասին եւ ինք ամէն օրուայ պէս սկսաւ թափ տալ զիս գոհ ձգելու եռանդին։ Կ'ուզէր, որ գերծ մնամ մտահոգութիւններէ, տխրութեան ամպեր չկուտակուին դէմքիս, հայր-մայր չունեցող ո՛չ առաջին անձն էի աշխարհի վրայ եւ ոչ ալ վերջինը պիտի ըլլայի։ Կը յիշէր իր փորձառութիւններէն ոմանք, ու անոնց հետ՝ նախակրթարանի իրենց երգի ուսուցչուհին, անոր սորվեցուցած երգերը։ Իր յաւատեսութեան իրրեւ առհաւատչեայ՝ երբեմն կ'երգէր նաեւ «Զախորդ օրերը»...։ Այո՛, ձախորդ օրերը երբեք նոյնը չէին մնացած, չէին մնար, փառք Աստուծոյ, հազա՛ր փառք։

digitised by A.R.A.R.@

Իր լաւատեսութիւնը միշտ նոյն բառերով կը վերջացնէր Տիկին Լացիկ.

—Աստուած մարդս չի մոռնար...

Այո՛:

Բայց ես մինչեւ ե՞րբ մոռցուածներու շարքին պիտի մնայի, մինչեւ ե՞րբ...

Տիկին Լացիկ, ազնի՛ւ հոգի, կը յորդորէր նաեւ, որ ինքզինքս համարեմ տան լիիրաւ անդամը, ներս մտնեմ ազատ, դուրս ելլեմ ազատ, փափաքներ յայտնեմ, ուզածս պահանջեմ, ինչ որ սիրտս տենչայ, մտքէս կ'անցնի...

Ես արդէն այդպէս կը զգայի, ամէն ինչ կարգին էր իրենց մօտ, անմընացորդ, բայց նոյն այդ ազատութիւնը սկսած էր յաճախ խոցել սիրտս, ներքին դեւ մը կը դրդէր զիս շարունակ, որ օր առաջ դուրս գամ այդ օրհնեալ ու միակտուր խնամակալութեան տակէն: Ի՛նչ գիտնամ: Երեւի կայուն հոգի մը չունիմ ես ինքս ալ, արմատական սկզբունքներ դեռ չեն գրաւած զիս ու խառնուածքիս մէջ կռուող յարափոփոխ գիծերը մտահոգիչ ըլլալու չափ շատ են ու թանձր: Երէկ՝ հոգածու հոգիներ կը փնտռէի շուրջս, իսկ այսօր՝ ծանր լուծ մը կը թուի ինծի հոգածութիւններուն շռայլած գուրգուրանքը: Հոգիս երբեք վերլուծումի յարմար գետին մը չէ եղած: Երբե՛ք: Ընծայուած ապաստանքին մէջ, զարմանալի ձգտում, ես ինծի կը կարօտնայի մերթ, անոնք մարդու վիճակիս, իմ հեռաւոր ու մօտիկ անցեալիս, զրկանքներուս, ցաւերուս, նաեւ փոքրիկներուս: Ես երէկն էի աւելի, անոնքը, քան այսօրը, կարծես պիտի նախընտրէի այդ չէզոք խաղաղութենէն դուրս գտնուող որեւէ մտատանջութիւն, զիս Լուսոյ քաղաքի ճամբուն վերադարձնող որեւէ հեռանկար, Զելա՛ն...

Ներքին աշխարհիս մէջ հաստատուած ու օրըստօրէ զօրացող այս միապաղաղութիւնը չէր պարեխառնուեր նոյնիսկ երեկոները, երբ իրարու ետեւէ կամ միասին վերադառնային Մասին եւ հօրեղբայր Ցարոն: Առաջինը գրեթէ անմիջապէս կը քաշուէր իր սենեակը՝ թեզին վրայ աշխատանքը շարունակելու, իսկ հօրեղբայր Ցարօ, յոգնասպառ, ընթրիքէն անմիջապէս ետք կը սկսէր մրափել, մինչ ամէնէն աւելի իրեն կը սպասէի, ամէնէն աւելի զինք մօտ կը զգայի սրտիս, նոր յայտնուած ազգականս, հօրս մօրաքրոջ տղան, ինչպէս ներկայացուցած էր ինքզինք առաջին նամակին մէջ, ինծի այնքան մտերիմ ու աղուոր նամակներ գրող հոգին, որ զարմանալի բնաւորութեան տէր մէկը կը թուէր հիմա, դարձեալ ազնիւ, բայց անդրդուելիօրէն լռակեաց:

Զիս անհանգիստ ընող չկար, բայց գործ մը փնտռելու, ընելու երամայականով արդէն գլուխ տարած էի վերջին շաբաթներուն, Փրանսատառ թերթը պրպտելով, հիւրընկալներուս թէ այցելուներուն մօտ, ամէն օր:

Ետմիջօրէի մը, երբ ծովեզերքը կատարած աննպատակ թափառումէ մը կը վերադառնայի, Տիկին Լացիկ բացառիկ ոգեւորութեամբ մը դիմաւորեց զիս:

—Ուրախացիր,— ըսաւ զուարթ,— փափաքդ պիտի կատարուի:

digitised by A.R.A.R.@

—Ի՞նչ կայ։

—Պատրաստուէ։ Վաղը միասին պիտի երթանք։

—Ո՞ւր։

—Գործի։

—Ի՞նչ գործ։

—Բարեկամ վաճառականի մը մօտ՝ վաճառորդ։

Աւելի ուշ իմացայ, որ Տէր եւ Տիկին Ցարոյեանները բնաւ անտարբեր չեն գտնուած աշխատանք մը գտնելու իմ բաղձանքիս նկատմամբ եւ իմ հաշւոյս դիմած են քանի մը բարեկամներու։ Վերջին Կիրակին, անոնցմէ մէկը, Իսահակ Մուշեղեան, հետաքրքրուած է ինձմով, երբ զեկուցուած է իրեն տարիքիս, Փարիզ ապրած մէկ տարիիս եւ ֆրանսերէն լեզուին հետ ունեցած կապերուս մասին։

Լուր ոգեւորութեանս հետ՝ մտատանջութիւն մը սկսաւ նեղել զիս։ Գործ մը գտնելու մտահոգութենէն աւելի ծանր թուեցաւ ինծի գտնուած գործին բնոյթը։ Վաճառո՞րդ։ Տարիներս անցած էին տունէն դպրոց ու դպրոցէն տուն երկարող ճամբուն վրայ ու Փարիզի մէջ աւելի ինքնամփոփ կեանք մը վիճակուած էր ինծի։ Ո՛չ Պէյրութի շուկան կը ճանչնայի, ո՛չ ասպարէզին պահանջած լեզուական ճկունութեան մը տէրը դառնալու փորձ ունէի, ոչ ալ մարդոց հետ մտերմութիւն հաստատելու բնատուր շնորհ։

—Նշանաւոր վաճառատուն է «Լինա»ն, Պապ Իտրիսի կեդրոնը։ Բախտաւոր ես...

Կանգնեցանք պատկառելի երեւոյթով յիսուննոց մարդու մը դիմաց։ Տիկին Լացիկ ներկայացուց զիս անոր՝ պատմելով կենսագրականս եւ նկարագրիս գլխաւոր գիծերուն վրայ գումարելով շարք մը բարենպաստ մանրամասնութիւններ։ Վաճառատան տէրը, լուռ մտիկ ըրաւ ըսուածները, վերէն վար չափեց զիս, նշան ըրաւ, որ նստիմ հիւրերուն համար քիչ մը անդին սարքուած թիկնաթոռներէն մէկուն ու գլուխ գլխի զրոյց մը սկսաւ Տիկին Լացիկի հետ։

Երկայն ցուցափեղկերով նոխ վաճառատուն մըն էր «Լինա»ն, թանկարժէք մուշտակներու, կնոջական գօտիներու, պայուսակներու, ձեռնոցներու ու Եւրոպայէն ներածուած զարդեղէններու հարուստ մթերքով մը։ Արեւելեան պատին կից, ցուցափեղկին առջեւ, շուրջ երեսուն տարեկան երիտասարդ մը, երկու մանկամարդ ֆրանսուհիներու դիմաց՝ սպիտակ գօտիի մը նորոյթը կը գովէր, մինչ մեղմ երաժշտութեան մը հետ քաղցր բոյր մը կը սաւառնէր օդին մէջ եւ աղջիկներուն կարկաչուն ձայները զուարթութեամբ կը լեցնէին միջոցը։

Սիրեցի մթնոլորտը։

Դարձայ Պարոն Մուշեղեանի եւ Տիկին Լացիկի կողմը, որոնց զրոյցը խորհրդաւոր փուլի մը մէջ մտած ըլլալ կը թուէր։ Սրտատրոփ կը սպասէի ա-

digitised by A.R.A.R.@

նոնց եզրակացութեան։ Տպաւորութիւնս այնքան ուրախ էր, որ կը կարծէի, թէ շնչաեղծ պիտի ըլլամ բացասական եւրի մը պարագային։

—Փորձենք,— ըսաւ Պարոն Մուշեղեան, երբ Տիկին Լացիկ մեկնելու նշան ըրաւ ինծի,— յուսամ գոհ կը ձգէ մեզ։

Անմիջապէս բացատրուեցաւ ինծի նախնական գործերս։ Ամէնէն առաջ ուշադիր պիտի հետեւէի գործը վարող երիտասարդին, Հարման, տառացիօրէն կատարելով անոր բոլոր թելադրանքները—ապրանքները խնամքով փոխել յաճախորդներուն առջեւ, չվաճառուածները ճաշակաւոր ձեւով դասաւորել իրենց նախկին տեղը, ընկալուչը վերցնելու պարագային՝ պատասխանել ծայրագոյն բարեկրթութեամբ, թոյլ չտալ որեւէ թափթփածութիւն, եւայլն, եւայլն։ Այնքան անուշ լեզուով մը կը խօսէր Պարոն Մուշեղեան, որ յանձնարարած իւրաքանչիւր գործ շնորհ մը կը թուէր ինծի։ Բանի մը պէտք եղող մարդու հով մը այցելեց զիս մէկէն եւ Փարիզի մառախուղները կարծես փարատեցան երեւակայութեանս հորիզոններուն...

—Բայց կարեւոր պայմաններէն մէկը չըսի տակաւին,— յարեց Պարոն Մուշեղեան՝ աչքերուս նայելով։

—Հրամեցէք։

—Միշտ պիտի ժպտիս, բոլորի՛ն հետ, անխտի՛ր։

Այս վերջին պատուէրը յանկարծ բան մը պղտորեց ներսս ու մտատանջութիւն մը սկսաւ նեղել զիս։

—Հասկնալի՞ է, մի՛շտ պիտի ժպտիս։

Ժպտի՞լ։

Ե՞ս։

Երբեւիցէ ժպտացա՞ծ եմ միթէ, որ առտուընէ մինչեւ իրիկուն ժպտելու յանձնառութեան մը տակ մտնէի։ Թերեւս ժպտելու կարողութիւնն ալ, խառնուածքային ուրիշ շատ մը գիծերու պէս, կը մղուի ժառանգական հնթահոդէ մը, որուն սաղմը երբեք զգացած չեմ արեանս մէջ։ Արդարեւ, կազմաւորմանս շրջանին ինծի վիճակուած բախտը երբեք ձեռնտու չէ եղած նման շնորհի մը ծլարձակման։

—Կը փորձեմ,— ըսի մեղմ։

—Կը փորձեմ չկա՛յ, միշտ պիտի ժպտիս։

Այս մտահոգիչ պարտականութենէն դուրս՝ ամէն ինչ լաւ կը թուէր ինծի, ցնծալի։ Վաճառատան պատկերը երբեք չէր ջնջուեր մտքէս ու Պարոն Իսահակը գոհ ձգելու ահապարանքի մը մատնուած էր էութիւնս։ Փարիզ վերադառնալու ճամբուս մէջ առած առաջին քայլս էր ատիկա, կարծես կը մօտենայի հրաբորբ երազիս, Զելա՛ն...

Աչքիս լայն բացած՝ մեծ ուշադրութեամբ կը հետեւէի Հարմանին եւ կայծակնային արագութեամբ կը կատարէի ինծի յանձնած ամէն գործ։

Կարճ ժամանակի մը մէջ կրցայ հաստատել, որ չափազանց համակրելի երիտասարդ մըն էր Հարման, ինքնավստահ, ամենախանձ հոգի մը, որուն հանդէպ համարումով համակուեցայ առաջին վայրկեանին ու զգացի իր հոգածութիւնը, որ թաւալող օրերուն հետ վերածուեցաւ ամող եղբայրութեան մը։ Բարձրահասակ, քիթը կոր, քունքերը քիչ մը ճերմկած, համար-

digitised by A.R.A.R.@

հա՛տգեղ անձ մը, որ իր շուրջ վայրկեանօրէն համակրանք ստեղծելու բնատուր շնորհով մը կը թուէր եկած ըլլալ աշխարհ։ Ան ֆրանսերէնը կը խօսէր մայրենի լեզուին պէս, անգլիացիներուն հետ կրնար օրերով վիճիլ, իտալացիները մասնաւորաբար իրեն հետ զուարթ պահեր ապրելու համար կու տային իրենց այցելութիւնները։ Սակաւաթիւ չէին նոյնպէս տեղացի բարեկամուհիներն ու բարեկամները։ Պետական դէմքերու, բարձրաստիճան զինուորականներու եւ բարձր դասու բազմաթիւ անձնաւորութիւններու ձեռքը սեղմած եմ՝ իրեն տրուած այցելութեանց առեն։ Բուռն շահագրգռութեամբ մը կը հետեւէր նաեւ քաղաքական կեանքին ու պարապոյ ժամերուն գլուխը թերթերէն վեր կ՚առնէր՝ ուշագրաւ անցուդարձի մը շուրջ կարծիք յայտնելու համար միայն։

Հարման վաղ պատանութենէն սկսած էր իր ասպարէզը ու ափին պէս կը ճանչնար մայրաքաղաքը՝ բնակչութեան տարբեր խաւերով ու բարախուն կեդրոններով։ Իր տունին պէս մտած ու ելած էր բոլոր ճաշարաններէն, սրճարաններէն, պանդոկներէն, խաղավայրերէն ու գիշերային անուանի ու խոնարհ բոլոր զբօսավայրերէն։ Իրեն աշխատակից դառնալէս ժամանակ մը անց, երբեմն սկսաւ զիս ալ հետը տանիլ։ Հազիւ որեւէ դուռնէ ներս մտած՝ կը գտնուէր անպայման մէկը, որ բարձրաձայն կանչէր իր անունը, արտակարգ ուրախութեան մը ծնունդ տալով։ Պանդոկներու ու զբօսավայրերու տէրերը, բարձր դասու տիկիններն ու պարոնները, շուկայի մարդերը թէ զուարճութեան տուփերուն մէջ իբրեւ երգիչ ու պարուհի եկած, այլ անգամ մը իրեն հանդիպելու առիթ ունեցած բոլոր օտարները կ՚ախորժէին իր ներկայութենէն, զիս ապշութեան մատնող չափով մը։ Ծանօթութիւններ կու տար ինծի մեր այցելած վայրերուն մասին, կը ներկայացնէր մարդոց, պատուիրելով, որ զիս տեսած առեն՝ զինք յիշեն եւ որեւէ բան չխնայեն ինծի համար։ Անձս կը շոյուէր այդ շռայլանքնէն եւ իրեն նմանելու տենդ մը կ՚ալեկոծէր արիւնս։ Ան քիչ մը կը յիշեցնէր Փարիզի բարեկամս, Սիմոնոֆը, մեծ ոդիսականներ ապրած այն աներկմիտ, կեանքը իր կամքին ենթարկած նախանձելի բնաւորութիւնը։

Հարման սկսաւ արագօրէն աւանդել ինծի վաճառորդի արհեստին նրբութիւնները։ Տարիներու փորձառութեամբ ձեռք ձգած խօսելու, գովելու, բաղդատելու, տրամաբանական եզրակացութիւններ հանելու ու համոզելու բոլոր կերպերը կը փոխանցէր ծայրագոյն նրբամտութեամբ մը եւ կը հսկէր անոնց կիրարկութեան վրայ, յուզիչ եղբայրութեամբ մը։ Յաճախ կը ստիպէր, որ մինակս դիմաւորեմ բարձր դասու յաճախորդուհիները, ուզուած ապրանքները ներկայացնեմ, չուզուածները ցուցադրեմ աւելի արագ, շատ գիտցողի հովեր առնեմ։ Կը կատարէի իր կամքը երբեմն չկամութեամբ, երբ ամօթխածութեամբ, երբեմն դողալէն։ Աչքերս կեանքին բացուելու տարիքիս, երկու ձմեռ եւ երկու գարուն ճգնած էի ի խնդիր պաքալօրիայի մը, որուն շնորհիւ հասած էի մինչեւ Փարիզ, ուր միտքս լուսաւորելու փոխարէն՝ խառնաշփոթ զգացումներու թնճուկ մը բերած էի հետըս, մարդոցմէ վախ մը, նուաստութիւններ, երկչոտութիւն մը, որ խորունկ խրամատ մը բացած էր իմ եւ ուրիշներուն միջեւ, մինչ Հարման կը

digitised by A.R.A.R.@

մղէր զիս խրամատին միւս կողմը գտնուող նրբին հոգիներուն մէջ, կը պահանջէր, որ հեղինակաւոր մարդու կեցուածք ընդունիմ:

—Վազէ՛,— կ՚ըսէր, վաճառատան դուռը ափ առած հաւանական յաճախորդ մը կոտրած պահուն,— շո՛ւտ, արագօրէն ցոյց տուր ուզածը, իր մարմինին վայելող ուրիշ նմոյշներ ցոյց տուր, ներկայացուր Եւրոպայէն նոր հասածները, ինքնավստահութեամբ, բազմապատկէ իր նախընտրածներուն առաւելութիւնները, գնահատէ ճաշակը, նրբազգացողութիւնը, վազէ՛... հաճոյախօսութիւնը պայման է հոս, չափազանցութիւնը՝ արտօնուած... վազէ՛...

Վաճառատունէն ներս մտնողներուն շարժումներէն, ժպիտներէն, բարեւելու եղանակներէն ան անմիջապէս կը զանազանէր գնորդները ու պարզ հետաքրքիրները: Հետաքրքրական ժապաւէնի մը դերասանին չափ հաճելի էր զինք դիտել այդ պահերուն: Ապրանքներէն իւրաքանչիւրին հետ կ՚ոգեկոչէր հռչակաւոր դէմք մը, կայսրուհի մը, թագուհի մը, իշխանուհի մը, դերասանուհի մը, անոնց հետ՝ ով ի՞նչ առիթով կրած էր իր ցուցադրած ապրանքին տարբերակը, թագադրութեան որ հանդէսին, մեծաշուք որ հարսանիքին, արքայական որ տողանցքին, ընդունելութեան, համոզկեր շեշտերով, բարձրացնելով այցելուներուն գնողական տրամադրութիւնները:

—Ինչպէ՞ս է,— կը հարցնէր մեր Պարոն Իսահակ՝ զիս մատնանշելով,— յոյս կապե՞նք իրեն:

—Նոյնիսկ մեծ յոյս:

—Այդքա՞ն:

—Վստահաբար:

Հարման երբեք չզլացաւ բարեմասնութիւններ տեսնել մէջս, երբեմն նոյնիսկ չափազանցուած բառերով ներկայացուց իմ կարողութիւններս:

*
* *

Առաջին ամսականս ստացած օրս, ուղղակի գացի մօտակայ ծաղկավաճառին մօտ, կազմել տուի մեծ ծաղկեպսակ մը եւ շունչս առի գերեզմանատուն: Մութը կոխած էր, բայց ոգիներու այդ աշխարհին մէջ վախի զգացումը երբեք չխռովեց էութիւնս: Ծաղկեպսակին մէջէն կարծեցի լսել հօրս ձայնը, որ կ՚օրհնէր զիս: Չկրցայ դիմանալ յուզումին: Գերեզմանէն բաժնուած պահուս՝ սիրտս կարծես ամէնէն աւելի պէտք ունէր տաք արցունքներու...

*
* *

Գործս, միջավայրը, ամէն ինչ լաւ էր: Կը մնար մօտակայ թաղերէն մէկուն մէջ գլուխս դնելու տեղ մը գտնել:

digitised by A.R.A.R.@

Իրիկուն մը, երբ յանախորդ չէր մնացած վաճառատան մէջ ու մենք Հարմանին հետ անփոյթ բազմած էինք թիկնաթոռներուն մէջ, խօսք բացի այդ փափաքիս մասին։

—Ատիկա դժուար գործ չէ,— ըսաւ Հարման ինքնավստահ։

—Ինչպէ՞ս։

—Մինակ երիտասարդի մը համար դժուար գործ չկայ այս աշխարհի մէջ։

Քանի մը օր ետք, ան տարաւ զիս «Նորմանտի» պանդոկին ճիշդ կըռնակը բարձրացած շէնքի մը երրորդ յարկը, որ կը գործածուէր իբրեւ իջեւան, տնօրէնուհին՝ Մատամ Պիանքա։ Մտերմութեան անբացատրելի մթնոլորտի մը մէջ, Հարման եւ Մատամ Պիանքան միասին ցոյց տուին ինծի սակարկուած սենեակը, որ ժուժկալ կահաւորումով պզտիկ անկիւն մըն էր, պատուհանը՝ եռուն փողոցի մը վրայ, գինը՝ յարմար։ Հրճուեցայ հոգիս։ Նոյն գիշերը, մեծ աւետիս մը հաղորդելու տրամադրութեամբ ներկայացայ հիւրընկալ ազգականներուս, որոնք բոլորովին անսպասելի տեսարան մը պարզեցին, դժգոհելով, խոժոռելով։ Ո՛վ իմ ներկայութենէս դժգոհած էր, ո՛վ ձեղացուցիչ բան մը ըսած էր ինծի, որ ընտանեկան մաքուր յարկ մը այդպէս, առանց պատճառի, կը ձգեմ ու կ'երթամ ընակիլ պոռնիկներու, մաքսանենգներու ու աւազակներու թաղամասի մը մէկ օթեւանը։

Մատամ Պիանքայի օթեւանին մէջ մուտք գործած առաջին գիշերս քուն չեկաւ աչքս։ Ես կը կարծէի, թէ իմ աւելորդ ներկայութենէս կ'ազատեմ ազգականներս, մինչդեռ ապերախտի տպաւորութիւն մը ձգած կը հեռանայի իրենց հիւրընկալ յարկէն։

*
* *

Նոր կենցաղս դասաւորելու հեւքիս մէջ, երեկոյ մը, Պարոն Իսահակ Մուշեղեան կանչեց զիս մօտը եւ յանձնեց ինծի ձեռքին կապոյտ պահարանը, ներփակ՝ գումար մը։

—Նուէր չկարծես,— ըսաւ,— ամսաթոշակներուդ հաշուոյն է։ Նոր կեանք սկսած ես, կրնաս պէտք ունենալ։

Պարոն Մուշեղեան իմ առօրեայիս ու կենցաղիս մանրամասնութեանց տեղեակ չէր եւ ճիշդ այդ պատճառով տարօրինակ թուեցաւ ինծի իր ինքնաբուխ հոգածութիւնը։ Մէկը փնտռեցի այդ ազնիւ վերաբերումին եւ տին ու միտքս կանգ առաւ Հարմանին առջեւ։ Հետաքրքրուեցայ մօտը։ Անգիտացաւ։ Սակայն կասկածս հուն չփոխեց։

Ես պէտք չունէի Պարոն Իսահակի յատկացուցած կանխավճարին ամբողջութեան, հետեւաբար վար դրի փոքր գումար մը ու մնացեալ շատը նոյն պահարանին մէջ ձգած՝ հրնուանքով ափ առի հօրեղբայր Յարոյենց տունը՝ իրենց ունեցած պարտքս թեթեւցնելու։

Պա՛ղտքս...

digitised by A.R.A.R.@

Նկատելով, որ ես կրնամ վերջնականապէս Փարիզ բնակութիւն հաստատել կամ վերադարձէս ետք այլեւս տախտակաշէն ու թիթեղածածկ խրճիթի մը մէջ չեմ զիջիր ապրիլ, հօրս եւ միւս տարագիրներուն կողմէ երեսնական թուականներուն բռնագրաւուած իր հողը ազատելու համար, հողատիրոջ թոռը իջած էր ասպարէզ ու չնչին գումարներու փոխարէն կը պահանջէր, որ եկուորները այլեւս հեռանան իրենց կալուածէն։ Դեռ կը յիշեմ այդ առիթով գրուած տագնապահար նամակը, որ կը յորդորէր ինծի անմիջապէս տալ համաձայնութիւնս, որովհետեւ հակառակ պարագային կրնար առաջարկուած գումարն ալ ձեռքէ ելլել։ Իսկոյն տուած էի համաձայնութիւնս, գանձուած էր երեք հազար ոսկի, որուն վրայ նոյնքան մըն ալ գումարելով՝ հօրեղբայր Ցարոն դրկած էր ինծի՝ վերադարձի ճանապարհածախսի համար։

Ուսերուս ծանրացած այդ բեռը թեթեւցնող խնդութեան եւ խորին շընորհակալութեանս հետ երկարեցի իրեն պահարանը։ Մէկէն պարզուեցաւ իրենց յարկէն հեռացած օրս պարզուած տեսարանին յար եւ նման անսպասելի տեսարան մը։ Հօրեղբայր Ցարոն, մա՛նաւանդ Տիկին Լացիկ երբեք չէին սպասեր նման բանի մը։ «Ի՞նչ պէտք կար անապարելու, ո՞վ կը պահանջէր ատիկա բեզմէ, ո՞վ կը յիշէր կամ կը յիշեցնէր, որ փոխատրութեան գաղտնիքներ կան մեր միջեւ։ Ո՛վ։ Ա՜խ, ո՛չ, չեղաւ. ասիկա չեղաւ»։

Այսուհանդերձ, «Լինա» վաճառատան մէջ գործի սկսելէս եւ, մա՛նաւանդ Մատամ Գիանքային իջեւանին մէջ սենեակ մը ապահովելէ ետք, հօրեղբայր Ցարոն եւ Տիկին Լացիկ ո՛չ միայն փորձեցին նուազեցնել իրենց գուրգուրանքը, այլեւ, ընդհակառակն, զօրացուցին իրենց ուշադրութիւնը ինծի հանդէպ, հետաքրքրութիւնը, որ գրեթէ ամէնօրեայ դարձած էր։ Կը պատահէր յաճախ, որ առտու հօրեղբայր Ցարոն հանդիպէր ինծի, կէսօրին՝ Տիկինը։ Երբեմն միասին կու գային, հարցումներ կ'ուղղէին առօրեայիս մասին, տրամադրութիւններուս ելեւէջներուն մասին։

Վաճառատան դուռները գոցելէ ետք, ես ինքս ալ գրեթէ ամէն երեկոյ կը հանդիպէի իրենց ու բաժակ մը թէյի շուրջ կը զրուցէինք մօտը թէ հեռուն պատահած օրուան դէպքերուն մասին, իսկ Կիրակի օրերը արտօնուած չէր ինծի ուրիշ տեղ անցընել ժամերս։ Ես արդէն երթալիք ուրիշ տեղ չունէի եւ Մատամ Գիանքային մօտ ցարած սենեակիս ու վերադարձուցած պարտքիս առիթով իրենց ապրած վիշտին վրայ նոր ցաւեր չէի ուզեր զումարել։

*
* *

Նոր կեանքիս երրորդ Կիրակին, ճաշէն շուրջ երկու ժամ ետք, ցաւակցութիւն մը յայտնելու համար կարճ ժամանակ մը տուն էն բացակայելու ստիպումի մը մասին խօսք բացին հօրեղբայր Ցարօ եւ Տիկին Լացիկ եւ ելան ոտքի։

digitised by A.R.A.R.@

—Խնդրանք մը ունիմ քեզի, Պարոյր,— ըսաւ Տիկին Լացիկ՝ դուռը բացած ատեն,— մի ձգեր, որ այսօր Մասի գիրք կամ մատիտ առնէ ձեռքը։

Հաւաստիացուցի զինք։

—Թող քիչ մըն ալ հանգիստ ընէ, շատ յոգնեցաւ վերջին շաբաթներուն։

Հաւաքուած սեղանին վրայ Մասի գետեղեց երկու նոր ակահակներ, լեցուց զանոնք սալոնային կապոյտ խմիչքով մը ու նստեցաւ հանդիպակաց աթոռին։ Առանցքի մը շուրջ չկեդրոնացաւ մեր զրոյցը, սահմանափակուեցաւ փարիզեան երեւոյթներու եւ Պէյրութի առօրեային մէջ։

Երբ բառերը դադրեցան շահեկան ըլլալէ, ան բացաւ ամբողջէն փակուած սենեակը եւ, առաջին անգամ ըլլալով՝ ներս հրաւիրեց զիս։ Աչքի զարնող առաջին առարկան խորքի պատը լրիւ գրաւած գրադարանն էր, առջին՝ երեսնոսկ սեղան մը, վրան՝ փողփոդուն լուսամփոփ։ Այդ մթնոլորտին մէջ ոնւէ մէկուն դժուար պիտի չըլլար պատկերացնել Մասիի աշխարհը։ Ցայտնապէս հոդ կազմուած էր անոր հասկացողութիւնը ու ձեւաւորուած նաշակը։ Դժուար ըմբռնելին միւս յատկութիւնն էր սակայն, կարդացած ու լսած ամէն նիւթ միտք պահելու բացառիկ ունակութիւնը։ Կը մտածէի իր մասին եւ միաժամանակ Զելան կ'երեւէր երեւակայութեանս մէջ, նոյն ատեն քանի մը աստիճան աւելի թանձրացած զգալով մտքիս մշուշը։ Ես Պէյրութ ծնած էի, բայց Զելան ինձմէ աւելի կը ճանչնար մեր իրականութիւնը, իսկ Լիբանանէն դուրս չեկած Մասի ինձմէ աւելի կը ճանչնար Փարիզը, ուրկէ նոր կը վերադառնայի ես։ Ի՛նչ չար բան ըրած եմ Քեզի հա մարդոց, Տէր Աստուա՛ծ, կ'ըսէի իւրովի, որ այս դաժան բախտը սահմանած ես ինծի։ Զէ՞ր բաւեր մայր ճանչցած չըլլալու պատիժը, հօրս յուղարկաւորութեան ներկայ չկարենալ ըլլալուս երկրորդ հարուածը, որ ամէն քայլիս բացառիկ արժանիքներով խառնուածքներու ճախանձելու վիճակի մը կը մատնես զիս։ Ատեն մը Սիպերիոյ ցրտաշունչ բեւեռները կոխածանցած ու մինչեւ Գուլկարիա, ու մինչեւ Ֆրանսայի բազմամարդ քաղաքներու կլանող կեդրոններուն իր հասակը ցցած Սիմոնոֆն էր, յետոյ՝ յայտնուեցաւ Զելան, ու այս դրպէին կը գտնուիմ Մասիի դիմաց, որ, բարդոյթէ զերծ աղջիկ՝ բարդոյթներս կը խորացնէ իր յայտնութիւններով ու հարցումներով։

Ցայտնած մտածումներուն դիմաց գլուխս շարժեցի, հարցումներէն ամանց փորձեցի պատասխանել, վերջինին առիթով ուղղակի պապանձեցայ։

—Ի՞նչ կը կարծես,— ըսաւ ստուար հատոր մը թերթատելէն,— մարդ էակին մեծագոյն մտատանջութիւնը տարերքին գաղտնիքները վերծանելու կարողո՞ւն կու գայ, թէ իր նմաններուն մտածումները կռահելու ձգտումէն։

Ինքն իրմէ յուսահատ մարդու տրամադրութեամբ նայեցայ աչքերուն։ Զգաց անել կացութիւնս, բայց արձանային լռութեան մը մէջ շարունակեց սպասել ինծի։

digitised by A.R.A.R.@

Սկսայ ուժ տալ մտածումիս, երեւակայութեանս, յիշողութեանս։

Առաջին խումբին մէջ կը գտնուէին անպայման ովկիանոսներուն առեղծուածը պարզած անկրկնելի կարողութիւնները։

Անոնց մօտ՝ փոքրիկներուն ծագումն ու վախճանը ստուգած բացառիկ իմացականութիւններ։

Նկատի առնուած պէտք է ըլլային անշուշտ աստղերը կարդացող արկածախնդիրները նաեւ։

Անյայտ մոլորակներուն վրայ պտոյտի ելած հերոսները՝ նոյնպէս։

Ասո՛նք։

Տրամադրուեցայ տալ ասոնց անունները ու ազատիլ, բայց սատանայ մը դրդեց գիս մունջ մնալ, երբ անդրադարձայ, որ նոյնքան մեծ է մարդոց ներաշխարհէն ստոյգ լուրեր առնելու տենդէն բռնուած ալեկոծ խառնուածքներուն թիւը։

—Կը սպասեմ,— ըսաւ Մասի քաղցրագին ձայնով մը։

—Մասի՛։

—Այո։

—Դուն աղուոր աղջիկ ես։

—Շնորհակալ եմ *քոմպլիմանտ*ին համար, բայց աւելի պիտի ուզէի հարցումիս պատասխանը լսել։

—Մասի, դուն աղուոր աղջիկ ես։

—Ցետո՞յ։

—Չեմ գիտեր,— ըսի,— չեմ գիտեր։ Իմ խելքս հազիւ ինծի աւանդուած դասերուն հասած է։ Հազի՛ւ։

Սկսաւ բարձրաձայն խնդալ։

—Ես կը կարծեմ,— ըսաւ խնդուքը հազիւ զսպած,— որ հարցումին մէկ կողմին վրայ կանգնած են մարդոց սակաւաթիւ խումբը, ընտրանին, աշխարհը ճեղ զգացող անիծեալ բանաստեղծները, ճակատագիրը անէծքի մը պէս կրող յեղափոխականները, տեսլահարները, իսկ միւս մասը, մեծամասնութիւնը հազի՛ւ թէ կը հետաքրքրուի, թէ ինչ կայ երկրի եւ երկինքի մթին խորշերուն կամ մարդոց ներքին ոլորտներուն ծոցը։

Շունչ առաւ, հարցական՝ նայեցաւ աչքերուս։ Իրրեւ հաւանութեան նշան՝ օրօրեցի գլուխս։

—Այսուհանդերձ,— ըսաւ,— չենք կրնար պզտիկ բացառութիւն մը չընել այս վերջիններուն, որոնք հակառակ կեանքը եղծիչն պէս ապրելու քնազդական մղումներուն, տարբեր դրդումներով կը ճգնին հասկնալ իրարու մտածումները։ Ձե՞ս կարծեր։

—Այո, անշուշտ։

—Դուն ալ, ամէնուն պէս, անպայման ունիս կարգ մը փորձառութիւններ այս գետնին վրայ։ Ձե՞ս նկատած, մարդեր՝ քով քովի, կիներ՝ դէմ դիմաց, կին մը եւ այր մը՝ աչք աչքի, երկու օտար, երկու ոսոխ, հիւանդ մը եւ առողջ մը, առողջ հոգիով մէկը եւ բարդոյթի մէջ շնչահեղձ ուրիշ մը, տասնեակ ուրիշներ, հարիւրաւորներ, որոնց կոզմերէն մէկը՝ մէ՛կ մտահոգութիւն կը մատնէ յաճախ, դիմացինը նոյն իրողով կը տոչորի,—

digitised by A.R.A.R.@

ի՞նչ կը մտածէ միւսը՝ սիրածը, ատածը, հարազատը, օտարը, բարեկամը, թշնամին, ի՞նչ կրնայ մտածել: Այս թակարդին մէջ բռնուած են բոլոր մարդերը, եւ մենք՝ բոլորին հետ, բոլորին պէս։

—Ըսիր մե՞նք ալ,— հարցուցի անձկաւ:

—Այո, մենք երկուքս ալ:

—Օրինա՞կ...

—Օրինակ, չեմ գիտեր, թէ դուն ի՞նչ կը մտածես այս բոպէին:

—Ոչինչ,— ըսի յուսաբեկ,— պարզապէս անորոշութեան ծովուն մէջ կը լողամ:

—Մինա՞կդ,— հարցուց Մասի, չարութեան խաղ մը բիբերուն:

—Երբեմն ուրիշներու ալ կը հանդիպիմ:

—Ինծի՞:

—Միշտ, բայց ոչ այդ ծովուն մէջ,— ըսի զուարթ:

—Հապա ո՞ւր:

—Լոյսերու մէջ:

—Ինչպէ՞ս գտար զիս այդ լոյսերուն մէջ:

—Աղուոր մարմինով, բարեձեւ, իսկ տարիքդ կարծես կանգ առած է Խանին վրայ:

Անորոշումներս կարծես հանոյ չթուեցան իրեն: Կարծեցի, որ անմիջապէս տխրութեան ճող մը իջաւ դէմքին ու ինքզինքս չսիրելու նոր պատճառ մը սկսաւ փոթորկիլ ներսս:

Ելայ իր սենեակէն ու ինկայ ծովահայեաց պատուհանին մօտ տեղադրուած թիկնաթոռին, առանց կարենալ միտս անջատել իր խորհրդածութեանց վերջին փուլէն, որուն փալփլումներուն մէջ պատկերներ կը կազմուէին ու կը ջնջուէին մտքէս: Իրապէս, իր պատկերացուցածին պէս էին մարդերը, հանդիպած ինչ վայրերուս մէջ՝ այդպէս, կարդացած ինչ գիրքերուս մէջ՝ այդպէս, այդպէս՝ դիտած ինչ շարժանկարներուս մէջ, հետաքրքրիր, խուզարկու, կասկածամիտ, ծարաւի, անյագուրդ, ամէնքը՝ ամէնուն պէս, ամէն տեղ:

Մասի շատ չուշացաւ ներսը, կիսաժպիտով մը մօտեցաւ ինծի՝ այս անգամ ալպոմ մը ձեռքին: Նոր առնուած նկարներ էին գրեթէ բոլորը՝ տան մէջ, պտոյտի ընթացքին, համալսարանի սեմին, ընկերուհիներու հետ, աղրիւրի մը մօտ կանգնած, ծառի մը կռթնած, մերթ նազանքի մէջ, ժըպտուն, երբեմն ինքն իր մէջ խորասոյզ: Ուզեց, որ առանձնացնեմ ինծի ամէնէն աւելի դիւր եկածը: Կանգ առի դալարիքի մը վրայ ամբողջ հասակով կանգնած այն մէկուն առջեւ, ուր հոլանի ուսերուն կը ծածանէր սեւաթոյր մազերը: Խորհրդաւորութիւն մը ծաւալեցաւ դէմքին, տարուբերեց գլուխը եւ ելաւ ոտքի, վերադարձաւ իսկոյն, բայց այս անգամ բերածը նկարներու ալպոմ մը չէր, փոքր չափի վարդագոյն տետր մըն էր: Նստեցաւ նոյն տեղը, կողքիս, հանեց տետրին մէջէն մատիտ մը ու սկսաւ թերթել: Վախցայ, որ յուշ մը արձանագրելու առաջարկ կ'ընէ: Այդպէս չեղաւ: Սկսաւ ինքն մատիտով խաղալ սպիտակ էջի մը վրայ: Հարցուց.

—Ինչպէ՞ս է ձեռագիրներու գիտութիւնդ:

digitised by A.R.A.R.@

—Ա՞յդ ինչ գիտութիւն է,— զարմացայ ես։

—Այն գիտութիւնը, որ մարդիկ ձեռագիրներէն կրնան գուշակել ա-նոնց հեղինակները։

Նման գիտութեան մը մասին գաղափար չունէի։ Ցայտնեցի անտարբերութիւնս։

—Այս ձեռագիրը ծանո՞թ է քեզի,— հարցուց Մասի՝ անունս արձանագրելով։

—Կարծեմ այո,— ըսի անհամարձակ։

—Լա՛ւ նայէ։

Աւելի բացի աչքերս։

Պատկերը աղօտ լոյս մը նետեց մտքիս։

Սկսայ դողալ։

—Փարիզ ստացած նամակներուդ ձեռագիրներուն կը նմանի՞։

—Ճի՛շդ,— ճչացի։

Պարզուեցաւ, որ հօրը ստորագրութեամբ ինծի ուղղուած բոլոր նամակները կը գրէր ինք՝ Մասի։

—Չէի՞ր զգար։

—Ինչպէ՞ս պիտի զգայի,— ըսի զսպուած վրդովումով։

—Ինչպէ՛ս թէ ինչպէս, հոն յայտնուած զգացումներէն, սպասումներէն, կարօտներէն։ Ինչպէ՛ս...

Ես հոգեբանութեան ուսանող չեմ եղած, ու գուշակութիւններով բրնաւ չեմ զբաղած, ես պարզապէս պարզամիտ մէկը եղած եմ։ Ըսի իրեն այդ բոլորը եւ խնդրեցի, որ խօսինք միայն պարզ նիւթերու մասին։

Մասի յետոյ պատմեց, որ իրենց յարկին տակ ինծմով հետաքրքիր առաջին անձը մայրը եղած է, հօրս մահուան վաղորդայնէն սկսեալ։ Ա՛ն ուզած է, որ անմիջապէս կապ հաստատուի մեր միջեւ, նամակ գրուի եւ գրողը ըլլայ ինք, բայց հօրը անունով։ Ըսաւ նաեւ, որ իրենց դուռը իմ առջեւ բանալու գաղափարը նոյնպէս կը պատկանի մօրը, ու բնական էր ատիկա, հարկա՛ւ, մայր էր, մօր սիրտը տարբեր կ'ըլլայ, գթառա՛տ։

—Հայրդ գրել չի՞ գիտեր։

—Գիտէ, ինչպէս չէ։

—Ուրեմն։

—Սկիզբը մայրս այդպէս փափաքեցաւ, յետոյ՝ ես ուզեցի։ Ինչ գիտնամ։ Բառերը հաճոյք կը պատճառէին ինծի, լեցուած էջերը թեթեւութիւն մը կը բերէին իրենց հետ։

Հօրեղբայր Յարոյին նամակներուն կը սպասէի անձկանօք։ Սփոփարար ձայներ էին անոնք իմ խոցուած սրտիս, կը յուզէին ապահովութեան ապրումներ, կը բորբոքէին կարօտ մը՝ հոն եռացող կարօտներուն հանդէպ, բայց կրնա՞ր մտքէս երբեւիցէ անցնիլ, որ ուրիշ մը կար անոնց ետին, աղջիկ մը, իր աղջիկը։

—Զարմանալի է,— ըսաւ Մասի,— շա՛տ։

—Ի՞նչը։

—Որ չես կրցած գուշակել, թէ ինքզի նամակ գրողը աղջիկ մըն է։

digitised by A.R.A.R.@

Լռեցի, բայց լսածներս հանգիստ չտուին ինծի։ Չէի կրնար նամակներուն ազդեցութեան տակ մարմին առած հօրեղբայր Յարոյին պատկերը հեռացնել եւ ձեւակերպուած գուրգուրանքներուն, սպասումներուն ու կարօտներուն մէջէն կազմել Մասիի պատկերը։ Հեռուներէն՝ երեւակայութեանս մէջ տեղ չէր գրաւած ան, ոչ ալ իրենց յարկին տակ մասնաւոր տպաւորութիւն մը կը կրէի իրմէ։ Զգացական իմ աշխարհիս մէջ կը թագաւորէր միայն մէկը, Զելան, որմէ ետք շատ աղջիկներու չհանդիպեցայ, իսկ հանդիպածներս իմ աչքիս իրարու կը նմանէին, բոլորը, գեղեցիկը, դեռատին, թուխը, խարտեաշը, իմ սրտէս հեռու։ Ես բացառիկ շնորհներով օժտուած մէկը բնաւ չեմ եղած, չեմ, չեմ խորհիր, որ օր մը կրնամ այդպիսի շնորհի մը պտուղները վայելել, պարզապէս տեղ մը, քաղաքներու քաղաքին մէջ բացառիկ աղջիկ մը շնորհ ըրաւ ինծի, այն յախուռն աղջիկը, զուարթախոհ, երգեցիկ հոգիի, տխրութեան պահուն թովիչ, սիրելի՝ ձայնին բոյոր ելեւէջներուն մէջ, պարային շարժումներով համագրա՛ւ Զելան...

—Ջանձրացա՞ր,— հարցուց Մասի, երբ աչքերս պահ մը հեռացան իրմէ։

—Ինչո՞ւ պիտի ձանձրանայի։

—Չեմ գիտեր։ Այդպէս կարծեցի։

—Երբեք։

—Եթէ տրամադրութիւնդ տեղն է, խնդրանք մը ունիմ։

—Ըսէ։

Մասի անցաւ իր սենեակը նորէն, վերադարձաւ ձեռքի պայուսակով, հանեց լեցուած էջ մը ու արագ մը ըրաւ անոր պատմութիւնը։ Իր ուսումը ֆրանսերէնով ըրած ընկերուհի մը, Ակնէս, միայն հայերէն իմացող սիրածին գրուած նամակ մը յանձնած է իրեն ու խնդրած, որ հայերէնի վերածէ իր սրտաբուխ խոստովանութիւնները։ Ինք ընդառաջած է խնդրանքին, բայց որոշ բառերու հայերէն համազօրները կասկածելի կը թուին իրեն եւ գոհ կը մնայ, եթէ կարենամ յայտնել կարծիքս։

—Փորձենք,— ըսի։

—Ձիս դժուարութեան մատնողը այս վերջին մասը եղաւ միայն,— ըսաւ Մասի ու սկսաւ կարդալ.

«Հոգի՛ս. Ջորեքշաբթի, ժամը 4ի ատենները, Arlequinի կողմերը, աւելի ցիշդը՝ Studio 27ի դէմը կ'ըլլամ, եթէ գաս, 5 վայրկեան քեզ մինակ տեսնեմ, դողացող շրթունքներդ դիտեմ...։ Ա՜հ, կեա՛նքս, եթէ դարձեալ չուզես գալ (ինչպէս մէյ մը չեկար), երբեք, երբե՛ք պիտի չմոռնամ քեզ... ի՛նչ ալ պատահի։ Որքա՜ն կ'ըղձամ քեզ, որքա՜ն, ապրինք, հոգի՛ս, ապրինք այլեւս...։ Առ ծաղիկս, հոգի՛ս, առ շրթներուս մեղրը...

«Կենացս խմեցի՞ր...։ Իսկ ես, ես քանի մը ժամ գիւղիդ մէջ նստած, ամէն բոպէ, քե՛զ խմեցի...։ Կը լսե՞ս, քե՛զ...։ Աստուա՛ծ իմ, որքա՜ն կ'ըղձամ քեզ, որքա՜ն... Ովկիանոսի՞ չափ...»։

Մասի վերջացուց կախման կէտերով ընդհատուած նամակը, թուեց կիրարկուած ֆրանսերէն բառերը, որոնց թարգմանութեան համար որեւէ օժանդակութեան պէտք չունէր։ Այսուհանդերձ, դարձաւ ու դանդաղեցաւ

digitised by A.R.A.R.@

իւրաքանչիւրին առջեւ եւ փորձեց Նոյնիսկ անոնց պարզագոյնին նշանակութիւնը կրկին ու կրկին ստուգել։ Վերջաւորութեան հարցուց.

—Դուն այսպէս նամակ ստացա՞ծ ես բնաւ։

—Ոչ,— ըսի կտրուկ։

—Գիտի ուզէի՞ր ստանալ։

—Երբե՛ք։

—Ինչո՞ւ այդքան վնասական։

—Ես երբեք չեմ ուզեր, որ աղջիկ մը հանդիպի իր սիրածին անտարբերութեան։

Մասի չարձագանգեց մտածումիս, իսկ ես ուրիշ ըսելիք չգտայ։ Սկըսած էր օդը քիչ թուիլ ինծի, երբ Մասի, երեւի ջղային շարժումներէս զգալով տագնապս, առաջարկեց պատշգամ ելլել։

Խորունկ երկինք մը կար մեր վերեւ ու իրիկնադէմին թոյլ արեւին ներքեւ կը ծփար անքոյթ ծովը։ Տարերքին ամէնէն շատ սիրած երեւոյթներէս մէկը այդ էր, ծովուն այդ առեղծուածային տարածութիւնը, որուն վրայէն կատարած առաջին նամբորդութիւնս առանց ցաւագին յուզումի չէի կրնար յիշել հիմա, իսկ դարձիս առթած դառնութիւնը նուազ ուժգին չեղաւ։

—Երեւի ծովը շատ կը սիրես,— ըսաւ Մասի։

—Աւելի շուտ՝ կը սիրէի։

—Հիմա՞։

Դարձայ աջ, լերան կողմը, որպէսզի տժգունութիւնս անշմար անցնի։

—Ինչո՞ւ մէկէն միւս կողմը դարձար։

—Չեմ գիտեր, Մասի, երեւի բնազդաբար։ Հօրս հետ վերջին անգամ հոդ ողջագուրուած էինք, չկրցայ պատկերը հեռացնել երեւակայութենէս, այդ էր, ուրիշ ոչինչ մասնաւոր։

Մասի սկսաւ նկարագրել այն պահը, երբ գիս բերող նաւը կը մօտենար նոյն քարափին։ Կ'ըսէր, որ դողահար սրտով դիտած էր զայն, երբ մայրն ու հայրը շտապած էին գիս դիմաւորելու։

—Նեղուեցա՞ր, որ ծնողքիս կողքին գիս չտեսար։

—Ոչ։

—Ուրեմն չէի՞ր սպասեր ինծի։

—Ինծի շատ թուեցաւ նոյնիսկ հօրդ ու մօրդ ազնուութիւնը։

—Մայրս ոչի՞նչ ըսաւ քեզի իմ մասին։

—Ըսաւ, որ ծանրաբեռնուած ես քնութեամբ ու թեզիդ պատրաստութեամբ։

—Ճիշդ։ Բայց ա՞յդ էր կը կարծես բուն պատճառը։

—Հապա՞։

—Ինչո՞ւ մինչեւ հիմա չհետաքրքրուեցար։

Կախեցի գլուխս։ Բայց ինչո՞ւ պիտի հետաքրքրուէի, ո՞ր կապին ուժով, ո՞ր իրաւունքով, ի՞նչ համարձակութեամբ։ Ես այնպիսի կացութեան մը մատնուած էի այն օրերուն, որ իրրեւ շնորհ կ'ընդունէի որեւէ

digitised by A.R.A.R.@

ազնիւ վերաբերում եւ երբեմ չէի մտածեր, որ ոեւէ մէկը յաւելուածական պարտաւորութիւններ ունի ինձի հանդէպ։

—Պարո՞յր,— ըսաւ Մասի գրեթէ հպելով ինձի։

—Այո։

—Դուն գիտե՞ս, որ ճակատագրով մենք շատ կը նմանինք իրարու։

—Երկո՞ւքս։

—Այո։ Չէի՞ր նկատած։

—Ոչ։

—Շրջուած ձեւով։ Պարզապէս դուն տղայ ես եւ ես աղջիկ։

—Վերջացա՞ւ։

—Ըսել կ'ուզեմ՝ դուն ալ միամօր ես, ես ալ։

Լռեցի։

Եղբայր ու քոյր չունենալու զրկանքին մէջ՝ մեր ճակատագիրները նմանութեան եզրեր ունէին, բայց հոդ կը վերջանար իր ցաւը, մինչ նոյն կէտէն կը սկսէր իմ տառապանքներուս միւս շղթան եւ յայտնի չէր, թէ ուր կրնար վերջանալ անիկա։

Թուեցի իր առաւելութիւնները։

Չփոխեց գոյնը։

Մանրացայ իր բարենպաստ պայմաններուն վրայ։

Նորէն անտարբեր մնաց։

Խօսեցայ վայելած գուրգուրանքին մասին։

Հեգնական ժպիտ մը ուրուացաւ դէմքին։

Ակնարկեցի իր լիակատար ազատութեան։

Արցունքոտեցան աչքերը։

Ըսաւ.

—Պիտի նախընտրէի անշուք խրճիթի մը մէջ ապրիլ, քաշքշել կէս անօթի կեանք մը, փողոցներէն անցնիլ կիսամերկ, դպրոցի երես տեսած չըլլալ բնաւ, փոխարէնը սակայն տրուած ըլլար ինձի ունենալ...

Կանգ առաւ։

—Ի՞նչ,— հետապնդեցի զինք...

Դէմքը առաւ ափերուն մէջ։

*
* *

Ցետմիջօրէի մը, Տիկին Լացիկ, իր հերթական հրաւէրին հետ յայտնեց Շաբաթ գիշեր միասին անցընելու նաեւ Մասիի բուռն բաղձանքը։ Աւարտանատին պատրաստութեան հսկող խորհրդատու դաստիարակը բարձրրէն գնահատած էր աշխատանքը եւ պարտականութեան այդ բեռէն թեթեւցած ըլլալու ազատութիւնը կ'ուզէր միասին տօնել։ Հրաւէրը հաղորդած ատեն՝ Տիկին Լացիկ դրսեւորած խնդութեան հետ՝ կը նառագայթէր անսովոր հպարտութիւնամբ մը։

digitised by A.R.A.R.@

Անոր ուսնաձայնը հագիւ մարած, Հարման մօտեցաւ ինծի եւ հետաքրքրուեցաւ մօտս յանախ երեւցող հօրեղբայր Ցարոյին ու Տիկնոջ հետ ունեցած իմ կապերով։ Գործի սկսած օրերուս խօսած էի անոնց մասին, հօրս մահուան վաղորդայնին մեր միջեւ հաստատուած կապերուն, ինծի հանդէպ ծնողական բարիքներ գործած անոնց բուխ տրամադրութիւններուն մասին, Փարիզէն մինչեւ պէյրութեան անոր նոր փուլը, մինչեւ Շաբաթ օրուան համար ծրագրուած տօնակատարութիւնը։

—Այս է,— ըսի՝ Ցարոյեանններուն հետ ունեցած իմ կապերուս պատմութիւնը։

—Ցայտնի է, որ պատմութիւնը նոր կը սկսի,— ըսաւ Հարման գրեթէ անտարբեր։

—Ո՞ր պատմութիւնը, Հարման՛ն,— հետաքրքրուեցայ անձկանօք։

Չպատասխանեց։

Կրկնեցի հարցումս։

Խորհրդաւորութիւն մը ուրուացաւ դէմքին։

Նոր հարցումներու սիրտ չըրի։

Իմ ու հօրեղբայր Ցարոյենց միջեւ որեւէ խնդրական պատմութիւն չըկար, կար միայն ազնիւ կապերու պատմութիւն մը, որուն երախտապարտ կը մնար սիրտս։ Այսուհանդերձ, անորոշ տխրութիւն մը սողոսկեցաւ արեանս մէջ։

Ելք մը կը փնտռէի այդ մթնոլորտէն, երբ ներս մտաւ սպանուհի մը, թեւերը՝ բաց, որոնք յարձակողական թափով հիւսուեցան Հարման մարմնին։ Տեսարանը ո՛չ Պարոն Մուշեղեանին եւ ոչ ալ ինծի զարմանք պատնառեց։ Նման արարքները սովորական երեւոյթներ էին Հարման համար եւ կը կրկնուէին ազգ, կրօնք, լեզու շրջանցող յանախականութեամբ։ Ողջագուրման աւարտին, սպանուհին տանտիրուհիի մը համարձակութեամբ խորքի ցուցափեղկէն հանեց գօտի մը, փորձեց, ուզեց Հարմանին կարծիքը, նորէն փաթթուեցան իրարու եւ միասին գացին ու կուշտ կուշտի նստեցան խորքի անկիւնը հիւրերուն համար յարդարուած թիկնաթոռներուն։

Ակնարկս երբեմն կ՚ուղղուէր իրենց կողմը, բայց էութիւնս կապուած կը մնար Հարման ակնարկութեան։ Ի՞նչ պատմութիւն, ո՞ր պատմութեան մասին էր խօսքը։ Միտքս մէկ նիւթէն միւսը կը թափառէր, առանց տրամաբանական կէտի մը կառչելու։

Շաբաթ գիշերուան համար տուած խոստումս դրժեցի։

Կիրակի ալ կորսնցուցի հետքս։

Երկուշաբթի առտու ցնցուեցայ մէկէն, երբ վանառատան մէջ առաջին անգամ ըլլալով երեւցաւ Մասի։ Աչքերը նուաղ էին, ժպիտը՝ թոյլ։ Բարեւեց գլուխով։ Մեծ ցուցափեղկին առջեւ կանգ առաւ պահ մը, իր փնտռածը չգտած հոգիի մը յատուկ շարժումներ ըրաւ, վար առաւ յօնքերը, վեր առաւ, ու արագ մը ելաւ դուրս։ Իր անապարանքը թէ՛ զիս զարմացուց եւ թէ սրեց Հարման հետաքրքրութիւնը։

—Աղուոր աղջիկ կ՚երեւէր, կը ճանչնայի՞ր։

Ներկայացուցի զինք։

digitised by A.R.A.R.@

—Որ կ'ըսէի։

—Ի՞նչ կ'ըսէիր,— հարցուցի փութով։

—Որ պատմութիւնը նոր կը սկսի։

Հնչեց հեռաձայնը։

—Պարո՛յր,— ձայնեց Պարոն Մուշեղեան,— հեռաձայնը քեզի է։

Ինքն էր, Մասին։

Կը հրաւիրէր զիս թեթեւ խմիչքի մը, կէսօրուան դադարին, «Ռոլիզէ» շարժապատկերի սրահին դիմացի սրճարանը, «Ռիֆոս»։ Ժամանակը թոյլ կու տար իրեն սպասելու։

Շուրջ մէկ ժամ անց՝ շտապեցի մօտը։

Մինակ էր։

Գոցեց ֆրանսերէն գիրքը ու դժգոհութիւն մը ծածկող յայտնի ջանքով նայեցաւ աչքերուս։ Սարէն-ձորէն եկած նիւթերուն բաւական ժամանակ տրամադրելէ ետք, Մասի ակնարկեց իր ազատումներուն, իր ամէնէն ազատ ու զուարթ օրերէն մէկը իմ բացակայութեամբ թունաւորած ըլլալուս իրականութեան։ Դասընկեր մը եկած եւ զիս գիւղ տարած ըլլալու առասպել մը հիւսեցի, որ սակայն բնաւ եամոգիչ չթուեցաւ իրեն։

Սպասեակը երկու գաւաթ լիգէօր դրաւ սեղանին։ Ես ըսելիք շատ բան չունէի Մասիի, բայց ժամանակս կը թոյլատրէր աւելի երկար մնալ մօտը։ Այսուհանդերձ, տեսակ մը անապարանք սկսած էր խլրտիլ արեանս մէջ։

Իր անձկութիւններուն թումը աւարտելէ ետք, Մասի սկսաւ նկարագրել իրենց յարկին տակ անցուցած մեր օրերը, որոնք թէեւ զուգադիպած էին իր բազմազբաղութեան եւ երկուքս շատ առիթ չէինք ունեցած իրարու մօտ ըլլալու, բայց, ըստ իրեն, անկրկնելի կը մնային անոնք, հարուստ, երազային։

Բառերուն հետ շարունակ գոյն կը փոխէր ան, մերթ կը շառագունէր, կը տժգունէր շուտով։ Երբեմն կը փորձէր զսպել հառաչ մը եւ կը հեւար շարունակ։

—Գիտե՞ս դուն ինչի կը նմանիս,— հարցուց յանկարծ դողացող շրթներով։

—Այո,— ըսի՝ լրջութիւն մը ձեւացնելով։

—Ինչի՞։

—Ոչ մէկ բանի։

—Կայ սակայն բան մը, որուն կը նմանիս։

—Ինչի՞։

—Օդի։

—Անշուշտ օդային ըսել կ'ուզես,— յարեցի՝ Հարմանէն փոխ առնուած ոճով։

—Ո՛չ,— ընդվզեցաւ Մասի,— ո՛չ, օդի։ Բացատրեմ։ Երբ մեզի էիր՝ ներկայութիւնդ հազիւ կը զգայի, երբ բաժնուեցար մեզմէ՝ կարծես օդի պակասէն սկսայ շնչահեղձ ըլլալ։

digitised by A.R.A.R.@

Աչքերս, ակամայ, միւս կողմ դարձան եւ սկսայ մագերուս հետ խաղալ, նոյն ատեն ջանալով ցրուել ուղեղիս դիզուող նոր մշուշը։

—Ո՛չ գոյութիւնս զգացիր օր մը,— շարունակեց Մասի,— ոչ ալ գոյութիւնդ զգացուցիր ինծի։ Ճիշդ չե՞մ։

—Կիսով։ Ես միշտ համարումով լեցուած եմ քեզի հանդէպ։

—Պարոյր, ես պզտիկ աղջիկ չեմ, լաւ նայէ աչքերուս։

Ես սուտ չէի խօսեր, Մասի իրապէս բազմաթիւ շնորհներ անձնաւորած աղջիկ էր, օժտուած՝ ներքին թէ արտաքին նախանձելի բարեմասնութիւններով, բարձրագոյն դպրոցներէ անցած, ծանօթութիւններով հարուստ, բայց ինծի ըսածը ես չէի կրնար կրկնել իրեն, օդի չափ անհրաժեշտ չէր եղած ինք ինծի համար, չէր, իր արժանիքներուն հանդէպ ես կը մնայի յարգալիր, բայց անոնցմէ ոչ մէկը խայտանքի չէր մղեր արիւնս, ես կրնայի ապրիլ առանց Մասիի, բայց չէի կրնար անջատուիլ Փարիզի վերջին օրերէս։ Զելան այնքան գրաւած էր զիս, որ հոգիս մէջ ուրիշի մը տեղ չէր մնացած։ Զելա՜ն, որուն հետ, յետադարձ հրեռանքիս առընթեր՝ կ'ապրէի նաեւ կոտտացող խղճախայթ մը։

—Նորէն հոս չես, նորէն ո՞ւր սաւառնեցաւ միտքդ։

Չէի կրնար խոստովանիլ ու ըսել իրեն, որ ամէնօրեայ իր վայրը սաւառնած է հոգիս, նոյն հոգիին քով, անոր ստեղծած կախարդական մթնոլորտին մէջ։ Չէի կրնար։ Արդէն լուսնեաց բնաւորութեանս վրայ իջած էր ծանր երկանաքար մը, որուն չէի ուզեր ոչ ոք մօտենայ, կարծելով, որ անոր տեղաշարժը կրնայ հարստահարել զիս իսկոյն։

—Ինչո՞ւ հարցումիս չպատասխանեցիր։

—Որովհետեւ պատասխան չունէի։

—Հաւատա՞մ։

—Ես չեմ կրնար բռնանալ տպաւորութիւններուդ վրայ։

Մասի ձախ ձեռքով մազերը վեր առաւ, ջղային շարժումով տեղափոխեց գիրքը, սեւեռեց աչքերը վրաս, գիրքը առաջուան տեղը թերաւ նորէն, տարուբերեց գլուխը, ըսաւ.

—Կրնա՞մ ուրիշ հարցում մը ընել քեզի։

—Անշուշտ։

—Կեանքիդ մէջ հղա՞ծ են բաներ, զորս ուզած ես ունենալ ու չես ունեցած։

—Շա՜տ։

—Կրնա՞մ գիտնալ։

—Կրնաս գիտնալ, բայց չես հասկնար։

—Այդքան բա՞րդ բաներ են։

—Ընդհակառակն, շատ պարզ ըլլալնուն համար։

Հեգնանք մը ուրուագծաւ աչքերուս, մինչ իմ կոկորդէս հազիւ դուրս եկաւ վերջին բառերը։

—Հիմա ունի՞ս այրող փափաք մը սրտիդ մէջ։

Նորէն լռեցի։

digitised by A.R.A.R.@

—Իսկ ես մէկ փափաք ունեցած եմ, ունիմ հիմա, զիս տանջող, մրրկող փափաք մը։ Պիտի ուզէի եղբայր մը ունեցած ըլլալ, ունենալ հիմա՛, դիմացս, կողքիս, ուժգին խառնուածքով եղբայր մը, անառակ, ապերասան, որ երբեմն կրնակոխ հետեւէր ինծի, հաշիւ պահանջէր առած բոլոր ֆայլերուս համար, մերթ ծառանար մտածումներուս դէմ եւ բաղձանքներէս ոմանց համար «ոչ» մը շպրտէր երեսիս։

Գիրքին հետ խաղալէն՝ Մասի շարունակեց իր մենախօսութիւնը, դժգոհութեան հնոցին մէջ թաթխելով բոլոր բառերը, զիս տակնուվրայ ընող թափով մը։ Ինք կ'երազէր ունենալ վերաբերումներ, որոնք կրնային ըմբոստութեան մղել ուրիշները, ու կը մերժէր բաներ՝ տուն, հանգստաւէտ պայմաններ, յագեցումներ, որոնք ուրիշներու հազիւ երազներուն կրնային մաս կազմել։

Մասիի վերջին բառերուն հետ՝ ծերունի մը եւ մանուկ մը, ձեռք ձեռքի բռնած՝ ներս մտան եւ տեղ գրաւեցին անկիւնի սեղանին շուրջ, ծարաւի աչքերով։

—Ի՜նչ առեղծուածային պատկեր,— ըսաւ Մասի, պահ մը աչքերը անոնց վրայ սեւեռած,— հակասութիւն, ներդաշնակութիւն։ Ի՜նչ բարդ բան է կեանքը։ Մանուկ մը կու գայ աշխարհ եւ կը կարծուի, թէ անծանօթէն բան մը պիտի պատմէ տառապած մարդոց, բայց շուտով կը զգանք, որ արդէն մտած է մեր լաբիւրինթոսին մէջ. ծերունի մը կը մեկնի կեանքէն, բայց ոչ ոք կրցած է ցարդ գիտնալ, թէ ան ինչ լուրեր կը տանի անծանօթին։ Ո՛չ ոեր-ուածը կը ճանչնանք, ո՛չ տարուածը։ Ի՞նչ է ուրեմն կեանքին նպատակը։

—Հարցումդ ինծի՞ ուղղուած է։

—Այո։ Ի՞նչ է կեանքին նպատակը։

—Անոնպատակ ըլլալը,— կ'ըսեն նոր փիլիսոփաները։

—Իսկ ի՞նչ կ'ըսեն փիլիսոփայ չեղող մարդիկ։

—Անոնք բան չեն ըսեր, ըսել կ'ուզեն միայն։

—Ի՞նչ,— հեգնաբրբռնեցաւ Մասի՝ աչքերը աւելի բանալով։

—Զմտածել։ Ապրիլ միայն։

—Բայց այդ վինակը բան մը չ'ըսե՞ր քեզի։

—Ոչ։

—Զարմանալի է։

—Զարմանալի չէ,— ըսի,— ես պարզապէս կ'ուզեմ այս աշխարհին մէջ իմ տեղս գտնել։

—Իսկ ես...

Մասի չամբողջացուց միտքը։

—Իսկ դո՞ւն։

—Ce qui m'angoisse, c'est que d'autres n'aient pas d'angoisses. ո՞վ ըսած էր։

—Ի՞նչ գիտնամ ո՛վ։ Գուցէ դո՞ւն։

—Ոչ ես։ Ֆրանսերէն թերթի մը մէջ կարդացած եմ։

Վայրկեան մը չորս կողմը դիտելէ ետք, Մասի նորէն ձեռքի զարկաւ երկուքիս բախտը ու գտաւ ինքզինքէ աւելի դժբախտ։

digitised by A.R.A.R.@

—Ինչ առաջ կ'ըսէի,— վերսկսաւ խռոված հոգիով,— որ մենք ճակատագրով իրարու շատ կը նմանինք, բայց կը տեսնեմ, որ խառնուածքով տարբեր բեւեռներու վրայ կը գտնուինք: Ես հորիզոնէն անդին կը մղուիմ շարունակ, դուն՝ աւելի ադին կու գաս, խաղաղ կեանքը կը տաղտկացնէ զիս, մինչդեռ դուն միայն խաղաղութեան կը ձգտիս: Ես տուն էն խոյս կու տամ, դուն՝ աշխարհէն, որուն քառսը այնքան հրապուրիչ կը թուի ինծի:

—Մասի՛...

—Խե՞նք բաներ կ'ըսեմ:

Ըսելիք ոչինչ գտայ ուրէն:

Նայեցայ ժամացոյցին:

Անխոով մնաց:

Ելայ ոտքի:

Մամածռեց դէմքը:

Հրաժեշտ տուի իրեն:

Մնաս բարով չըսաւ ինծի:

Մինչեւ վաճառատուն, Մասիի մղձաւանջները տանջեցին զիս, նոյնիսկ գիշերը ենթարկուեցայ անոնց փոթորիկներուն:

Մասի ամբողջ աշխարհի տէրը կը նկատէր զիս, մինչդեռ յայնատարած աշխարհին մէջ իմ ծնունդս առաջին անգամ ողջունած խրճի՛թն անգամ չկրցայ պահել, մինչեւ անգամ մեր խրճիթը...

*
* *

Երկուշաբթի, «Հան Տաւուտ»ի մէջ տապկուած ձկնիկներու հետ պնակ մը «մութապպալ» ճաշակելէ վերադարձիս, մեր վաճառատունը ընդգրկող շէնքին սենեկապանը երկարեց ինծի պահարան մը, որուն վրայ դրուած էր ձեռագիր փրանսերէնով՝ A Mr. Barouyr: Ներփակ՝ էջ մը բարակ թուղթին ճիշդ մէջտեղը, խոշագիրի ձեւին տակ, նշուած էր թուականը՝ Le 15 Juillet, ու ճակատին՝ վեց տող փրանսերէն, դարձեալ ձեռագիր, առանց ձեւական մուտքի, ու քառերէն ոմանք ընդգծուած:

«Mercredi prochain j'irai dans le même café, en face du ciné Colysée, à partir de une heure – jusqu'à 3 heures l'après-midi. Venez. Ensuite irons nous ailleurs? Venez, on parlera des choses... un petit moment... M.»

«Նոյն սրճարանը, ժամը մէկէն մինչե՛ւ երեք, եկո՛ւր, յետոյ կ'երթանք այլուր, ուրիշ տեղ մը. ուրիշ տեղ մը, ուրիշ տեղ մը, ուրի՛շ...»: Չկրցայ պատկերացնել այդ անորոշ տեղը: Մասի գիտէր, որ ես ազատ չէի իր նշած ժամերուն, նաեւ ուրիշ տեղի մը համար ենթադրելի ժամերուն: Գործիս մէջ դեռ բոլորովին հաստատուած չէի զգար ինքզինքս եւ տարտամ նիւթերու մասին շաղակրատելու համար բնաւ տրամադիր չէի բացակայութիւններ արձանագրելու: Բայց նաեւ չէի ուզեր զինք հոն առանձին ձգել, սպասման մէջ: Կացութիւնս անմիջապէս պարզեցի Հարմանին, որ թելադ-

digitised by A.R.A.R.@

բեց ընդառաջել ժամադրութեան, կէսօրուան հանգիստին գացած Պարոն Մուշեղեանի վերադարձէն առաջ գործի վրայ ըլլալու պայմանով։

Ճամբուս վրայ, զրոյցի հաւանական նիւթերու մասին մտմտալու տագնապիս ընթացքին, մտքիս մէջ կը հոլովուէր նաեւ ճշդուած ժամադրութեան լեզուն։ Ինչո՛ւ ֆրանսերէն, կ'ըսէի իւրովի, երբ այդքան բան ըսելու ու հասկնալու համար երկուքս ալ պէտք չունէինք ուրիշներու բառերուն։

Նոյն անկիւնը տեղ գրաւած, Մասի, այս անգամ պարզ մատիտ մը ձեռքին՝ հակած էր թուղթի մը վրայ։ Լուռ ժպիտով մը ընդունեց բարեւս եւ մատիտը դրաւ սեւագրուած ֆրանսերէն էջին վրայ։

—Երեւի ֆրանսերէն գրել շատ կը սիրես,— ըսի՝ բան մը ըսած ըլլալու համար։

—Ասիկա նոր երեւոյթ է իմ մէջ, որ սկսաւ թեզիս պատրաստութեան ատեն եւ հիմա բնական կը թուի։

—Այո, կը պատահի,— ըսի։

Ճիշդ նոյն ակնթարթին, մեր դիմացը եկան ու նստեցան աղջիկ մը եւ տղայ մը, իրարմով տարուած, խնդումերես, հաճոյակատար։

—Կը յիշե՞ս,— հարցուց Մասի,— օր մը խօսեցայ Աստուծոյ ինձի սահմանած մեծ պատիժին մասին։

Գրպտեցի յիշողութիւնս։

—Չե՞ս յիշեր։

—Կը ներես։

—Ինձի եղբայր մը տուած չըլլալու պատիժը։

—Այո, մոռցեր էի, կը ներես։ Խառնաշփոթ տպաւորութիւններով խնողուած ուղեղ մը ունիմ, ուր մոռացումը առաջին տեղը կը գրաւէ։

—Կը կարծէի, թէ դուն եղբայր պիտի ըլլաս ինձի։

—Կրնաս այդպէս ալ կարծել։

—Կարծելը՝ ոչինչ։ Ես իրականը կ'ուզէի։ Իրական եղբայր բնաւ չեղար, ըլլալու փոյթ անգամ չըրիր։ Հօրս կամ մօրս մէկ տարբերակը հանդիսացար միշտ, մինչդեռ ես պիտի ուզէի, որ իմ պատկերացուցած եղբայրը ըլլայիր։ Անգամ մը խօսած եմ այդ մասին, այդպէս։

Այո՛, յիշեցի, բայց... բայց ես ո՞վ էի, որ բռնանայի իր վրայ, ես՝ երկինքէն ինկած ազգական մը իրենց տան մէջ, ժպտելէն, հաւանութեան նշաններ պարզելէն զատ՝ ուրիշ ի՞նչ կրնայի ընել, ըսել, առարկել։

Իր տրտունջներուն շարունակութիւնը նոյնպէս լռութեամբ ունկընդրեցի։

—Գիտե՞ս ինչ,— ըսաւ տիրական շեշտով,— Փարիզէն վերադարձած օրերուդ դուն ֆեզմէ վեր բան մը կը թուէիր ինձի, հիմա...

—Հիմա՞,— արձագանգեցի անձկանօք։

—Հիմա իմ պատկերացուցած տիպարէն շատ վար։

Բան մը զարնուեցաւ ինձի, արիւնս ալեկոծեցաւ, բայց դժուար եղաւ ինձի բառայինն տարազով մը սահմանել զայն։

—Վիրաւորեցի՞ ֆեզ։

digitised by A.R.A.R.@

—Իմ սրտիս մէջ վէրքի տեղ չէ մնացած, կրնաս շարունակել։

—Ձեմ գիտեր ինչո՞ւ դուն միշտ խոյս կու տաս ինձմէ, հազիւ աչքս աչքիդ հանդիպած՝ միւս կողմը կը դառնաս կամ վար կ'առնես գլուխդ։ Կարծես ներկայութիւնս անտանելի կը թուի քեզի։ Ճիշդ չե՞մ։

—Ոչ։

—Տգե՞ղ կը գտնես զիս։

—Ամենեւի՛ն։

—Տգէ՞տ։

—Ընդհակառակը։

—Երեւի Փարիզի աղջիկներուն հետ կը բաղդատես զիս ու թերի բան մը կը գտնես վրաս։

—Կրնա՞մ բան մը խնդրել...

—Կը լսեմ։

—Փոխենք նիւթը, խօսինք ուրիշ բաներու մասին։

—Որո՞ւ մասին, ի՛նչ։

Անմիջապէս հետաքրքրական նիւթ մը չյանախեց մտքիս, դիմացի պատին երկայնքին փռուած գովազդը զարկաւ աչքիս, տուի իր աշակերտին սիրահարուած ուսուցչուհիի մը դերը անծնաւորած Տոլորա Տինի անունը եւ երկու բառով պատմեցի տրամը, զոր կարդացած էի թերթի մը ամփոփագրին մէջ։ Կը զգայի սակայն, որ բառերս ուժ չունին։ Մասիի յիշատակած Փարիզի աղջիկներուն հետ՝ նորէն Զելան գրաւած էր զիս ու դող մը սկսած էր մրնահարել սիրտս։

—Պարոյր։

—Հրամէ։

—Աչքերուս լաւ մը կը նայի՞ս,— ըսաւ արտեւանունքները իրարու վրայ դողացնելով։

Ուղիղ աչքերուն նայեցայ։

—Այդպէս չէ։

—Հապա՞։

—Աւելի՛ ուժով։

—Լաւ։

—Շեշտակի՛։

—Շեշտակի։

—Բան մը չեղա՞ր։

—Ոչ։

—Երեւի լաւ *էքսիթէ* չկրցայ ընել քեզ։

—Մասի՛...

Ճիչս անխռով ձգեց զինք ու նոյն անթարթ վիճակին մէջ շարունակեց ակնարկը պահել վրաս։

Դարձայ միւս կողմը։ Երիտասարդ զոյգ մը մեր կողմի մայթէն խաչաձեւեց վերէն վար հոսող ճամբան ու միացաւ «Թոլիզէ»ի կիշէին առջեւ խռնուած երիտասարդներուն։

—Գիտե՞ս ինչ,— ըսաւ Մասի վեր առնելով գլուխը։

digitised by A.R.A.R.@

—Ի՞նչ։

—Ես քեզ չեմ սիրեր։

Կամաց մը դարձայ փողոցի եռուզեռին կողմը։

—Ցայտարարութիւնս չզարմացո՞ւց քեզ։

—Ոչ։

—Ինչո՞ւ։

—Որովհետեւ սիրուելիք բան մը չունիմ վրաս։

—Բայց կ'ուզեմ...

Նորէն կէս ձգեց մտածումը։ Հառաչ մը արձակեց։ Ցնցեց մարմինը։ Այդ պահուն ցամքած գտայ նաեւ իմ հետաքրքրութեանս աղբիւրը։

—Բայց կ'ուզեմ... ինչպէս ըսեմ... կ'ուզեմ... c'est plus fort que moi... անգամ մը կ'ուզեմ...

Համարձակութիւնը սարսափահար ըրաւ զիս։

—Բաղձանքս անսպասելի՞ թուեցաւ քեզի։

—Անկեղծօրէն՝ այո,— ըսի ու յիշեցուցի ազգականական մեր կապերը։

—Ազգականական կա՛պ,— հեգնեց Մասի,— դուն կը հաւատա՞ս նման կապի մը գոյութեան։

—Բայց ինչո՞ւ պիտի չհաւատամ։ Եւ յետոյ՝ կայ մեր միջեւ սկսած ու շարունակուող աղուհացի սրբութիւնը։

—Հասկնա՛նք ի վերջոյ,— բարձրացուց ձայնը Մասի,— դուն Փարիզէ՞ն կու գաս, թէ գաւառական անկիւնէ մը։

Մասի դարձեալ փորձեց կշռել իր բախտը եւ այս անգամ ճժարը իր կողմը թեքեց, որ ինք, աւանդական շրջանակներու մէջ հասակ առած եւ «էջ»երու խստակրօն վարժարանին մէջ կազմաւորուած ըլլալով հանդերձ, աւելի ազատամիտ էր, քան ես, որ ո՛չ միայն տղայ ըլլալու առաւելութեամբ մը եկած էի աշխարհ, այլեւ տարի մը ամբողջ Փարիզ ապրած ըլլալու երկրորդ բախտով մը օժտած էր զիս Աստուած։ Ճիշդ էին այս վերջին հաստատումները, բայց դուրսէն դիտողի մը համար միայն։ Արդարեւ, ո՞ր բախտին մասին էր խօսքը, երբ Լուսոյ քաղաքին մէջ մէկ մասս ցաւ եղած էր միայն, անորոշութիւն՝ միւս մասս, եւ այս երկայրի սուրին հարուածներուն տակ ի՞նչ կեանք ապրած էի, որ մղէր զիս համարձակութեամբ նայիլ կեանքի յօշոտող աչքերուն։

—Երբա՞նք։

—Ո՞ւր։

—Կը յիշե՞ս, օր մը ընկերուհիի մը մասին խօսեցայ, մոռցա՞ր, անունը Ակնէս, անոր մօտ, առանձին ապրող աղջիկ է, ազատամիտ։

Մասի ցասումով դիմաւորեց առարկութիւնս, մէկէն փրփրեցաւ, պոռթկաց.

—Կը բաւէ՛, կը հասկնա՞ս, երկար ըրիր։ Ա՞յդ պակաս էր, որ ես բերնովս հրաւէր ուղղէի մէկու մը եւ հանդիպէի անոր չկամութեան, օ՜, ո՛չ։ Եւ վերջապէս ո՞վ է այդ մէկը, դո՞ւն, ո՞վ ես դուն, ի՞նչ կը ներկայացնես, ան-

digitised by A.R.A.R.@

յայտ անկիւն մը ծնած խեղճ մարդու մը զաւակը, կարգին մակառուն մը անգամ չունիս, Անյայտ, Պարոյր Անյա՛յտ։

Դանի մը անգամ փորձեցի կասեցնել զայրոյթը, բայց երդեհին մէջ նետուած իւղի դեր կատարեցին բառերս։ Մասի շարունակեց շանթեր թափել գլխուս, ինծի անկարելի շնորհներ վերագրած ըլլալու ցաւեր յայտնեց, զիս իմ աչքիս ոչնչութեան մը վերածող անզուսպ մոլեգնութեամբ։

—Անպայման,— ըսի՝ երբ շունչ կ'առնէր...

—Ի՞նչ անպայման,— ընդհատեց զիս նոյն բորբոքումով։

—Հանի՛ւ,— աղերսեցի,— վայրկեան մը։ Անպայման նիշդ են ըսածներդ, չեմ առարկեր, իրապէս այդպէս եմ ես, խեղճ մարդու մը անժառանգ զաւակը, տարտամ ճակատագրով խոցուած խլեակ, նիշդ են բոլոր հաստատումներդ, կրնաս նոյնիսկ աւելի ծանր ու խիստ բաներ գտնել եւ ըսել, միայն թէ...

—Միայն թէ ի՛նչ,—նորէն ընդհատեց զիս։

—Միայն թէ դուն՝ դո՛ւն մնաս։

—Միայն այս պահուն ես ե՛ս եմ։

—Ո՛չ, ցասման այս վիճակիդ մէջ դուն իմ ճանչցած Մասին չես։

Լուռ՝ սեւեռեց աչքերը վրաս։

—Ես բնաւ պիտի չուզէի, որ այդպէս խորշումներ կուտակուին դէմքիդ։

—Այդ հաճոյախօսութիւններդ գնա՛ ձեր վաճառատունը այցելող ցնծուհիներուն վաճառէ, վե՛րջ։

—Մասի՛։

—Դեռ համարձակութի՞ւն ունիս բերանդ բանալու։

—Պարզապէս պիտի աւելցնէի, որ ժպիտը աւելի կը վայլէ քեզի, քան խոժոռութիւնը։

—Ցետո՞յ։

—Ես պիտի ուզէի քեզ տեսնել միայն քնքշութեան հրապոյրով պարուրուած։

—Եւ այդ դո՞ւն ես, որ արժանիք կը տեսնես վրաս։

Արժանիք՝ շա՜տ, երկու աղջկայ բաւող արժանիք ունէր Մասի, երեք աղջկայ, աւելի՛, բայց այդ պահուն իր արժանիքներուն ծիածանին տակ զարդարուած էակը չէր ինք, ուրիշ էր, մինչ ես, բոլոր պարագաներուն, պիտի ուզէի զինք տեսնել առաջին օրերուն պէս, վերապահ, խորհրդաւորութեամբ մը պարուրուած։ Վայրագութեան վիճակներուն մէջ ես տեսած եմ աղջիկներ, սովորական կեանքի հանգոյցներուն, գիրքերու էջերուն թէ շարժանկարի պաստառներուն վրայ, որոնք մինչ այդ թաքնուած եսի մը անկրկնելի պոռթկումներուն մէջ կը զգենուն յանկարծ նոր երապոյր մը։ Մասի այդպէս չէր։ Ան փնտռել կու տար իր երէկը, իր բուն ինքնութիւնը, բարութեան ծիրանի մը դէմքին։

Կրկնեցի ու կրկնեցի նոյնը, բայց իր վրայ ստուգուած արժէքները թուարկող բառերուս հաւատք ընծայելու փոխարէն, իմ թերարժէքութիւնս

digitised by A.R.A.R.@

թիրախ դարձուցած՝ աւելի թափ տուաւ իր զայրագնութեան, բառերը աւելի կծու դարձան ու իր թեւաթեկ որսին դիմաց կանգնած արիւնամած աչքերով գազանի մը պէս կարծես ո՛ւր որ է պիտի յօշոտէր զիս։ Այնքան ազնիւ, ամէն ինչի պատրաստ, ծայրագոյն յանձնառութիւններ յռելեայն թէ բարձրածայն խոստացող աղջիկը կրնա՞ր միթէ մէկ վայրկեանէն միւսը դառնալ անծանօթ մը։

Իր կերպարանափոխութեան տպաւորութիւնը աւելի կ՚ընդգծուէր ներսս, երբ կը յիշէի մանաւանդ տառապած հօրս ոսկորները անհանգիստ ընող իր փորձը։

Չեմ գիտեր երբ եւ ինչ կէտի վրայ կանգ առաւ փոթորիկը, բայց Մասիի դէմքին դիզուած ամպերը երբեք չփարատեցան եւ աչքերուն նախկին գոյնը չվերադարձաւ բնաւ։ Երբ իր անտարբեր ակնարկին տակ ոտքի ելայ՝ զարմանալի յիղաշրջում մը զգացի տրամադրութեանս մէջ։ Կարծես բոլորովին մոռցած էի ինձի ուղղուած լուտանքները եւ գութ մը սկսած էր ծլարձակիլ սրտիս։

Հարման հետաքրքրուեցաւ ժամադրութեանս ընթացքով եւ ելքով։

—Սովորական հանդիպում, մասնաւոր ոչինչ,— ըսի։

—Չե՞ս կարծեր, որ այս բոլոր անցուդարձերուն ետին լարուած թակարդ մը կայ,— հարցուց յօնքերը կիտելով։

—Բայց ի՞նչ թակարդ

—Երախտագիտութեան։

—Ինչո՞ւ, որո՛ւ դէմ։

—Պարզ չէ՞ միթէ, քեզի դէմ։

—Ինձի՞։

—Կարգ մը հաշիւներու համար դուն յարմար որս ես։

—Ես ի՞նչ ունիմ, որ մարդիկ ուզէին զիս որսալ։

—Մինակ մարդու նակատագիրդ։

—Մինակութի՞ւնն ալ դրամագլուխ է,— ըսի՝ զսպուած վրդովումով, բայց Հարման հարցումիս պատասխանելու ժամանակ չունեցաւ, «Աստուած բարին կատարէ» մաղթեց ու շտապեց դիմաւորել արդէն ներս մտած իր հերթական այցելուներէն հերարձակ ֆրանսուհի մը։

Հարման «էր ֆրանս»ի տնօրէնութեան կողմէ կանչուած էր ինչ որ փոխադրական յատուկ միջոցներու մասին խորհրդակցելու, իսկ Պարոն Իսահակ ուշացած հեռագիրի մը համար կ՚ապրէր լուրջ տագնապ մը։ Առ այդ, թելադրեց ինձի հեղ մը հանդիպիլ նամակատուն։ Գացի։ Ի զուր։ Վերադարձիս, դիմացի մայթին վրայ տեսայ Մասին, որ իր խրոխտ քայլերուն տակ մայթը դողացնելէն իմ կողմս կը յառաջանար։ Պատրաստուեցայ բարեւել զինք, դանդաղեցուցի քայլերս, սկսայ ժպտիլ։ Հաւասարելու վրայ էինք իրարու, երբ ցուցական արհամարհանքով մը գլուխը միւս կողմ

digitised by A.R.A.R.@

դարձուց ու ձոյն խրոխտ թափով շարունակեց ճամբան դէպի «Ռիսատ Սոլիտ»ի հրապարակը։

Պարոն Իսահակը կարծեց, թէ իր ապրած տագնապն էր պատճառը իմ խռոված հոգիիս։

Նորէն հառաչեց, գրաւեց իր յատուկ աթոռը ու վառեց սիկարէթ մը։

Ես քաշուեցայ մէկ անկիւնը։

Չէի գիտեր, գիտցայ, որ կեանքի անագորոյն ցաւերէն մէկը ապրախտ ըլլալու ստիպումն է։

Մասիի անսպասելի առաջարկը փշաթելի պէս բարձրացած էր ցարոյնանձներուն ու իմ միջեւ ու անկարելի դարձուցած մէկ կողմէն միւսը անցնելու համարձակութիւնը։

Կէսօրուան մօտ, թղթաթերը ապահովագրուած պահարան մը երկարեց ինձի։ Ցեռադարձ հասցէ չունէր։ Կնիքը՝ լիբանանեան։ Դող մը համակեց զիս։ Ներփակը վարդագոյն էջ մըն էր, լեզուն՝ ֆրանսերէն։ Վրան ոչ թուական կար, ոչ անուն, ոչ ստորագրութիւն։ Երեւակայութեան ուժ տալու պէտք չեղաւ։ Մասիի ձեռագիրը կ'ըսէր.

«Je vous ai entendu dire un jour que j'avais l'hypersensibilité d'une femme de 20 ans... Vous-vous trompez, cher ami. Moi je lisais Engels-Young-Pouchkine-Proust, et autres... Je n'ai ni 20 ans, ni 60 ans... J'ai 500 ans, et plus...»

Կը յիշեմ. օր մը ուզած էր իմանալ իր մասին կազմած տպաւորութիւնը։ Ես, ի միջի այլոց, ըսած էի, որ իր տարիքը կարծես կանգ առած է քսանին վրայ։ Այն ատեն հրճուանք մը հաստատած էի ակնակապիճներուն խորը։ Հիմա ի սպառ կը մերժէր տարիքի հասկացողութիւնը, կը ջնջէր քսանը, գիծ կը քաշէր վաթսունին վրայ, ինքզինք կը նկատէր հինգ հարիւր տարեկան, եւ աւելի, յաւիտենական աղջիկ, յաւիտենական կին, մարմինը՝ անթերի պաստառ, զոր կը կարդայի, կը հասկնայի, չէի հասկնար... «Je garde encore ce tableau vous appartient(?) qui sait. Viendrez-vous un jour le prendre? Si non, tant pis».

Կը կարդայի, կը փորձէի ըմբռնել ըսուածը, կը մտածէի տրամաբանական կէտի մը, հոգիս չէր բաւարարուեր սակայն, շփոթս փարատելու համար կը դիմէի թարգմանութեան։ Ի զուր։ Միջոցին մէջ կը կրկնուէին բոլոր բառերը, հրաւէրը, սպառնալիքը, զեղումը։ Անթերի է, կ'ըսէր, կը պահեմ քեզի համար, օր մը պիտի գա՞ս ընդունիլ զայն, այլապէս վատ՝ քեզի համար, զրկանքը քեզի է, քեզի՛, քեզի՛... Mon amant, comme je vous désire...

Թուղթը նետեցի գործածութենէ դադրած առարկաներուն յատկացուած անկիւնը, բայց առիթը ներկայացած առաջին ակնթարթին ետ վերցուցի զայն, մեկուսացայ ու կարդացի կրկին ու կրկին անգամ։ Մահացու

digitised by A.R.A.R.@

մեղք կը թուէր ինծի Մասիի երաւէրներուն անտարբեր մնացած ըլլալու ու մնալու տրամադրութիւնս, բայց չէի յաջողեր ինքզինքս դուրս բերել ներսի եռվերուս կողմէ պարտադրուած չէզոք վիճակէս: Դրսեւորուած բառերուն, ձեւերուն, սպասումներուն ու կոչերուն հակադրաբար Զեյլան կը յայտնուէր իսկոյն ու իր դէմ կը գոցէր էութեանս բոլոր դուռներն ու լուսամուտները: Ողողուն սիրոյ ու կեղեքող խղճմտանքի բախման կէտին երթեւեկող երճուանքի ու ցաւի յորդահո՛ս Զեյլան...

Մասիի հետ ունեցած վերջին հանդիպումէս ետք, բնաւ սիրտ չունեցայ բախելու իրենց դուռը: Հօրեղբայր Ցարօ եւ Տիկին Լացիկ իրենք եւս այնուհետեւ որեւէ հետաքրքրութիւն ցոյց չտուին ինծի հանդէպ: Այս խըզումէն առաջացած դառնութիւններու մագիլներէն չազատեցայ երբեք եւ նոյն յաճախանքին զոհ գացին Պարոն Իսահակի եւ Հարմանի հետաքրքիր ակնարկներուն առջեւ օրերու շղթային մէջ արձանագրած յաջողութիւններուս բերկրանքները:

Կէսօրուան մօտ, ձեռքին գեղեցիկ ծաղկեփունջ մը՝ ժպտելէն ներս մտաւ սենեկապանը եւ ուղղակի ինծի դիմելով՝ ըսաւ.

—Պարոն Պարոյր, ձեր անունին եկած է, հրամեցէք:

—Ի՞մ:

Անակնկալի եկայ: Հարմանին յաճախ նման պատիւներ կ'ըլլային, բայց ես այդպիսի ուշադրութեան բնաւ չէի արժանացած:

Ծաղկեփունջին ճիշդ մէջտեղը, կարմիր ու սպիտակ մեխակներու պըսակին մօտ զետեղուած էր կապոյտ թուղթի կտոր մը, վրան՝

Avec indifférence...

ՊՕՂՈՍ ՍՆԱՊԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

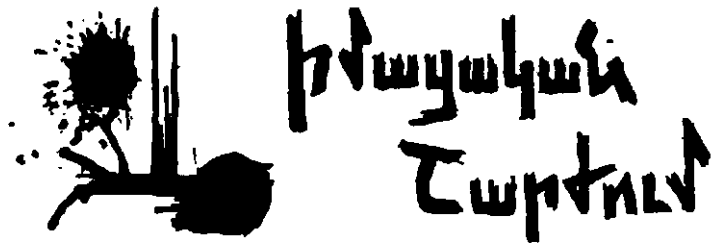

ԳԵՂԵՑԻԿ ԱՌԻԹ ՄԸ...

Մտերիմ նամակի մը մէջ, Մարգար Շարապխանեան կը խոստանայ յետ այսու մասնակցիլ մեր ճիգերուն, յունական՝ ինչպէս նաեւ ժամանակակից օտար գրական գլուխ-գործոցներէն նմոյշներ ներկայացնելով *«Բագին»*ին։

Այդ խոստումին առաջին պտուղը պէտք է համարել հետագայ էջերուն տրուած Նիկոս Գազանծագիս-Փանայիք Իսքրաքի փոխյարաբերութեան վերաբերող գրութիւնը, որ վստահաբար գոհունակութեամբ պիտի դիմաւորուի ընթերցողներուն կողմէ։

Մոլի ընթերցող, թարգմանիչ, կրթական մշակ ու Թորոնթոյի Ազգային ամէնօրեայ վարժարանի երկարամեայ տնօրէն Մարգար Շարապխանեան ասկէ առաջ հեղ մը երեւցած է *«Բագին»*ի էջերուն, Նիկոս Գազանծագիսի *«Ճգնութիւն»* գործին թարգմանութեան առիթով եւ անծանօթ անուն մը չէ Սփիւռքի ընթերցողներուն։ Ցունարէն լեզուին քաջածանօթ՝ լիայոյս ենք, որ ներկայ գրութեան օրինակով, ան բաւական նորութիւններ պիտի ընծայէ այս էջերուն։

Համաշխարհային Երկու Մեծ պատերազմներուն միջեւ ինկած ժամանակաշրջանին, գրական աշխարհին մէջ երեւցան մեծ թիւով արտակարգ դէմքեր, որոնց ամէնէն հետաքրքրական տիպարներէն մէկը հանդիսացաւ Փանայիք Իսքրաքի։ Անոր անհանգիստ խառնուածքին տարբեր երեսները կը շարունակեն ցայսօր մեկնաբանութեան նիւթ դառնալ տարբեր ժողովուրդներու մտաւորականներուն եւ հաւանաբար դեռ երկար ատեն իրենց վրայ սեւեռած պիտի պահեն նորութեանց ծարաւի երիտասարդ խաւերուն ակնարկները։

Իրեն ժամանակակից գրական հայ դէմքերուն ուշադրութենէն եւս չէ վրիպած Փանայիք Իսքրաքի, ինչպէս կը վկայեն իր մասին պատրաստուած Հուրի Իփէկեանի տոքթորայի թեզը եւ արդէն ծանօթ Վազգէն Շուշանեանի գրութիւնը, որ գեղեցիկ առիթ մը եղաւ վերյիշելու ու յիշեցնելու *«Հանճարեղ վաչկատուր»*ին կենսագրութիւնն ու գրականութեան կենսաթրթիռ նկարագիրը։

digitised by A.R.A.R.@

Մ. ՇԱՐԱՊԽԱՆԵԱՆ

ՓԱՆԱՅԻԹ ԻՍԹՐԱԹԻ

(Անառակ թափառաշրջիկ մը)

ԲԱՑԱՏՐԱԿԱՆ

«Բագին»ի ներկայ տարուան 1996ի առաջին թիւը (1/Զմեռ 1996) սեղանիս վրայ է արդէն։ Ընթացիկ գործերս մէկ կողմ դրած՝ սկսայ թղթատել զայն։ Իր գրական-իմաստասիրական այլազան բովանդակութեամբ այս հանդէսը (այժմ եռամսեայի վերածուած), սկսեալ իր առաջին թիւէն (1962 Ցունուար), ո՛ւր որ ալ գտնուած եմ, կանոնաւոր ճշդապահութեամբ՝ Պէյրութէն հասնելով, յաճախ ուրախացուցած է զիս ու նաեւ խանդավառած՝ ժամերս գրական վայելքի վերածելով։ Արդարեւ, պատիւ ներշնչող հրատարակութիւն մըն է ան մեր գրական անդաստանէն ներս, որ այս թիւով մուտք կը գործէ իր 35րդ տարուան սեմէն ներս։

Ճոխ բովանդակութեամբ այս թիւին առաջին գրութիւնը, խմբագրի երկու էջնոց ակնարկէն ետք, անմոռանալի Վազգէն Շուշանեանն է դարձեալ, որ իր «Զրոնիկոն քնարական» գործին առաջին մասով մեզի կը ներկայանայ օրինակելի իր անկեղծութեամբ ու յանդգնութեամբ, որոնք ամէն իրաւ գրողի հիմնական արժանիքը կը կազմեն։

Նոյն գրութեան էջ 13ին, «Գրքերու լուսանցքին վրայ» ենթախորագիրին տակ, Վազգէն Շուշանեան կը խօսի արկածախնդիր ու անհանդարտ գրողի մը մասին՝ յոյն հօրմէ եւ ռումանացի մօրմէ ծնած տարաբախտ Փանայիթ Իսթրատիի մասին, որ թափառաշրջիկ կեանք մը ապրեցաւ Ռումանիոյ (իր ծննդավայրը), Ֆրանսայի, Իտալիոյ, Զուիցերիոյ, Ցունաստանի, Ռուսիոյ եւ Արեւելքի գլխաւոր երկիրներուն

digitised by A.R.A.R.@

մէջ։ Հոս, փակագիծ մը բանալով, կ'ուզեմ խմբագիր բարեկամիս յիշեցնել, թէ խնդրոյ առարկայ գրողին ազգանունը, զոր որդեգրած է ռումանացի մօրմէն, Իսթրաթի է եւ ո՛չ թէ Սթրաթի, ինչպէս յիշուած է Շուշանեանի գրութեան մէջ, ու նա՛եւ գրութեան վերջաւորութեան (էջ 27), խմբագրին կողմէ գրուած նշմարին մէջ։ Ձեմ գիտեր, թէ այս սխալագրութիւնը ուրկէ՞ ծնունդ առած է, Շուշանեանէ՞ն, թէ «Գիէ» հանրագիտարան բառարանէն, ուրկէ խմբագրութիւնը փոխ առած է Փանայիթ Իսթրաթի գրողի կենսագրական տեղեկութիւնները։ Բայց երանի «Բագին»ի 1980 տարեշրջանի թիւ 3ին դիմուած ըլլար, որովհետեւ, ինչպէս կը հաղորդուի նշմարին մէջ, Հուրի Իփէկեան Պրիւքսէլի համալսարանի իբրեւ ուսանողուհի իր աւարտաճառը նուիրած էր արկածատենչ գրողին՝ Փանայիթ Իսթրաթիին։ Հոս ալ, զարմանքով նկատեցի սակայն, թէ Ի-ն յիշուած է, բայց վերջին Թ գիրի փոխարէն Ս գիրը տպագրուած է (էջ 9)։

Դառնանք Իսթրաթիին, որ քանի մը տարի վերավայելեց մտերմութիւնը ուրիշ ըմբոստ հոգիի մը, Նիկոս Գազանծագիին, 13 Նոյեմբեր 1927ին ծանօթանալով իրեն Մոսկուայի մէջ, ուր երկու գրողներն ալ, ռուսական համայնավար յեղափոխութեան 10ամեակի տօնակատարութեանց մասնակցելու հրաւիրուած էին։ Ցոյն աշխարհահռչակ գրողը, Գազանծագին, նաեւ մէկ օր առաջ, Նոյեմբեր 12ին, կեդրոնական համախմբումին մէջ, ազդեցիկ ելոյթ մը ունեցած էր բազմահարիւր ներկաներու առջեւ։ Այդ հանդիպման նկարագրականը Գազանծագին մեզի կու տայ իր «Մամբորդելով-Ռուսիա» հատորի 233րդ էջէն սկսեալ՝ «Փանայիթ Իսթրաթի» խորագրով։ «Բագին»ի գրասէր ընթերցողներուն գոհացում տալու մտադրութեամբ եւ խմբագրութեան «փընտրուտուք»ի հրաւէրին ընդառաջ երթալով, հոս պիտի ուզէի այդ առաջին հանդիպման նկարագրականը ներկայացնել, ներփակելով նաեւ քանի մը լուսանկար՝ երկու գրողներու մտերմիկ պահերէն առնուած։

Թարգմանութիւնը կը կատարեմ յունարէն բնագրէն, սեղանիս վրայ ունենալով հեղինակի «Ռուսիա» հատորին 5րդ հրատարակութիւնը, 1969ին Աթէնքի մէջ տպուած եւ որուն յառաջաբանէն կը տեղեկանանք, թէ Գազանծագին 1925-1930, երեք անգամ այցելած է Խորհրդային Միութիւն ու ներքին անհամար ճամբորդութիւններ կատարած է՝ «Մինսկէն մինչեւ... Էջմիածին»։ Իսկ գիրքի ներածականին առաջին տողը կը սկսի հետեւալ նախադասութեամբ. «Իրականութիւնը կ'ըսեմ այնպէս՝ ինչպէս որ աչքերս տեսան»։

digitised by A.R.A.R.@

Գագանծագին (ձախին) եւ Իսթրաթին (աջին) 1928ին, Արենքի մէջ

*
* *

Ահա՛ Փանայիթ Իսթրաթին.

Դրօշազարդուած Մոսկուայի զինուորակայանի այս պատերազմական մթնոլորտին մէջ, ուր կը շնչէի, Փանայիթ Իսթրաթիին հանդիպեցայ: Ան ալ, Յեղափոխութեան տասնամեակին առթիւ կազմակերպուած մեծ տօնախմբութիւններուն՝ Ռուսիոյ երաւիրեալներէն մէկն էր: Աչքերովս երբեք չէի տեսած զինք: Կարդացած էի միայն իր բոցավառ, արիւնով ու մարդկային ճիչերով լեցուն պատմութիւնները եւ ծանօթ էի իր հերոսական ու արկածալից կեանքին:

Ապա Գագանծագին կը խօսի Իսթրաթիի հօր եւ մօր մասին.

Հայրը, որ յոյն բախտախնդիր անձ մըն էր, Ռումանիոյ Վրայի՛լա քաղաքին մէջ կը ծանօթանայ գեղեցկադէմ Զոյի՛ցա Իսթրաթի անունով ռումանուհիի մը, որուն հետ ամուսնանալով կը բախտաւորուին մանչ զաւակով մը: Հակառակ անոր, որ նորածինը Երասխոյ կը մկրտեն, տնեցիներն ու ազգականները զինք կանչեն Փանայոթա՛ֆի, Փանայի՛թ:

Մանուկ հասակին կը կորսնցնէ հայրը. մայրը ուրիշի տուներուն մէջ աշխատելով ու լաթ լուալով կը խնամէ փոքրիկ Փանայոթա՛ֆին, որուն ուսում կ'ուզէր տալ եւ, լաւ աղջկան մը հետ ամուսնացնելով՝ ռումանացի հանդարտ տանուտէր մը դարձնել:

Տասներկու տարեկանին, սակայն, ան կը հեռանայ տունէն եւ կը սկսի իր թափառականի արկածալից կեանքը, զանազան երկիրներ այցելելով, երբեմն փախստական ու երբեմն ալ օրինաւոր: Տարիներու այս թափառումներուն մէջ, ամէն փորձանք կը կրէ յամառօրէն ու կը պայքարի ոտքի մնալ կեանքին մէջ: Զըրկանքը կը դառնայ իր կեանքի հաւատարիմ ընկերը, սակայն ընթերցասիրութիւնը, մա՛նաւանդ ռուսական գրականութիւնը կը խանդավառեն զինք ու նոր հորիզոններ կը բանան իր առջեւ: Իր կատարած գործերը բազմատեսակ են — սպասեակ՝ գինետան մէջ, շաբաթագործի օգնական, գործարանի մէջ աշխատող, երկա-

digitised by A.R.A.R.@

Իսթրաթին (կեդրոնը) ու Գազանձաքին (աջ կողմը) Սովետական Միութեան մէջ (1928-1929)

թագործ, բեռնակիր՝ նաւահանգիստի մէջ, տուն ներկող եւ, վերջապէս, Ֆրանսայի հարաւը, Նիսի ծովափունքին՝ շրջուն լուսանկարիչ։

1921ի Յունուարի օր մը, կ'որոշէ վերջ տալ իր տանջալից կեանքին. ածելին առնելով կ'երթայ Նիսի հանրային պարտէզը անձնասպան ըլլալու։ Երկու տարի առաջ քանի էջնոց նամակ մը ղրկած էր ֆրանսացի գրող Ռոմէն Ռոլանին՝ իր կեանքի դառնութիւնները պատմելով անոր։ Գրած էր նաեւ բարեկամական ձայն մը լսելու եւ իրաւ մարդու մը ձեռքը սեղմելու իր բուռն փափաքին մասին։ Ասիկա եղաւ Իսթրաթիի կեանքի մեծագոյն տենչանքը–բարեկամ մը գտնել։ Կնոջ սէրէն, հարստութենէն ու փառքէն անդին՝ բարեկամութիւնը, Իսթրաթիի կեանքին ու գործին մէջ, առաջնագոյն տեղը կը գրաւէ։ Բարեկամի մը նուիրուիլը, բարեկամ մը իրեն նուիրելը, անբաժան կերպով կեանքի արկածախնդրութեանց մէջ մտնելը, իր կեանքին մէջ գլխաւոր դերեր խաղացած են։ Յաճախ այդ քաղցր ծուղակին մէջ ինկած է, սակայն բարեկամները դրժած են զինք ու ան դարձեալ առանձին մնացած է մարդկային անապատին մէջ։ Յուսահատ, գրեց ուրեմն իր մըտահօր՝ Ռոմէն Ռոլանին, դէպի անպատուութիւն յառաջացնող Եւրոպայի միակ անբիծ եւ ուղիղ կանգնող գրողին, անկէ ազնիւ ձայն մը, օգնութիւն մը խնդրելով...։ Բայց Ռոլան չպատասխանեց. Իսթրաթի, յուսահատ, կ'որոշէ անձնասպան ըլլալ։

Վիզը կը կտրէ. ժողովուրդը կը հաւաքուի. հիւանդանոց կը փոխադրեն զինք. մահուան դէմ կը մաքառի. կը փրկուի ու տասնհինգ օր ետք, կիսամեռ ու կիսաբոյժ զինք փողոց կը նետեն։ Գրպանէն, Ֆրանսայի համայնավար կուսակցութեան օրգան, Humanitéի ուղղուած երկտող մը կը գտնեն, որ կը գովէր, իր

digitised by A.R.A.R.@

անձնապաշտութենէն առաջ, ռուսական յեղափոխութիւնը եւ նոր աշխարհը, որ պիտի ծնէր Ռուսիոյ ապրած ներկայ տառապանքներէն: Հազիւ այս երկտողը գտնուած՝ փրանսական ոստիկանութիւնը կը հրահանգէ, որ ընկերային այս ըմբոստը արտաքսուի հիւանդանոցէն:

Դարձեալ փողոցներուն մէջ է Իսթրաթի, բայց այս անգամ աւելի երջանիկ, որովհետեւ Ռոմէն Ռոլանէն պատասխան ստացած էր.

«Դժբախտ ըլլալուդ մասին չեմ հետաքրքրուիր,— կը գրէր այս կուշտ ու անբիծ գաղափարապաշտը,— չեմ հետաքրքրուիր, որովհետեւ դժբախտ ես, այլ որովհետեւ մէջդ կը փայլի հոգիիդ աստուածային բոցը: Նամակ մի գրեր այլեւս ինծի, այլ գիրքեր գրէ»:

Տոկաց Իսթրաթին. տարիներ ետք, Իոնեսքոն, (փրանսագիր ուրիշ ռումանացի գրող մը), զինք Փարիզ կանչեց, գրիչ, թուղթ եւ պնակ մը կերակուր տրամադրեց իրեն ու իր կօշկակարի խանութի գետնայարկին մէջ, Իսթրաթին գրել սկսաւ, քանի մը ամիս ետք, «*Գիրա՛ Գիրալինա՛*»ն ծնունդ առաւ (Իսթրաթիի առաջին գործը –Մ.Շ.): Տենչով ու կեանքին հանդէպ անսանձ սիրով լեցուն գիրք մը: «***Փուշթանա՛ն***» է, որ իր Աստուծոյն կը հեռազանգի զուարճանալով, ու իր պարտականութիւնը կը կատարէ համբուրելով: Տաք գիրք մը, զգայացունց, հաճոյքով ու զուարթութեամբ լեցուն՝ մարդկային մարմնին նման: Այդքան թըթեղէն փրանսական վէպերուն մէջ, «*Գիրա՛ Գիրալինա՛*»ն տաք կոկորդէ մը դուրս ցցուեցաւ՝ իբրեւ իտալական կանչ:

Ռոմէն Ռոլան կ'ողջունէ Իսթրաթին, իբրեւ «Պալքաններու Կորքին».— «Կարդացի եւ հիասքանչ մնացի տաղանդիդ ազդեցութեան տակ: Մարգագետինի վրայ փչող հրեղէն բոց մըն ես դուն: Խոստովանանք մը՝ Պալքաններու նոր Կորքիին»:

*
* *

Իսթրաթիին տրամադրուած Մոսկուայի «Փասած» պանդոկի սենեակներէն մէկուն մէջ է, որ առաջին անգամ կը ծանօթանան իրարու։ Գազանծագին է, որ այցելութեան կ'երթայ իր անծանօթ գրչեղբօր։

Երբ Մոսկուայի «Փասած» պանդոկի իր սենեակին դուռը զարկի, իսկապէս ուրախ էի, որ «Մարդ» մը պիտի տեսնէի: Ցաղթած էի անվստահութեան, որ կը գրաւէ զիս, ամէն անգամ երբ նոր անձի մը ծանօթանալու երթամ: Սակայն Իսթրաթիին մօտ գացի վստահութեամբ լեցուն: Անկողինին մէջ հիւանդ երկնցած էր ու, հազիւ զիս տեսած՝ շտկուեցաւ, ոտքի ցատկեց եւ յունարէնով ուրախ բացագանչեց.

—Բարի՛ եկար, ծօ, ծօ, բարի՛ եկար:

Առաջին հանդիպումը կ'ըլլայ սիրալիր, ինչպէս իր գըր-քի յաջորդող տողերուն մէջ կը նկարագրէ Գազանծագի

digitised by A.R.A.R.@

Փանայիր Խաբրաթին (ոտքի) եւ Գազանճեանին 1928-1929 Սովետական Միութեան մէջ

կաթոգին խօսակցութեան կը բռնուին, անչուշտ գլխաւոր նիւթը կը դառնայ նոր Ռուսիան.

—Համագումարին արտասանած ճառդ կարդացի,— կ'ըսէ Իսքրաթի,— շատ հաւնեցայ: Լա՛ւ ըսիր իրենց. այս անմիտները կը կարծեն, թէ իրենց խաղաղասէր գրիչներով պիտի կարենան պատերազմը դադրեցնել եւ կամ, եթէ պատերազմը ծագի, բանուորական դասակարգը, իբր թէ իրենց «փրոփականտ»ով լուսաւորուած, ոտքի կանգնելով՝ զէնքերը վար պիտի դնէ. սնամէջ խօսքեր: Ես բանուորները լաւ կը ճանչնամ, նորէն կռուի մէջ պիտի մխրճուին անոնք ու պիտի սպաննեն: Լա՛ւ տուիր իրենց. ուզենք կամ չուզենք՝ համաշխարհային նոր պատերազմ պիտի ծագի. պէտք է պատրաստ ըլլանք:

Ուղղակի աչքերուս նայեցաւ, ոսկրոտ ձեռքը երկարեց ու ծունկը սեղմեց: Խնդաց:

—Ինձի ըսած էին, թէ խորհրդապաշտ մըն ես,— կ'աւելցնէ Իսքրաթի,— բայց ես կը տեսնեմ, որ խելքդ գլուխդ է եւ չես կշտանար թարմ շունչով: Ասիկա խորհրդապաշտութիւն ըսել չէ, այնպէս չէ՞. ես ինչ գիտնամ. խօսքեր, խօսքեր, թող անիծուին բոլո՛ր: Տո՛ւր ձեռքդ ինձի:

Մեր ձեռքերը սեղմեցինք խնդալով: Վայրի կատուի մը կը նմանի այս մարդը, իր յանկարծական շարժումներով, իր սրատես աչքով, իր վայրագ ուրախութեամբ: Օձախը վառեց ու սրնամանը վրան դրաւ.

—Միջակ շաքարով սո՛ւրճ մը,— պոռաց, բառերը եղանակաւորելով, սրնամանի սպասեակի մը նման:

Ապա, հին օրերու կարօտով տառապող երկու գրագէտներն ալ յուզումով կը վերյիշեն Ցունաստանը, կը խօսին իրենց հայրերուն, մանկութեան, պատանութեան ու երիտասարդութեան մասին, կը նոյնանան իրարու, կը խանդավառուին, կը յիշեն իրենց կատարած անառակութիւնները, կը խօսին իրենց գիրքերուն եւ հերոսներուն մասին ու յանկարծ, ոտքի ելլելով՝ Իսքրաթի կը գոչէ.

—Մե՛ծ, ձեռքդ տուր ինձի, լսէ՛. եթող Ցունաստան պիտի վերադառնամ:

digitised by A.R.A.R.@

Ցոգնած է Իսթրաթի, կը հապայ, անկողինին վրայ երկննալով սուրճի վերջին կաթիլները կ'ըմբոշխնէ։ Գազանծագին լուռ կը քննէ զինք ու յանկարծ.

—Դո՛ւն Անտրիանո՛ս Զողրաֆին ես (Իսթրաթի գլխաւոր հերոսը — Մ.Շ.), անփոփոխ,— ըսի խնդալով,— դուն յեղափոխական չես, ինչպէս կը կարծես, այլ՝ միայն յեղափոխականացուած ես։ Յեղափոխականը համակարգ ունի, կարգ ու կանոն, շաղկապում՝ իր արարքներուն հետ, սանձ՝ սրտին մէջ. դուն ըմբոստ մըն ես։ Դժուար թէ կարողանաս հաւատարիմ մնալ գաղափարի մը։ Սակայն հիմա, որ ռուսական հողին վրայ կը կոխես, պէտք է կարգ ու կանոն դնես մէջդ։ Որոշում առնես, պատասխանատուութիւն ունիս։

—Հանգի՛ստ ծգէ զիս,— պոռաց Իսթրաթին։ Կարծես վիզէն բռնած ըլլայի։

Ու խօսակցութիւնը կը շարունակուի նոյն թափով եւ նոյն հարցերուն շուրջ. ջղային վիճակ։

—Կը բաւէ՛ այլեւս,— կը պոռայ Իսթրաթի ջղայնացած,— այլեւս կը բաւէ՛։ Ո՞ր սատանան ինչ բերաւ հոս։ Ըսածներդ, օր ու գիշեր, հոս, Ռուսիոյ մէջ, մըտիէս կ'անցնին, բայց չես հարցներ, թէ կրնա՞մ գործադրել զանոնք։ Կը պոռաս՝ «ցատկէ՛», բայց չես հարցներ, թէ կրնա՞մ։

Հոս Գազանծագին, քանի մը նախադասութիւն աւելցնելէ ետք, ոտքի կ'ելլէ մեկնելու.

—Ինչո՞ւ ոտքի ելար։

—Պէտք է մեկնիմ. կը վախնամ յոգնեցուցի քեզ։

—Տե՛ղ մըն ալ պիտի չերթաս։ Միասին պիտի ճաշենք եւ կէսօրէ ետք միասին տեղ մը պիտի երթանք։

—Ո՞ւր։

—Կորքին տեսնելու։ Լուր ղրկեց, որ ինծի կը սպասէ։ Այսօր առաջին անգամն է, որ զինք պիտի տեսնեմ, «Եւրոպայի այդ Իսթրաթին» ըսաւ, չարաճնի ու տղայական նախանձ մը յայտնող ձայնով՝ իր մեծ «նոյնատիպարին» հանդէպ։

Ցանկարծ ցատկեց անկողինէն. հագուեցաւ ու դուրս ելանք։ Խստօրէն սեղմած էր բազուկս։

—Պէտք է բարեկամներ դառնանք,— կ'ըսէր ինծի,— որովհետեւ արդէն պահանջքը կը զգամ քիթ ու բերնիդ բռունցք մը տալու։ Պէտք է գիտնաս, որ առանց բռունցքի բարեկամութիւն չեմ զգար։ Պէտք է երբեմն-երբեմն կռուինք, մեր գլուխները կոտրենք, կը լսե՞ս։ Ասիկա սէ՛ր կը նշանակէ։

Ճամբու այս խօսակցութենէն ետք, ճաշարան մը կը մտնեն, կը ճաշեն, Իսթրաթի կամաց-կամաց կը վերյիշէ յուսարէնը, կը խօսին, կը վիճին, ապագայի ծրագիրներ կը մշակեն, շրջապտոյտներ, դասախօսութիւններ, եւայլն։

digitised by A.R.A.R.@

Իսթրաթի, ժամացոյցին նայելով՝ կ'ըսէ.

—Ժամանակը հասած է, պէտք է երթանք:

Սպասեակը կը կանչէ: Հայաստանեան չորս շիշ ընտիր գինի կը գնէ. յորդելու աստիճան, վերարկուին գրպանները ծրարուած «մեզէ»ներով կը լեցնէ, նոյնպէս ծխախոտի տուփը ու ճամբայ կ'ելլենք Կորքիին մօտ երթալու:

Իսթրաթի յուզուած էր. առաջին անգամ էր, որ Կորքին պիտի տեսնէր: Անշուշտ ողջագուրումներ կ'ակնկալէր, սարքուած սեղան, արցունք եւ ծիծաղ, «եղբայրներու ծանօթացում» — եւ ամբողջ այս ռոմանթիք ու տժգոյն մթնոլորտը, ծուխով, ձայնով եւ սիրալիր բացագանչութիւններով լեցուն, զոր այնքան կը սիրէր ան:

—Ո՞ւր պիտի սպասէր քեզի,— հարցուցի:

—Պետական հրատարակչատուն:

—Փանայի՛թ,— ըսի,— յուզուա՞ծ ես:

Չպատասխանեց. չղայնացած քայլերը արագացուց:

Իսթրաթիին հետ սանդուխներէն կը բարձրանանք. աչքիս ծայրով կը դիտեմ նոր բարեկամս եւ կ'ուրախանամ իր նիհար ու բարձր մարմինը տեսնելով, իր բանուորական ու բազմաշխատ ձեռքերը, իր անկուշտ աչքերը:

—Փանայի՛թ,— ըսի,— դարձեալ անխոհեմ ծրաչանութեամբ,— յուզուա՞ծ ես:

—Այո՛,— պատասխանեց ճանճրոյթով,— ինչո՞ւ կը հարցնես:

—Հիմա որ Կորքին պիտի տեսնես, կրնա՞ս զսպուած ըլլալ եւ գիրկընդխառնումներու եւ պոռալներու չսկսիլ:

—Ո՛չ, չեմ կրնար,— պատասխանեց բարկութեամբ,— ո՛չ, ես պաղարիւն անգլիացի չեմ. ես յոյն եմ, քանի՞ անգամ պիտի ըսեմ քեզի: Կը պոռամ, կը գըրկեմ, կը յանձնուիմ: Դուն եթէ կ'ուզես՝ անգլիացիի պէս վարուէ...: Եւ գիտցած եղիր,— աւելցուց երկվայրկեան մը ետք,— պիտի նախընտրէի առանձին ըլլալ. ներկայութիւնդ կը չղայնացնէ զիս:

—Գիտեմ,— ըսի խնդալով,— գիտեմ, բայց տեսարանը փախցնել չեմ ուզեր, թէ ինչպէ՞ս համաշխարհային Իսթրաթին կը հանդիպի Պալքաններու Կորքիին:

Խօսքս չաւարտած, ահա՛ Կորքին երեւաց սանդուխներու գլխուն, սիկարէթը շրթունքին: Բարձրահասակ, հաստ ոսկորներ, ընկղմած թուշեր, դուրս ցցըւած այտոսկրներ, փոքր աչքեր՝ տխուր ու անհանդարտ շրթներ՝ աննկարագրելի կերպով դառնացած: Այսքան դառնութիւն ոչ մէկ մարդու շրթներուն վրայ տեսած էի: Իսթրաթի, հազիւ զինք տեսած՝ ճանչցաւ, սանդուխները երեք-երեք մագլցելով՝ ձեռքը խլեց:

—Փանայիթ Իսթրաթի,— պոռաց ու պատրաստ էր Կորքիի լայն ուսերուն փաթթուելու:

Կորքին հանդարտօրէն ձեռքը երկարեց եւ ուշադրութեամբ Իսթրաթիին նայեցաւ: Իր դէմքը ուրախութիւն եւ հետաքրքրութիւն բնաւ չյայտնաբերեց: Անխօս եւ ուշադրութեամբ Իսթրաթիին կը նայէր ան:

Աւելի ետք.

—Ներս երթանք,— ըսաւ:

digitised by A.R.A.R.@

Մեծ ու հանդարտ քայլերով առաջ անցաւ. Իսքրաքի, ջղայինն՝ հետեւեցաւ իրեն։ Գրպանէն գինիի չորս շիշերու վիզերն ու «մեզէ»ները դուրս ցցուած էին։

Մարդոցմով լեցուն փոքր գրասենեակի մը մէջ նստանք։ Կորբին միայն ռուսերէն գիտէր։ Խօսակցութիւնը դժուարաւ ծայր տուաւ։ Իսքրաքի, կտրուկ ռուսերէնով եւ մեծ յուզումով, հետը խօսիլ սկսաւ։ Չեմ յիշեր, թէ ինչ կ'ըսէր իրեն. կարեւոր ալ չէր. արժէք ունեցողը իր խօսակցութեան բոցն էր, ձայնին շեշտը, իր լայնածիր ձեռնածեւերը, բոցավառ աչքը։

Կորբի հանդարտօրէն կը պատասխանէր, սակաւախօսութեամբ, անուշ ու սահուն ձայնով, իրարու ետեւէ ռուսական թարմ սիկարէթներ վառելով։ Խօսեցաւ իր պատանութեան մասին, Նի'զնի–Նո'վկորոնդի մէջ փոստպանի մը մօտ բանւորութիւն ըրած ըլլալուն մասին, քարիւղի լամբի լոյսին տակ եւ կամ մաքրամաքուր ամբան լուսնի ներքեւ, արտատրոփ կատարած ընթերցումներու մասին։

Իր դառնացած ժպիտը, խոր ու մէկտեղուած ողբերգութիւն մը կու տար իր հանդարտ խօսակցութեան։ Շատ բաներէ զրկուած ու տակաւին զրկուող մարդու մը ներկայութիւնը կը զգայիր, որ այնքան տառապալի բաներ տեսած էր, որ նոյնիսկ պատիւներն ու փառքերը չէին կրնար այլեւս զանոնք իր յիշողութենէն ջնջել։ Նայուածքին ետեւ, անդարմանելի թախիծն էր, որ կ'ապաքինուէր։

—Իմ մեծագոյն ուսուցիչս Պալզաքը հանդիսացած է,— կ'ըսէր,— Պալզաքը։ Լաւ կը յիշեմ, երբ իր վէպերը կը կարդայի, էջը լոյսին կը բարձրացնէի, կը դիտէի ու հիացած կ'ըսէի, այս էջին ունեցած կենսունակութիւնն ու զօրութիւնը ո՞ւր կը գտնուի արդեօք։ Ո՞ւր թաքնուած է այդ մեծ գաղտնիքը։

—Իսկ Ֆոստեւսկի՞ն, Կոկո՞լը,— հարցուցի ես։

—Ո՛չ, ո՛չ, ռուսերէն միայն մէկ հոգի արժանի է, Լեսքով, ուրիշ ո՛չ ոք։

Լռեց։ Ու քիչ ետք.

—Բայց ամէն բանէ վեր՝ կեանքը։ Շատ չարչարուեցայ. չարչարուող մարդը շա՛տ սիրեցի։ Ուրիշ ոչինչ։

Ու լռեց. կիսախուփ աչքերով, սիկարէթին կապոյտ ծուխին հետեւելով։

Փանայիք Իսքրաքի, գինիի շիշերն ու «մեզէ»ները դուրս հանելով՝ սեղանին վրայ տեղաւորեց։ Զանոնք բանալու յանդգնութիւն չունէր սակայն։ Հասկցած էր, որ ժամանակը յարմար չէր, իր ակնկալած մթնոլորտը չէր ստեղծուած։ Ուրիշ բաներ կը սպասէր, ուրիշ տեսակի հանդիպում ու եղբայրութիւն — խմել, բացագանչել, երկու տառապած ու յաղթական մարզիկներու պէս, մեծ խօսքեր արտասանել, ուրախութեան արցունքներ թափել, պարել, արիւնոտ ու վերջնական յաղթանակը տօնակատարել։

Բայց Կորբի տակաւին իր խեղճութեան մէջ խորասուզուած էր. գրեթէ յոյս չկար։ Իր շուրջը՝ սովետական հրաշքը կը տեսնէր, առանց ինքզինքը կորսնցնելու. իր նայուածքը մաքուր կը մնար, ջինջ ու թափանցիկ։

Ոտքի ելաւ։ Քանի մը երիտասարդներ զինքը կանչեցին. հետերնին քովի սենեակին մէջ փակուեցաւ։

Իսքրաքիին հետ առանձին մնացինք։

—Փանայիք,— ըսի,— ի՞նչ կը մտածես ուսուցչի մասին։

Ջղայինն շարժումով՝ շիշ մը բացաւ։

—Գաւաք չունինք,— ըսաւ,— շիշէն կրնա՞ս խմել։

digitised by A.R.A.R.@

—Կրնամ։

Գինիին շիշը ձեռքս առի։

—Կենացդ, Փանայիթ,— ըսի,— մարդը անապատի անասուն մըն է։ Ամէն մարդու շուրջ անդունդ մը կայ, առանց կամուրջի։ Մի՛ նեղուիր, Փանայիթ, չէ՞ գիտեր։

—Շուտո՛վ խմէ,— ըսաւ ջղայնացած,— ես ալ խմել կ՚ուզեմ՝ ծարա՛ւ եմ։

Խմեցինք Հայաստանի թեթեւ ու հոտաւէտ գինին։ Շրթները սրբեց։

—Գիտէի,— պատասխանեց,— բայց միշտ կը մոռնամ։

—Ասիկա է արժէքդ, Փանայիթ,— ըսի,— վա՛յ քեզի, եթէ գիտցած չըլլայիր. ապուշին մէկը պիտի ըլլայիր։ Վա՛յ քեզի նաեւ, եթէ գիտցածդ չմոռնայիր, պաղ ու անզգայ անձ մը պիտի ըլլայիր։ Սակայն հիմա իրական մարդ մըն ես՝ տաք, հակասութիւններով լեցուն, յոյսերու եւ յուսախաբութիւններու կծիկ մը. յետոյ նոր յոյսեր դարձեալ. այլապէս մինչեւ մահ։ Տրամաբանութիւնը երբեք սիրտդ պիտի չսպաննէ։

—Երթանք հիմա,— ըսաւ,— կորիւն ալ տեսանք... այս ալ վերջացաւ։

Շիշերը, «մեզէ»ները, դարձեալ գրպաններուն մէջ տեղաւորեց ու մեկնեցանք։

*

* *

Երկու գրագէտներն ալ, Խորհրդային Ռուսաստանի տարածքին անթիւ ճամբորդութիւններ կատարելէ ետք, միասին կը վերադառնան Աթէնք ու կը նուիրուին գրական-դասախօսական աշխատանքի։ Երկուքն ալ խանդավառ են՝ սկզբնական շրջանին։ Ապա վերստին կը մեկնին Ռուսիա, այս անգամ աւելի երկար մնալու ու անվերջ ճամբորդելու մտադրութեամբ։ Իսթրատիի առողջութիւնը թոյլ չի տար, որ ան երկար մնայ Ռուսաստանի ցուրտին ու զրկանքին մէջ, հակառակ Ռուսիոյ մէջ ապրելու տուած իր որոշումին։ Գազանծագին կը թելադրէ իրեն, որ Եւրոպա վերադառնայ։ 1929ին, Իսթրատի, Ռուսիոյ համայնավար նոր կարգերէն յուսախաբ եւ յուսալքուած՝ կը վերադառնայ Ռումանիա եւ սովետական անմարդկային կեանքը նկարագրող «Դէպի միւս բոցը» խորագիրով ճամբորդական եռահատոր երկ մը կը գրէ, որ բարեկամ գրողի մը աջակցութեամբ (Պորիս Սուվարին), սիրայօժար կը հրատարակուի, Ռումանիոյ արքայական կառավարութեան կողմէ։ Հինգ-վեց տարի, աննախանձելի կեանք մը ունենալէ ետք, 1935ին կը մահանայ թոքախտէ վարակուած, 51 տարեկանին։ Անշուք թաղում մը կը շնորհուի իրեն՝ առանց բարեկամներու ու ծանօթներու, որոնք վերջին տարիներուն արդէն լքած էին զինք... անարդարօրէն։

Թորոնթօ ՄԱՐԳԱՐ ՇԱՐԱՊԽԱՆԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

Լ. ՇԱՌՈՅԵԱՆ

ԳԻՐՔԵՐՈՒ ՄՏԵՐՄՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

(Հայկական նորատիպ հրատարակութիւններ)

"Journal of the society for Armenian studies" (*«Հանդէս Հայկական Ուսման Ընկերակցութեան»*).– Միացեալ Նահանգներու մէջ վերջերս լոյս տեսած է անգլիատառ հայագիտական սոյն հանդէսին 6րդ թիւը։ (1992–93), խմբագրութեամբը՝ Տոքթ. Տէնիս Փափազեանի, որ վարիչն է միաժամանակ Միչիկընի համալսարանի Հայկական Հետազօտական Կեդրոնին (Armenian Research Centter, Michigan-Dearborn)։

288 էջնոց այս թիւին մէջ տեղ գտած են տասնեակ ուսումնասիրութիւններ, գրադատական յօդուածներ եւ հայագիտական բնոյթի նշմարներ։ Այսպէս, Տոքթ. Արրահամ Տէրեան նիւթ ընտրած է միջնադարեան Երուսաղէմի հայազգի գրիչները, այս առթիւ վերծանելով *Մ. Ցակոբայ վանքին ձեռագիրներու* հարուստ ժողովածուները։ Տոքթ. Գարպարա Մէրկէրեան լուսարձակի տակ առած է ամերիկեան բողոքական միսիոնարներու գործունէութիւնը Օսմանեան կայսրութեան մէջ, որ առաւելաբար թիրախ ունէր հայ բնակչութիւնը։ Ռապերթ Գրիգորեան կը շօշափէ ժամանակակից հետաքրքրական հարց մը.– Հայաստանի եւ Լ. Ղարաբաղի տարածքներուն միջեւ բնակող ֆիւրտերը ի՞նչ դիրք որդեգրած են ներկայ կնճիռին հանդէպ։ Տոքթ. Ճորճ Շիրինեան կը բացատրէ համակարգիչներու թափ առնող անհրաժեշտութիւնը՝ հայկական նիւթերու տարբերչուող օտարալեզու գիրքերու կամ յօդուածներու հաւաքման եւ պահպանման համար։ Տոքթ. Ճէյմս Ռասըլ (Հարվըրտի համալսարանէն) կը վերյայտնէ 16րդ դարու տաղերգակ Գրիգորիս Աղթամարցիի բերթողութիւնը։ Տոքթ. Տէյվիտ Գալոնի նիւթն է *«Ուիլիըմ Սարոյեան եւ բազմամշակութայնութիւն»*, մինչ Տոքթ. Ռուբինա Փիրումեան (UCLAէն) կը վերծանէ ամերիկահայ անհատին ինքնութիւնը՝ ամերիկահայ հայալեզու գրականութեան մէջ։ Տոքթ. Լորրն Շիրինեան (Գանատայէն) կ'արժեւորէ լուսանկարներու դերը Հայկ. Յեղասպանութեան փաստագրումին մէջ։ Տոքթ. Այտա Գունիֆանեան ուսումնասիրութիւն մը ունի Մոնթրէալի հայ գաղութին, իսկ Տոքթ. Նելիտա Գուլզուրենան (Արժանթինէն)՝ Գուէնոս-Այրէսի դարասկիզբի հայ գաղթականութեան մասին։ Գրութիւններ ունին նաեւ Տոքթ. Ճորճ Գուրնութեան, Փրոֆ. Տիգրան Գոյումճեան (Ֆրէզնօ) եւ Լոյա Գունտագնեան։

Յիշենք, որ Հայկական Ուսման Ընկերակցութիւնը հիմնուած է 1974ին, Գալիֆորնիոյ, Գոլումպիայի, Ֆրէզնոյի եւ Հարվըրտի համալսա-

digitised by A.R.A.R.@

բանվորի խումբ մը մասնակցեցնելու կարմիր նիմանական ճոպանով ամ-
ենազավ հայ մշակույթի, արուեստի, պատմագիտության եւ գրականագիտության
ուսումնասիրությանն ու ծանօթացումը։ Ընկերակցությանն հանգանակ
հանգեանն ցարդ հրատարակուած էին 5 գիրք, խմբագրութեամբը Փրոֆ.
Անանիա Սանինեանի (մահ. 1995ին)։

*
* *

ՀԱՅԱԳԱՏՈՒՄ — Դ. ՀԱՏՈՐ, հեղինակ՝ Զաւէն Ա. Բեռնեանց, «Ս. Վարդան» մատենաշար, Նիւ Եորք, 1995, 382 էջ։

Կ. Պոլսոյ երբեմնի պատրիարք Մատթէոս արք. Օրմանեանի «*Ազգապատում*» խորագրեալ կորագոյնի աշխատասիրութեան հատորաշարքը լոյսին ելած էր առանձնակներ առաջ, յաջորդաբար 1912ին, 1914ին եւ 1927ին (այս վերջինը՝ յետմահու, Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց տպարանէն)։ Օրմանեան պատրիարք, հայ եկեղեցւոյ համընդհանուր պատմութիւնն է, որ շարադրած էր այնպէս՝ որ ինքն ալ ոչ միայն օրերն հասցնելով մինչեւ 1910, զուգահեռաբար տալով նաեւ յաջորդից անկախաբարձային եւ նախատագրական դէպքերը՝ վանքարարքերու եւ արքեպիսկոպոսական վկայութեանց լայն օգտագործումով։

«*Ազգապատում*»ի 3րդ հատորին հրատարակութենէն շարք 70 տարիներ եւ աւելի, այլեւ լոյսին ելած է սակայն կարեւոր այս գործին շարունակութիւնը, Ֆլորիտայի (ԱՄՆ) Ս. Դաւիթ Հայց. Առաք. Եկեղեցւոյ ծխատէր հովիւ՝ Զաւէն Ա. Բեռնեանցի աշխատասիրութեամբ։ Հեղինակած իր պատմագրութիւնը սկսած է նի՛շդ հանկէ՝ ուր կանգ առած էր Օրմանեան, այսինքն՝ Ամենայն Հայոց 126րդ Կաթողիկոս Մատթէոս Բ. Իզմիրլեանի կեանքին վերջին քանի մը ամիսներէն։ Իզմիրլեան Ս. Էջմիածնի մէջ գահակալած էր կարճ շրջան մը, 1908–1910, երկու անգամ վարեալ եւ Կ. Պոլսոյ պատրիարքութիւնը, նախ՝ Համիտի խռովայոյզ շրջանին, ապա՝ Օսմանեան Սահմանադրութենէն անմիջապէս եւ։

Նոր տիպ հատորին առաւելագոյն մասը սակայն նուիրուած է Գէորգ Ե. Սուրէնեանցի շրջանին՝ 1911–1930, պատմական գրուագներու եւ դէպքերու ամբողջական ներկայացումով։

Արգամանեան բանաստեղծ այդուհանդերձ ունի պիտի շարունակէ իր աշխատասիրութիւնը, հայ եկեղեցւոյ պատմութեան գրառումը հասցնելով մինչեւ մեր օրերը։ Ցառաջիկայինն հրատարակելի «*Ազգապատում*»ի Ե. հատորը պիտի պարփակէ Խորէն Ա. Մուրատբէկեանի (1932–38) եւ Գէորգ Զ. Չէօրէքեանի (1941–1954) շրջանները, իսկ Զ. հատորը՝ Վազգէն Ա.ի 40ամեայ գահակալութեան երկար շրջանը (1955–1994)։

Ներմարդս գնահատելի այդ ճախճանութեան արդի արդար է ակնկալել, որ այլ բանասէրներ եւս լծուէին աշխատանքի՝ շարունակելու, զորօրինակ, Զամչեանի կամ Լեյի «*Պատմութիւն Հայոց*»ի գրառումն ալ, ընթերցողին սեփականութիւնը դարձնելով նոր ժամանակներու մեր անցեալը, իրազեկ եւ ուրանաւոր պատմագրի անաչառ վկայագրութեամբ։

digitised by A.R.A.R.@

*
* *

"On the right of self-determination of the Armenian people of Nagorno-Karabagh" (*«Լեռնային Ղարաբաղի հայ բնակչութեան ինքնորոշման իրաւունքին մասին»*), հեղինակ՝ Հայկ Ազրնպաուր, Նիւ Եորք, 1995, 358 էջ։

Սոյն գրքին գերմաներէն բնագիրը, նախապէս տպուած Աւստրիոյ մէջ, անգլերէնի թարգմանուած է Մայքլ Փափազեանի կողմէ ու հրատարակուած՝ Նիւ Եորքի Կիլիկեան թեմի Ազգ. Առաջնորդարանի նախաձեռնութեամբ։ Ցառաջաբանը ստորագրած է Մեսրոպ արք. Աշճեան։ Հեղինակը, որ վկայեալ իրաւագէտ մըն է Վիեննայի եւ Նիւ Եորքի իրաւաբանական բարձրագոյն հաստատութիւններէն, մանրամասնօրէն կը պարզաբանէ Ղարաբաղի հարցին իրաւական երեսները՝ միջազգային եւ խորհրդային օրէնքներու լոյսին տակ, ջանալով արդարացնել Արցախի հայութեան ինքնորոշման իրաւունքը ու զայն հակադրելով *«Հողային ամբողջականութեան»* ատրպէճանական սկզբունքին։ Այս փաստարկումին մէջ, հեղինակը չի մոռնար օգտագործել օտարալեզու (գերմաներէն, ֆրանսերէն, անգլերէն, իտալերէն) բազմաթիւ սկզբնաղբիւրներ ալ, միեւնոյն ատեն ժամանակագրական հաշուետուութիւնն ալ կատարելով Ղարաբաղի պոռթկումին՝ 1988էն ցայսօր։ Գիրքը հրատարակուած է արժանթինաբնակ էտուարտօ Սէֆէրեանի մեկենասութեամբ։

*
* *

«ՄԱՐԴԵՐԳԱԿ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԸ՝ ԳԱԼՈՒՍՏ ԽԱՆԵՆՑ», հեղինակ՝ Թորոս Թորանեան, 153 էջ, տպուած՝ Թեհրան (հատորին կողմին թիւրիմացաբար նշուած է Հալէպ), 1995։

Իրանահայ ապրող բանաստեղծներուն մէջ ուշագրաւ անուն մըն է 86ամեայ այս բերթողը, որ 50ական թուականներէն ի վեր բազմիցս խօսիլ տուած է իր մասին, ո՛չ միայն Թեհրանի հայ թէ պարսիկ գրական շրջանակներուն, այլեւ Սփիւռքի ու Հայաստանի մէջ, հաւասարապէս։

Բացառաբար բանաստեղծութիւններ երկնող գրչի այս նահապետը ցարդ հրատարակած է չորս բերթողագիրքեր՝ *«Ամբողջ սրտով»* (1957, Թեհրան), *«Հրաշալի զօրութիւն»* (1972, Թեհրան, նաեւ՝ պարսկերէնի թարգմանուած յաջորդ տարի, հուսկ՝ Երեւան վերատպուած 1983ին), *«Բարեւ քեզ, Մարդ»* (1974, Պէյրութ, նաեւ՝ պարսկերէնի թարգմանուած երկու տարի յետոյ) եւ *«Լուսամուտ»* (1993, Թեհրան), որոնց մասին Մինաս Թէօլէօեան կը վկայէ՝ թէ *«Մարդկայնական խորք ու չունչ ունին, կը բարձրանան ընթացիկէն վեր եւ երբեմն կը հասնին թելադրական ներուժութեան»* (տե՛ս *«Դար մը գրականութիւն»*, Բ. հատոր, էջ 312)։ Խանենց մնայուն աշխատակիցն է եղած գրական կարգ մը պարբերականներու, ինչպէս Թեհրանի *«Նոր էջ»*ը եւ Պէյրութի *«Շիրակ»*ը։

digitised by A.R.A.R.@

Ներկայ մեծագրութիւնը, զոր պատրաստած է Հալէպէն Բժ. Թորոս Թորանեան, բանաստեղծին բերթողական վաստակի ամբողջական վերարժեւորումն է որ կ'ընէ, առանձնաբար վերլուծելով հրատարակուած իւրաքանչիւր մատեան, բրբրելով զանոնք էջ առ էջ ու ի յայտ բերելով մարդկայնախօսական վեհիմաստ իւրայատուկ այն գինը՝ որ գոյ է Խանենցի գրեթէ բոլոր գործերուն մէջ անխտիր: Հաղորդականութիւն, պարզութիւն եւ ներքին կշռոյթ, մտածումի եւ զգացումի հեւոով պայմանաւոր, մնայուն յատկանիշ մը եղած են իր մօտ: Ու ինչպէս կ'ըսէ Թորանեան՝ «Գ. *Խանենցը անվիճելիօրէն բանաստեղծ է եւ քիչերէն մէկը իրանահայ բանաստեղծներուն, որոնք յատուկ տեղ կը գրաւեն սփիւռքահայ քերթողութեան անդաստանին մէջ*»:

Գրքին կարեւոր մէկ բաժինը յատկացուած է մամուլի այն յօդուածներուն, ուր գրաքննադատութիւնն է կատարուած բանաստեղծին գործերուն՝ հայրենի թէ սփիւռքահայ գրիչներու կողմէ:

Ընթերցումի հանելի առիթ մը ներկայացնող սոյն մեծագրութեան գլխաւոր (ու խրտչեցնող) թերին կը մնայ՝ հարիւրաւոր սխալագրութիւններով ու վրէպներով «ճոխացած» անխնամ տպագրութիւնը:

*
* *

"Armenian Proverbs" (*«Հայկական առածներ»*), հաւաքեց եւ թարգմանեց՝ Փրոֆ. Տորա Սագայեան, 528 էջ, Նիւ Եորք, 1995:

Նիւ Եորքի Մըք Կիլ համալսարանէն Փրոֆ. Սագայեանի սոյն հատորը ի մի կը ժողվէ 2500 հայկական ժողովրդային առածներ կամ ասացուածքներ, բաժնուած՝ 12 մասերու եւ դասաւորուած առանձնաբար, ըստ շօշափուած նիւթերու: Ներածական բաժնի մը մէջ, հեղինակը ընդհանուր տեսութիւններ կը բանաձեւէ հայկական ասացուածքներու մասին, կանգ առնելով անոնց լեզուական յատկութեան, իմաստին ու ծագման վարկածին վրայ: Հանգիտութիւններ ալ կը փորձէ գտնել՝ ընդմէջ հայկական եւ օտար ասացուածքներու: Վերջաւորութեան, հատորին կցուած է ծանօթագրութիւններու եւ մատենագիտական տեղեկութեանց ցուցակ մը:

Նշենք, որ առածներու սոյն ժողովածուին հայերէն մէկ տարբերակը հրատարակած էր Հալէպ, քանի մը տարի առաջ, աշխատասիրութեամբը Ս. Ղազարի միաբաններէն՝ Հ. Եփրեմ վրդ. Տէր Ղազարեանի:

*
* *

"Memoirs of Sarkis Narzakian" (*«Մարդիս Նարզակեանի Յուշերը»*), Կոմիտաս Հիմնարկի հրատարակութիւն (ԱՄՆ-Ապըր, Միչիկըն), 247 էջ, 1995, խմբագրում եւ թարգմանութիւն՝ Կարինէ Նարզակեանի:

digitised by A.R.A.R.@

Զմշկածագի (Մոփաց աշխարհ) Կարմրի հայաբնակ գիւղի զաւակ, Սարգիս Նարգակեան կանուխէն մաս կազմած է հայկական յեղափոխական շարժումի առաջին խմորումներուն, Սուլթան Համիտի օրով: 1895-96ի Արեւմտահայաստանի համատարած ջարդերէն ետք կ'անցնի Մ. Նահանգներ, հոն եւս շարունակելով քաղաքական իր գործունէութիւնը՝ այս անգամ խառնուելով Ամերիկայի բանուորական շարժումներուն: Օսմանեան սահմանադրութեան (1908) վաղորդայնին կը վերադառնայ երկիր, Ա. աշխարհամարտէն առաջ վերջնապէս դարձ կատարելով կրկին դէպի Ամերիկա, ուր գործօն դերակատարութիւն մըն ալ կ'ունենայ տեղական հայ ազգային կեանքին մէջ: Ցօդուածներով կ'աշխատակցի ամերիկահայ մամուլին՝ «*Մշակ*» (Ֆրէզնօ), «*Հայրենիք*», «*Ասպարէզ*», «*Հայ սիրտ*»:

Հայերէնով գրի առնուած Ս. Նարգակեանի յուշերուն անգլերէն թարգմանութիւնը կատարած է իր իսկ դուստրը, ընթերցողին սեղանին բերելով հայ յեղափոխականի մը կեանքին դիւթական պատմութիւնը:

*
* *

"A history of Armenian Litrature:From early to the nineteenth century" («*Հայ գրականութեան պատմութիւն՝ սկիզբէն մինչեւ 19րդ դար*»), հեղինակ՝ Սրբուհի Հայրապետեան, 654 էջ, Նիւ Եորք, 1995:

Անցնող տասը տարիներուն, գրականագէտ Սրբուհի Հայրապետեանի սոյն աշխատասիրութեան հայերէն բնագիրը ունեցած է 3 անջատ հրատարակութիւններ՝ Լոս Անճելըս, Անթիլիաս եւ Երեւան: Գործին անգլերէն ներկայ թարգմանութիւնը կը միտի զայն մատչելի դարձնել անգլիախօս բազմութեանց եւս, վերագծելով հայ գրականութեան կտրած ուղին՝ վաղնջական ժամանակներէն մինչեւ 19րդ դար: Հատորը կը ներկայացնէ 68 գրական դէմքեր, որոնց ստեղծագործութիւններէն նմոյշներ տրուած են հայերէնով եւ անգլերէնով:

Հեղինակը ծնած եւ ուսած է Երեւան, 1968-1977 պաշտօնավարելով Հայաստանի Գիտութիւններու Ակադեմիայի Գրականութեան Հիմնարկը, որպէս գիտաշխատող: Հրատարակած է երկու մենագրութիւններ, մին նուիրուած 19րդ դարու արեւմտահայ թատերագիր եւ վիպագիր Արմենակ Հայկունիի (տպ. Երեւան, 1976), միւսը՝ Հրանտ Ասատուրի (Լոս Անճելըս, 1979):

1977էն ի վեր կայք հաստատած է Լոս Անճելըս, ուր կը տանի գրական-բանասիրական եւ կրթական գործունէութիւն:

Հալէպ ԼԵՒՈՆ ՇԱՌՈՅԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

«ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ»

(Խմբագիր՝ Յ. Քիւրքճեան)

Հ.Յ.Դ. 100ամեակի առիթով 1990ին հրատարակուիլ սկսած Յ. Քիւրքճեանի «Պատմագրութիւն Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան» քառահատոր շարքին եզրափակիչ Դ. հատորը լոյս տեսաւ 1995ին։ Հ.Յ.Դ. Բիւրոյի նախաձեռնութեամբ իրականութիւն դարձած այս շարքին վերջին հատորը կը բաղկանայ 524 էջերէ եւ կ'ընդգրկէ 1918–1992 հարուստ ժամանակահատուածը։

«Յեղափոխական դրադարան»ի 11րդ գիրքը հանդիսացող վերոնշեալ հատորը կը բացուի «Հ.Յ.Դ. Պատմագրութիւն», դ. հատոր» խորագրեալ մուտքով, որ կը պարզէ հատորի խմբագրման նպատակով յարգուած սկզբունքները, դիմագրաւած խնդիրները եւ ըստ այնմ որդեգրուած միջոցառումները։

Առաջին հերթին նշելէ հարկ, որ շուրջ երեք դարու պատմութիւնը մէկ հատորի մէջ ամփոփելը հակասական ճիգ եւ մեծ զեղչեր կ'ենթադրէ, խմբագիրը կ'անդրադառնայ կատարուած խտացումներուն, հարդէն դրուագային, դժուար պատմագրելի» 1930–60 տարիներու կրճատումին, ապա կանգ կ'առնէ 1970ական թուականներու սկիզբը թափ առած Յեղասպանութեան ճանաչումը եւ Հայ Դատի հատուցումը հետապնդող քաղաքական, քարոզչական եւ ցուցական

digitised by A.R.A.R.@

աքթերու հանգրուանին վրայ։ Այս առիթով, ընդգծելէ ետք, որ մեր նորագոյն պատմութեան մէջ Հ.Յ.Դաշնակցութիւնը «ուժական, պայծառ ներկայութիւն մը» եղաւ՝ իբրեւ նախաձեռնող–գործադրող, գործակից տարրեր իր շուրջ խմբող եւ իբր ներշնչող գործի օրինակ ու գաղափարական, Յ. Քիւրքճեան կ'աւելցնէ. «Ապագայի պատմագիրին պարտքը՝ բերել յաւելեալ, սակայն ա՛լ քիչ էական ճշգրտումներ…»։

Եզրակացնելով, ներածականը կանգ կ'առնէ Արցախեան ազատամարտին վրայ, կ'անդրադառնայ դէպքերու անմիջականութեան եւ նիւթերու անբաւարարութեան պարտադրած խառացումներուն, հուսկ կը նշէ, որ ներկայացուածը էական մասերն են միայն, որոնց, անկասկած, պէտք է յաջորդեն աւելի համապարփակ պատմագրական գործեր։

Այս համառօտ ներածականէն ետք, դաշնակցական գրականութենէն քաղուած յատկանշական հատուածներով, վկայութիւններով, սեղմ բայց պարզաբանող ծանօթութիւններով, շրջանակի մէջ առնուած չեշտագրող հատուածներով եւ մանաւանդ իւրաքանչիւր գլուխի համապատկերը ներկայացնող կուռ ներածականով՝ «Պատմագրութիւն Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան» Դ. հատորը նաեւ ընթերցողին կը հրամցնէ ընդգրկուած ժամանակաշրջանի կարեւորագոյն դրուագները, հարցերը եւ անոնց վրայ իրենց դաշնակցականի կնիքը դրոշմած դաշնակցական կարգ մը դէմքերը։ Այս իսկ նպատակով, Յ. Քիւրքճեան հատորը կը բաժնէ շղթայի օղակներու պէս ագուցուած վեց գլուխներու, հետեւեալ յաջորդականութեամբ՝

Ա.–«Հ.Յ.Դաշնակցութիւնը՝ ազգային պետականութեան դարբին ու պահապան (1918–1920)», (էջ՝ 9–128)։

Բ—«Անկախութեան փրկումի ճիգէն՝ արեւմտահայութեան իրաւահատուցման պայքար (1921–1924)», (էջ 129–211),

Գ—«Հ.Յ.Դաշնակցութիւնը Արտերկրի կառոյցներու եւ գաղութներու ամրապնդման սպասին (Ա.). Խորհրդ. Հայաստանի ընդյատակը (1925–1932), (էջ 212–302),

Դ.–«Հ.Յ.Դաշնակցութիւնը Արտերկրի կառոյցներու եւ գաղութներու ամրապնդման սպասին (Բ.). Ուր երկրորդ աշխարհամարտի մրրիկներէն (1925–1972)», (էջ 303–368),

Ե—«Հ.Յ.Դաշնակցութիւնը աքսիւր՝ ազգային վերանորոգ պահանջատիրութեան (1972–1988)», (էջ 369–406),

Զ.–«Դարադարձի ժամադրութիւն՝ Արցախեան ազատամարտի դիրքերուն վրայ (1988–1992), (էջ 407–477)։

Դաշնակցական հարուստ գրականութեան անդաստանին բազմաբնոյթ եւ օգտաշատ նիւթերը իրերայաջորդ չորս ծաղկաքաղներով ներկայացուցած «Պատմագրութիւն Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան» շարքին Դ. հատորը նաեւ կը փակուի նկարներու եւ անձնանուններու ցանկով, որոնք կը գրաւեն հատորին վերջին 42 էջերը։

digitised by A.R.A.R.@

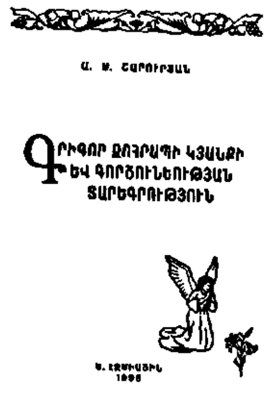

«ԳՐԻԳՈՐ ԶՕՀՐԱՊԻ ԿԵԱՆՔԻ ԵՒ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԵԱՆ ՏԱՐԵԳՐՈՒԹԻՒՆ»

(Հեղինակ՝ Ա. Ս. Շարուրեան)

1996ին, *Ս. Էջմիածնի տպարանէն լոյս տեսաւ Հայրենի գրականագէտ Ալբերտ Շարուրեանի* «Գրիգոր Զոհրապի կեանքի եւ գործունէութեան տարեգրութիւն» *խորագրեալ ստուար աշխատութիւնը, որ կը բաղկանայ* 546 *էջերէ։*

Հատորի առաջին էջին վրայ կը կարդանք, թէ Գարեգին Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի հայրական քաջալերանքին արժանացած այս գործը կը հրատարակուի «Հայց. Եկեղեցւոյ Հիւսիս. Ամերիկայի Արեւելեան Թեմի «ՏՈԼՈՐԷՍ ԶՕՀՐԱՊ ԼԻՊՄԸՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ»ի մեկենասութեամբ»։ Ապա՝ այս մանրակրկիտ աշխատութեան հեղինակին խօսքը՝ «Առաջաբան»ը, որ նշելէ ետք, թէ իւրաքանչիւր նոր երկասիրութիւն ստիպուած է նախորդներուն վրայ գումարել «նոր բան, երեւան հանի անծանօթ կողմեր, թափանցի կեանքի ու գործունէութեան անյայտ ծալքերի մէջ, ճակի որեւէ բեչուկ», *կը յայտնէ, որ քսան տարի առաջ, երբ նախաձեռնած է զօհրապեան պրպտումներու՝ նահատակ գրագէտին երկերն ու գրութիւնները գիտական ու ամբողջական վեցհատորի մէջ ամփոփելու նպատակով, երկարամեայ փնտռտուքներու իբր արդիւնք՝ ոչ միայն յստակացած են բազմաթիւ փաստեր,* «այլեւ բացայայտուեցին հարիւրաւոր անյայտ իրողութիւններ ու դրուագներ, որոնք յաճախ ու յաճախ լրացնում ու վերատեսում էին եղած պատկերացումները Զոհրապի կեանքի ու գործունէութեան բոլոր շրջափուլերի ու ոլորտների վերաբերեալ: Կուտակուած վիթխարի նիւթն էլ ահա թելադրեց կենսագրական նոր ուսումնասիրութիւն գրելու միտքը»։

Ահա թէ ինչու, «ժամանակագրական խիստ համակարգ»ի սկզբունքէն առաջնորդուելով՝ Ա. Ս. Շարուրեան փորձած է Գ. Զօհրապի կեանքը ներկայացնել «ինչպէս որ է», ամենայն անաչառութեամբ, զանց չընելով ոչ մէկ մանրամասնութիւն եւ կարծիք։

Գրիգոր Զօհրապի մասին ցարդ լոյս տեսած նախորդ աշխատասիրութիւններէն ու ժամանակակից մամուլի հաւաքածոներէն

digitised by A.R.A.R.@

գատ, Ա. Ս. Շարուրեան նախ. մեծապէս օգտուած է Ե. Զարենցի անուան գրականութեան ու արուեստի թանգարանին մէջ պահուող Գ. Զօհրապի արխիւէն, վկայութիւններէ եւ այլ աղբիւրներէ։ Սակայն, նկատի ունենալով, որ իրեն անհասանելի եղած են անհրաժեշտ այլ աղբիւրներ (որոշ թերթեր, Օսմանեան խորհրդարանի մէջ թրքերէնով արտասանուած ճառեր, ատենագրութիւններ եւ այլ նիւթեր), հայրենի գրականագէտը իր այս աշխատանքը կը նկատէ «առնկ մի փարձ, որ յաւելումների եւ ամբողջացման կարիք ունի»։

«Առաջաբան»ի եզրափակիչ հատուածով, Ա.Ս. Շարուրեան կը նշէ «Տարեգրութեան» խմբագրման նպատակով իր որդեգրած չորս սկզբունքները, շնորհակալութիւնը կը յայտնէ Գ. Զօհրապի Ֆրանսերէնով գրած նամակները հայացուցած Օր. Արուսեակ Բոյաջեանին եւ հատորին տպագրութիւնը յանձն առած «Հայ գրքի ճշմարիտ բարեկամ» Գարեգին Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին։

Հատորը կը փակուի «Աղբիւրներ», «Գրիգոր Զոհրապի գեղարուեստական երկերը, յօդուածները եւ աշխատութիւնները (այբբենական ցանկ)», «Գրիգոր Զոհրապի նամակները (ժամանակագրական ցանկ)» եւ «Անձնանունների բառարան» բաժիններով, որոնք կը գրաւեն այս շահեկան աշխատութեան վերջին 45 էջերը։

«ՄՈԽՐԱՅՈՂ ԱՐՇԱԼՈՅՍՆԵՐ»

(Հեղինակ՝ Արաքսի Չարխուտեան)

1995ին, Լոս Անճելըսի մէջ լոյս տեսաւ արձակագիր եւ դեղանկարչուհի Արաքսի Զարխուտեանի լիբանանահայ գրական մամուլի մէջ ցրուած պատմուածքներուն մէկ մասը (11 կտոր) «Մոխրացող արշալոյսներ» ընդհանուր խորագիրին տակ ամփոփած գրքոյկը (80 էջ)։

Հատորը կը բացուի Արաքսի Զարխուտեանի կեանքի ժապաւէնը (1934–1990) ներկայացնող «Կենսագրութիւն» խորագրեալ գրութեամբ, որ չորս էջերու մէջ կ'ամփոփէ երազներով ու վերիվայրումներով հարուստ գրագիտուհիին եւ գեղանկարչուհիին ստեղծագործական հանգրուանները՝ վաղ պատանութենէն մինչեւ անժամանակ բաժանումը այս աշխարհէն։ Առաջին հերթին, ընթերցողը կը ծանօթանայ հայ գիրի

digitised by A.R.A.R.@

եւ բեմի հանդէպ մեծ սէր տածած, ամուսնացող ու դերակատար Արաքսի Գասմաճեան անուն երիտասարդուհիին հալէպեան գործունէութեան, ապա՝ «Նայիրի» *շաբաթաթերթի եւ* «Բագին» *ամսագիրի էջերուն ստորագրած տպաւորապաշտ էջերուն, որոնցմով* «Արաքսի կ'արտայայտէր մարդոց եւ մանաւանդ կիներու եւ մանուկներու ապրումները, երազները եւ տառապանքները՝ ինքնատիպ ու բանաստեղծական ոճով եւ եզակի ու փայլատակող պատկերներով»:

Այս համառօտ ներկայացումէն ետք, «Կենսագրական»*ը կ'անդրադառնայ Արաքսի Զարխուտեանի գեղանկարչական գործունէութեան, կը կատարէ բնորոշ մէջբերումներ՝ գեղանկարչուհիին տուած ցուցահանդէսներուն առիթով լիբանանցի արուեստի քննադատներ Վիքթոր Հաքիմի եւ Մարի-Թերէզ Արպիտի ստորագրած գրութիւններէն, կը նշէ Ա. Զարխուտեանի ֆրանսերէնով հրատարակած* «Սպանան, մոն ամուր է մոն տէօյ» *բանաստեղծութիւններու հատորը եւ կ'անդրադառնայ կեանքի վերջին հանգրուանին՝ Միացեալ Նահանգներու մէջ:*

Այնուհետեւ, կենսագրականը դիտել կու տայ, որ Արաքսի Զարխուտեանի քայքայուած առողջութիւնն ու անդորրութիւնը փրկելու ճիգերը ապարդիւն կը մնան եւ Մ. Նահանգներ ոտք դնելէ չորս տարի եւ երեք ամիս ետք, ան կը մեկնի «այս աշխարհէն՝ պետական հիւանդանոցի մը մէկ անկիւնը, 14 Ապրիլ 1990ին»:

Եզրափակիչ հատուածով եւ դիտել տալէ ետք, թէ Ա. Զարխուտեանի բազմաթիւ պատմուածքներ ու գրութիւններ կը մնան ձեռագիր վիճակի մէջ, կենսագրականը կ'ընդգծէ, որ վառ երեւակայութեամբ, սուր զգայնութեամբ եւ գեղապաշտ երանգաւորումներով ձեւաւորուած «Արաքսիի պատմուածքները, իրենց խտութեամբ, ոճով եւ պատկերներով, արդի բանաստեղծութեան մէկական նմոյշներ են»:

«Ա՜հ, ա՛յն ատեն ես կը մեռնիմ» *կարճ պատմուածքով կը բացուի վարագոյրը* «Մոխրացող արշալոյսներ» *խորագրեալ ցնորական աշխարհին, որ անմնացորդ սիրոյ, յուսախաբութեանց, մղձաւանջներու, պարզ խօսքով՝ հոգեկան ալեկոծ փոթորկումներու երանգներով գիր ու կերպարանք կու տայ այս հատորիկը կազմած մնացեալ տասը պատմուածքներուն:*

digitised by A.R.A.R.@

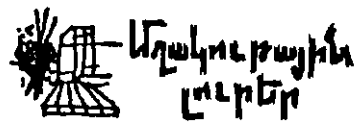

ՏՈՔԹ. ԳԼԷՐ ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ Կ'ԱՅՑԵԼԷ ԳԱՆԱՏԱ

«Համազգային»ի Գանատայի Շրջ. Վարչութեան հրաւէրով, ֆրանսահայ մտաւորական ու պատմաբան Տոքթ. Գլէր Մուրատեան այցելած է Գանատա եւ Մարտ ամսուան ընթացքին տուած է դասախօսութիւններու շարք մը՝ Մոնթրէալի, Թորոնթոյի եւ Օթթաուայի մէջ։

Երկուշաբթի, 11 Մարտ 1996ի երեկոյեան, Թորոնթոյի «Յ. Մանուկեան» գրադարանին մէջ, հրաւիրեալ մտաւորականը տուած է շահեկան դասախօսութիւն մը՝ նիւթ ունենալով *«Հայ երիտասարդութիւնը եւ հայ մշակոյթը»*։ Դասախօսութենէն ետք, պատասխանելով ներկաներու հարցումներուն, Գլէր Մուրատեան յատկապէս անդրադարձած է Սիդնիի մէջ հայ երիտասարդութիւնը հայ մշակոյթին կապելու միջոցներու որոնման եղանակներուն, գլխաւորաբար եւրոպական եւ ամերիկեան ափերու վրայ։

Յաջորդ օրը, Հայ Դատի Մոնթրէալի յանձնախումբին եւ «Համազգային»ի կազմակերպութեամբ, Մոնթրէալի Հայ Կեդրոնի «Աւետիս Ահարոնեան» սրահին մէջ, միւս դասախօսութիւնն խօսած է *«Թուրք-Թրքական յարաբերութիւնները եւ Հայկական Հարցը»* նիւթին մասին։ Աւելի քան մէկ ժամուան ընթացքին, ան մանրամասնօրէն բացատրած է 20րդ դարու սկիզբէն մինչեւ մեր օրերը երկարող շրջանին զանազան հանգրուանները։

Տոքթ. Գլէր Մուրատեանի երրորդ հանդիպումը տեղի ունեցած է հայ եւ օտար համալսարանականներու հետ, երբ Հինգշաբթի, 14 Մարտի երեկոյեան, Մոնթրէալի համալսարանի Հայ Ուսանողական Միութեան կազմակերպութեամբ եւ գործակցութեամբ Հայ Դատի Քեպէքի յանձնախումբին, համալսարանին «Փաւիոն Փրինսիփալ լոգալ Z-210» սրահին մէջ, ներկայութեամբ հայ եւ օտար ուսանողներու եւ կարգ մը ուսուցիչներու, Մուրատեան տուած է իր երրորդ դասախօսութիւնը։

digitised by A.R.A.R.@

Դասախօսութիւն ֆրանսերէն լեզուով շուրջ երկու ժամ խօսած է *«Ազգային հակամարտութիւնները Անդրկովկասի մէջ»* նիւթին շուրջ, որմէ ետք տեղի ունեցած է հարց-պատասխանի բաժին մը։

...ԵՒ ՅԱՏՈՒԿ ԼՍԱՐԱՆ՝ ՕԹԹԱՈՒԱՅԻ ՄԷՋ

Վերոնշեալ դասախօսութիւնները փակուած են *«Հայ երիտասարդութիւն եւ հայ մշակոյթ»* ընդհանուր բնաբանը ունեցող յատուկ լսարանով մը, որ տեղի ունեցած է Շաբաթ 16 եւ Կիրակի 17 Մարտ 1996ին, Օթթաուայի Days Inn պանդոկի սրահին մէջ, մասնակցութեամբ 80է աւելի մշակութասէրներու։

«Համազգային»ի Շրջ. Վարչութեան կազմակերպած տոյն լսարանի կլոր սեղանին մասնակցած են Արփի Համալեան, Այտա Պուճիքանեան, Հայդուկ Շամլեան, Սելին Գույումճեան, Ռաֆֆի Աճէմեան, Լենա Թազտրեան եւ ուրիշներ։ Դրական երեւոյթ հանդիսացած է երիտասարդներու, նոյնիսկ աշակերտներու գործօն ներկայութիւնը։

Շաբաթ երեկոյ գործադրուած է գեղարուեստական յայտագիր մը։ Յակոբ Պոյաճեան՝ Մոնթրէալէն եւ 17ամեայ Գէորգ Անտոնեան՝ Օթթաուայէն, ելոյթ ունեցած են դաշնակի վրայ։ Այս վերջինը ներկայացուցած է փունջ մը իր տեղծագործութիւններէն։

Ապա, տեղի ունեցած է հայ երիտասարդ շարժանկարիչներու գործերու ցուցադրութիւն։ Անոնցմէ ոմանք՝ Մեր Գարագաշեան, Տիգրան Եազըճեան եւ Հրայր Ապտալեան անձամբ ներկայ եղած են ցուցադրութեան, իսկ ուրիշներու՝ Փիթըր Փեհլիվանեանի, Կարինէ Թորոսեանի եւ Արազ Արթինեանի ժապաւէններն ու տեսերիզները ներկայացուած են հեղինակներուն բացակայութեան։

Կիրակի կէսօրէ ետք, երիտասարդ մասնակիցներու ելոյթներուն յաջորդած է Տոքթ. Գլէր Մուրատեանի եզրափակիչ խօսքը։ Երկօրեայ լսարանի աշխատանքները ամփոփող իր եզրափակիչ խօսքով՝ փարիզահայ մտաւորականը ծանրացած է հայ մշակոյթի անփոխարինելի արժէքին եւ դերին վրայ եւ, առ այդ, ներկաներուն փոխանցած է իր պատգամը։

ՀՐԱՆԴ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆԻ «ՀԱՅԵԼԻՆԵՐ»Ը՝ ՕՖ–ՊՐՈՏՈՒԷՅԻ ԲԵՄԻՆ ՎՐԱՑ

«Համազգային»ի Նիւ Եորքի մասնաճիւղի թատերախումբը, 26էն 29 Հոկտեմբեր եւ 29 Նոյեմբերէն 2 Դեկտեմբեր 1995ին, Նիւ Եորքի Օֆ-Պրոտուէյ թատերական շրջանի «Փրայմըրի սթէյճը» թատրոնի բեմին վրայ, ներկայացուցած է Դոկտ. Հրանդ Մարգարեանի «Mirrors» (*«Հայելիներ»*) թատերախաղը, հեղինակին բեմադրութեամբ։

1915ի Ցեղասպանութեան հոգեբանական եւ մարդկային մութ ծալքերը դրուագ առ դրուագ լոյսին բերած

Երգչ Մարգարեան (ՍԱՄՊԵԼԻ) եւ Ռիչարտ Քալլանան (Դեռատի Կարօ)

digitised by A.R.A.R.@

Նազիկ Չոլոյեան (ՄԱՅՐ) եւ Երազ Մարգարեան (ՍԱՐՕՅԵՆԻ)

Մարգարեանի այս քանդակախումբը մեծ հետաքրքրութիւն առաջացուցած է հայ թէ օտար արուեստի շրջանակներուն մօտ, որոնք իրենց խոր հիացումը արտայայտած են՝ քանդակախումբն ու անոր բեմադրական որակը բարձր գնահատող գրաւոր ելոյթներով։

Եղեռնէն ճողոպրած տարաբախտ վերապրողի մը անփրական անցեալին քաղցր ու դառն յուշերը տառապալից ներկային տեսարաններուն հետ համադրելով՝ Հրանդ Մարգարեանի «*Հայրենիքը*»ը շրջանցած է շօշափուած նիւթին տեղական ու աշխարհագրական սահմանները, երբ հայ ժողովուրդի 80ամեայ տառապանքը եւ անկատար տենչերը մարմնաւորած Վարդենի-Ռոսի անհատական տրամը բարձրացուցած է նոյնիսկ օտար մտաւորականներուն ու դժուարահաճ հանդիսատեսներուն ուշադրութիւնը գրաւած մակարդակի մը։

1991ին Հայաստանի Գրողներու Միութեան «Լաւագոյն թատերագիր» մրցանակին արժանացած Հրանդ Մարգարեանի անգլերէն այս առաջին առնեղծումը վերածուած է թատերական գրաւիչ վայելքի մը, ինչպէս հաստատուած են թատերական ինքնատիպ արժէքը եւ դերակատարներուն արհեստավարժ խմութիւնը բարձր գնահատած մէկէ աւելի մասնագէտներ ու մըտաւորականներ։

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՇԱԲԱԹ՝ ՆՈՒԻՐՈՒԱԾ ՔԱՐՎԱՃԱՌԻ ԿՈԹՈՂՆԵՐՈՒՆ

Լոս Անճելըսի պատկերասրահներէն մէկուն մէջ, 19 Փետրուարին կատարուած է բացման հանդիսութիւնը Քարվաճառի հայկական ճարտարապետական կոթողներու լուսանկարներու եւ չափագրութիւններու ցուցահանդէսին, որուն յաջորդած են այլ ձեռնարկներ, ամբողջացնելով շարքը Քարվաճառի հայկական ճարտարապետական կոթողներու նուիրուած շաբաթին։

Այս ծիրէն ներս, նոյն օրը, քաղաքին Հանրային կեդրոնական գրադարանին մէջ, ճարտարապետ եւ մտաւորական Արմէն Հախնազարեան տըուած է շահեկան դասախօսութիւն մը, որ իբրեւ նիւթ ունեցած է «*Քարվաճառի Հայկական Ճարտարապետական Կոթողները*»։ Գերմանիոյ Հայկական Ուսումնասիրութեան Կեդրոնի հիմնադիր Ա. Հախնազարեանի դասախօսութեան յաջորդած է նոյնօրինակ այլ ձեռնարկ մը, որուն ընթացքին Տիկին Մարգարիտ Հախնազարեան ներկայացուցած է «*Շուշին Գարուճեւարէն մինչեւ Համշէն*» թեման։

Մամուլին յղուած «Փոստ» լրատու գործակալութեան թղթակցութենէն կ'իմանանք, որ 25 տարուան ընթացքին նոյն կազմակերպութիւնը իրականացուցած է 86 գիտահետազօտական ուղեւորութիւններ՝ դէպի պատմական Հայաստան, Կիլիկիա, Վրաստան, Իրան, Սուրիա, Արցախ, եւ կատարած՝ հայկական կոթողներու չափագրում-

digitised by A.R.A.R.@

ներ ու լուսանկարուններ։ Կազմակերպութիւնը, իր անդամներուն անձնական միջոցներով, յաջողած է կործանումէ փրկել Ս. Թադէի, Ս. Ստեփանոսի եւ Ս. Սարգիսի եկեղեցիները՝ Իրանի, Սուրիոյ եւ Հայաստանի մէջ։

Գերմանիոյ Հայկական Ճարտարապետական Ուսումնասիրութեան Կեդրոնը, իր հետազօտութեանց ընթացքին, տպագրած է 120 հազար լուսանկար։

ԱՐՑԱԽԻ ՄԱՄՈՒԼԸ

Արցախի մայրաքաղաք Ստեփանակերտի մէջ լոյս տեսնող *«ԼՂ Հանրապետութիւն»* թերթին եւ անոր ռուսերէն տարբերակին զուգահեռ՝ ներկայիս կը հրատարակուին *«Մարտիկ»* շաբաթաթերթը, Գրողներու Միութեան *«Արցախ»* երկամսեայ հանդէսը, *«Եղիցի լոյս»* անուն թերթը եւ *«Գըլը-Գուղի»* երգիծաթերթը։ Իսկ շրջանային հրատարակութիւններ են Ասկերանի շրջանի *«Բերդ»*, Ամարասի *«Ամարաս»* եւ Հադրութի *«Դիզակ»* թերթերը։

Լեռնային Ղարաբաղի հանրապետութեան լրատուութեան եւ մամուլի համակարգը Հայաստանի հետ միայն կապ կը պահէ հեռաձայնով եւ *ֆաքս*ով, իսկ արտաքին աշխարհի հետ՝ գլխաւորաբար օտար թղթակիցներու միջոցաւ։ Ելեկտրոնիկ միջոցով տեղեկութիւններ կը հաղորդուին Մոսկուա, Ուաշինկթըն եւ արտասահմանեան այլ երկիրներ։

ՅՈՒՆԱՍՏԱՆ ԿՈՐՄՆՑՈՒՑ ՕՏԻՍԷՈՒՍ ԷԼԻԹԻՍԸ

Ընթացիկ Մարտ ամիսը Յունաստանի համար փակուեցաւ մեծ կորուստով մը, երբ սրտի կաթուածի հետեւանքով 85 տարեկան հասակին մահացաւ Հոմերոսի շառաւիղներէն եւ միջազգային գրականութեան կարկառուն դէմքերէն մէկը հանդիսացող Օտիսէուս Էլիթիս։

Համաձայն 1979ին Նոպէլեան գրական մրցանակին արժանացած աշխարհահռչակ բանաստեղծին վերջին փափաքին՝ Էլիթիսի յուղարկաւորութեան արարողութիւնը ընթացած է ամէնէն պարզ ձեւով, «քրիստոնէական խոր լռութեամբ համակուած», ինչպէս ցանկացած էր ան։ Յուղարկաւորութեան ներկայ եղած քաղաքական դէմքերու, ականաւոր ակադեմականներու, մտաւորականներու եւ արուեստագէտներու անունով ո՛չ ոք դամբանական արտասանած է։ Եկեղեցիէն դուրս՝ հրապարակը ողողուած է մեծանուն բանաստեղծին երգի վերածուած քերթուածներով տարիներ շարունակ սնած հազարաւոր համեստ յոյներով, որոնք կարմիր վարդեր բռնած՝ ընկերացած են դէպի գերեզմանատուն ուղղուող Էլիթիսի սեւ դագաղին։

ՅՈՒՆԱԿԱՆ ՈԳԻԻՆ ՄԱՐՄՆԱՑՈՒՄԸ

Յունական փառապանծ ոգին իր քնարաշունչ, դիցաբանական եւ կառուցապաշտ բանաստեղծութիւններով երգած Օտիսէուս Էլիթիս ծնած է 1911ին, Կրէտէ։ 25 տարեկանին, Աթէնքի իրաւաբանական հիմնարկը լքելով՝ ճամբորդած է Փարիզ, ուսումը շարունակելու եւ ֆրանսական գրականութեան նորագոյն շարժումներուն մօտէն ծանօթանալու նպատակով։ Այս շրջանին, ան սերտ կապեր հաստատած է ֆրանսացի գերիրապաշտ բանաստեղծներու հետ եւ մասնաւորաբար ազդուած Փօլ Էլիւարէն, որդեգրելով անոր բանաստեղծութեան կառուցապաշտ բարդ խորհրդանիշները։ Սակայն, հակառակ այս գրական պատկանումին, յունական հին բանաստեղծութիւնը եւ ուղղափառ եկեղեցւոյ ծիսական շարականները ներշնչման միայն աղբիւր ընտրած Օտիսէուս Էլիթիս, 1930ական թուականներուն, սկսած է ստորագրել Յունաստանի ծո-

digitised by A.R.A.R.@

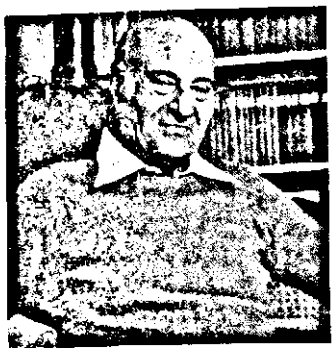

վը, արեւը եւ հարուստ բնութիւնը քնարերգող խորաթափանց բանաստեղծութիւններ։

Այսպէսով, Յունաստանի բնութեան եւ հարուստ գրականութեան ներշնչող ակերէն թեւաւորուած՝ Էլիթիս սկսած է ստորագրել յունական մշակոյթի յաղթական ոգին, հնադարեան դիցաբանութիւնը, ջուրի եւ լոյսի դարաւոր պաշտամունքը, համամտուածեան խորհուրդը եւ դարաւոր արժանիքները փառաբանող գերիրապաշտ եւ խորհրդապաշտ բանաստեղծութիւններ։ Անոնցմէ շատեր, Յունաստանի ամէնէն նշանաւոր երգահաններէն Միքիս Թէոտորաքիսի եւ Մանոս Հաճիտաքիսի կողմէ երգի վերածուելով՝ արժանացած են ժողովրդային լայն զանգուածներու ջերմ ընդունելութեան։

Բ. Աշխարհամարտի ընթացքին, իբրեւ փոխ գնդապետ՝ Էլիթիս երկու տարի պատերազմած է Յունաստանը գրաւած իտալական բանակներուն դէմ։ Հետագային, իր այս փորձառութենէն ներշնչուելով՝ Օտիսէուս Էլիթիս 1948ին սկսած է գրել ժամանակակից միջազգային բանաստեղծութեան գլուխ-գործոցներէն մէկը նկատուող *«Աքսիոն էսթի»* («Արժանի է») երկարաշունչ դիւցազներգութիւնը, զոր աւարտած է 1959ին։ Յոյն ժողովուրդին համար տեսակ մը *«Աստուածաշունչ»*ի վերածուած այս դիւցազներգութեան անդրադառնալով՝ 1979ին, Շուէտի Ակադեմիայի Նոպէլեան մրցանակի յայտարարութիւնը պիտի նշէր, որ *«Աքսիոն էսթի»*ն *«20րդ դարու գրականութեան ամէնէն կուռ եւ հարուստ երգներով բանաստեղծութիւններէն մէկն է»*։

ՄԱՔՐԱՄԱՔՈՒՐ ԵՒ ՆԵՐԱՄՓՈՓ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԸ

Ինքնամփոփ եւ ամչկոտ մարդու պարզունակ կեանք մը վարած Օտիսէուս Էլիթիս միշտ հեռու մնացած է Աթէնքի մտաւորական եւ ընկերային շրջանակներէն, բաւարարուելով բարեկամներու նեղ շրջանակով մը, ինքզինք նուիրելով, իր իսկ բառերով, *«ճշմարտութեան փնտռտուքին, ուր ամէնէն դժուար բանը հիմնականին եւ մաքրամաքուրին վրայ կեդրոնանալն է»*։

Յունաստանի արեւուն, ծովուն, երկինքին եւ ոգեշնչող պատմութեան ոլորտներէն ներշնչուած բանաստեղծը, միշտ ալ, նողկանքով դիտած է երկրին քաղաքական ցնցումները եւ երեք անգամ տեղափոխուած Փարիզ, առաջին երկուքը՝ 1948էն 1953ի միջեւ, Յունաստանի քաղաքացիական պատերազմի օրերուն, իսկ վերջին անգամ՝ 1967-1974 տարիներուն, զինուորական վարչակարգի շրջանին։

Ան շարունակ հետապնդած է հիմնականը՝ յոյն ժողովուրդի մաքրամաքուր ոգին եւ զայն փառաբանած ամենայն բծախնդրութեամբ յղկուած բանաստեղծական, արձակ ու թատերական բազմաթիւ հատորներով։ Էլիթիս իր այս ուխտին հաւատարիմ մնացած է նոյնիսկ վերջին տասը տարիներուն, երբ արեան հիւանդութեան հետեւանքով յաճախ հիւանդանոց փոխադրուած է։ Փաստօրէն, ան իր վերջին հատորը հրատարակած է 1995ին։

Եւ հակառակ բանաստեղծին յառաջացեալ տարիքին ու վերջին տասնամեակի վատառողջ վիճակին, յոյն ժողովուրդը մեծ դժուարութեամբ հաշտուած է Օտիսէուս Էլիթիսի մահուան իրականութեան հետ։ Աթէնքի քաղաքապետը լաւագոյնս թարգմանած է ժողովուրդին զգացումները, երբ մեծահամբաւ

digitised by A.R.A.R.@

բանաստեղծին մահէն ետք յայտարարած է. «*Աթէնքը՝ այն քաղաքը, զոր սիրած էր եւ ուր ապրած, ներկայիս սուգի մէջ է։ Ցունաստանն ու աշխարհը ոգիով, ստեղծագործութեամբ եւ ներշնչումով այժմ աւելի աղքատ են*»։

ՖՐԱՆՍԱՑԻՆԵՐՈՒ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԵՏԱՔՐՔՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԷՆ

Ֆրանսայի Լիոնի եւ Ռոն-Ալփ շրջանի համալսարաններուն եւ բարձրագոյն ուսանց կեդրոններուն մէջ, հայկական նիւթերու նուիրուած աւարտաճառերու թիւը վերջին տարիներուն զգալի աճ արձանագրած է, յատկապէս պատմութեան եւ ընկերաբանութեան մարզերուն մէջ։ Այս երկու բնագաւառներուն վրայ պէտք է աւելցնել նաեւ երաժշտագիտութիւնը։

Այս հետաքրքրութիւնը ուշագրաւ եղած է մանաւանդ «Լիւմիէր» համալսարանի (Լիոն Բ.) երաժշտագիտութեան բաժինին եւ «Ազգային բարձրագոյն երաժշտանոց»ին մէջ, ուր Ժան-Լուի Ֆլորենցի ղեկավարութեան տակ կը գործէ «Ազգագրական երաժշտագիտութիւն» (Classe d'Ethnomusicologie) լսարանը։ Մօտ վաթսուն հազար հայութիւն հաշուող գաղութի մը ներկայութիւնը ինքնին բաւարար է՝ բացատրելու համար այս երեւոյթը։ Սակայն պէտք է նշել, որ ներկայացուած աւարտաճառերու կարեւոր մէկ մասին հեղինակները զուտ «տեղացի» ֆրանսացիներ են։

Երաժշտանոցին մէջ, 1991-1992 ուսումնական տարեշրջանի ընթացքին, հայկական հոգեւոր երաժշտութեան նուիրուած աւարտաճառեր ներկայացուցած են ֆրանսացի երեք ուսանողներ. Մարի-Փիեռ Փաւերանի՝ «*Աւագ Հինգշաբթի պիշերուան խաւարման արարողութիւնը եւ իր երկնից հարցը*», Լիւսի Ժոլիվէ՝ «*Մաղկազարդի «Բաց մեզ Տէր» շարականը եւ «Դը-ուընբացէքի արարողութիւնը*» եւ Մարք-Տաւիտ Սանչէզ՝ «*Արեւագալի երգեցողութիւնը Լիոնի Ս. Յակոբ եկեղեցւոյ մէջ*» թեմաներով։

1996ի Յունուարին, վերոնշեալ երեք ուսումնասիրութիւններուն վրայ աւելցած է չորրորդ մը՝ Ժան-Քրիստոֆ Միշէլի «*Հայկական ուխտ ձայներու համակարգը եւ անոր սկզբունքները*» խորագրեալ աշխատասիրութիւնը։

ՊՈՒԼԿԱՐ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒՀԻՒՆ ՄԵԾԱՐԱՆՔԸ՝ ԳԱՐԵԳԻՆ ՆԺԴԵՀԻՆ

Պոլկարիոյ մայրաքաղաք Սոֆիայի Հայկական Տան սրահին մէջ, Հայոց Նորագոյն Պատմութեան Ակումբի (Հայ Դատ) կազմակերպութեամբ, 5 Փետրուարին, տեղի ունեցած է յարգանքի երեկոյ, նուիրուած՝ Գարեգին Նժդեհի ծննդեան 110ամեակին։ Սոյն ձեռնարկին ներկայ եղած են Նժդեհի որդին, Մակեդոնական միութենէն հիւրեր, ինչպէս նաեւ Բարեգործականի, Հ.Օ.Մ.ի եւ Հ.Մ.Ը.Մ.ի ներկայացուցիչներ եւ հոծ թիւով հայրենակիցներ։ Հայոց Նորագոյն Պատմութեան Ակումբի անունով երեկոյթին բացումը կատարած է Դր. Ֆիլիփ Մեսրոպ, որ համառօտ գիծերու մէջ ներկայացուցած է Գ. Նժդեհի հարուստ կենսագրականը եւ անոր մղած հերոսական պայքարը՝ Զանգեզուրի եւ Արցախի ազատագրման ի խնդիր։

Օրուան հիւր դասախօսը եղած է Բանասիրական գիտութիւններու թեկնածու, Սոֆիայի պետական համալսարանի դասախօս Տիկին Վիթքա Նիքոլովա՝ հեղինակը «*Ոգիի բանաստեղծ եւ սուրի ասպետ*» հատորին։ Սոյն գիրքը լոյս տեսած է 1993ին եւ նուիրուած է պուլկար բանաստեղծ Թէոտոր Թրայանովային եւ զօրավար Գ. Նժդեհին։

digitised by A.R.A.R.@

Դասախօսութեան վերջաւորութեան, Տիկին Նիքոլովա ըսած է. *«Թող մեզմէ ամէն մէկը իր հոգիին մէջ մոմ մը վառէ Գարեգին Նժդեհի փայլուն յիշատակին առջեւ եւ թող երբեք չմոռնայ անոր հերոսական օրինակը»։*

Դասախօսութեան աւարտէն ետք, ներկաներէն շատեր պատմած են Նժդեհի հետ կապ ունեցող իրենց յուշերը։ Այս առթիւ, Տիկին Ալիս Կրընչարվա առաջարկած է, որ Սոֆիայի հայութիւնը ջանք թափէ, որպէսզի մարմարէ յուշատախտակ մը դրուի յայտնի գործիչին տան առջեւ, ուր ան ապրած, աշխատած ու ձերբակալուած է։

ԵՈՒՆԵՍՔՈՆ ԿԸ ՆՊԱՍՏԷ 1700ԱՄԵԱԿԻ ՁԵՌՆԱՐԿՆԵՐՈՒՆ

Եունեսքոյի ընդհանուր ժողովը վերջերս որոշած է գործնապէս հովանաւորել քրիստոնէութեան Հայաստանի մէջ պետական կրօն հռչակման 1700ամեակի միջազգային տօնակատարութիւնը, զայն առնելով իր մշակութային ծրագիրներու հիմնական ուղղութիւններուն մէջ։ Այս առիթով որդեգրուած բանաձեւը յստակօրէն կը նշէ, որ Եունեսքոն Հայաստանի պիտի տրամադրէ բարոյական ու նիւթական օժանդակութիւն՝ տօնակատարութեան առընչութեամբ Հայաստանի ներկայացուցած միջոցառումներու իրականացման նպատակով։

Նշելէ ետք, որ Հայաստան եղած է քրիստոնէութիւնը պետական կրօնք հռչակած առաջին երկիրը, բանաձեւը հանգամանօրէն կ'անդրադառնայ քրիստոնեայ Հայաստանի եւ Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ մշակութային ու քաղաքակրթական նշանակալի ներդրումներուն եւ նուաճումներուն, ընդգծելով այդ ձեռքբերումներուն իւրայատուկ արժէքը՝ յատկապէս համաշխարհային մշակոյթի ու քաղաքակրթութեան զարգացման գործին մէջ։ Ապա, դիտել տալէ ետք, որ վերոնշեալ տարեթիւի արժանավայել տօնակատարութեան համար անհրաժեշտ են մնայուն ու բազմակողմանի նախապատրաստական աշխատանքներ, ընդհանուր ժողովը կը դիմէ Եունեսքոյի մաս կազմող երկիրներուն եւ կը խնդրէ նիւթապէս նպաստել Հայաստանի, որպէսզի 1700ամեակի տօնակատարութիւնը նշուի արժանավայել շուքով։

ԿԻՊՐԱՀԱՅ «ԱՐԶԱԳԱՆԳ»Ը՝ ՄԷԿ ՏԱՐԵԿԱՆ

1995ի Մարտի առաջին օրը հրատարակուել սկսած կիպրահայ *«Արձագանգ»* ամսաթերթը նշեց իր առաջին տարեդարձը եւ ընթացիկ տարուան Մարտ ամսուն իր ընթերցողներուն հրամցուց *«Արձագանգ»*ի Բ. տարուան առաջին թիւը։

Հ.Յ.Դ. *«Ազատամարտ»* Երիտասարդական Կեդրոնին շուրջ հաւաք-

digitised by A.R.A.R.@

ած խումբ մը երիտասարդներու նուիրումով լոյս տեսնող «*Արձագանգ*»ի Մարտ 1996ի առաջին էջի ճակատը գրաւած է «*Կիպրահայ գաղութի թերթը մէկ տարեկան*» խորագրեալ խմբագրութեան խօսքը, որ, ամսաթերթին հրատարակման մղիչ պատճառներուն եւ միամեայ փորձառութեան անդրադառնալէ ետք, կը հաստատէ.

«*Հաւատալով խօսքի ազատութեան իրաւունքին, միաժամանակ քաջ գիտնալով շրջանին մէջ գոյութիւն ունեցող գանազան կաշկանդումները, մեր նպատակը եղած է եւ պիտի շարունակէ ըլլալ ազա● ու անկաշկանդ կամքը եւ այդ կամքին արձագանգումը մեր ընթերցասէր շրջանակին մէջ*»։

Ամսաթերթին յաջորդ էջը գրաւած «*Ժողովուրդը կը հարցնէ «Արձագանգ»ի խմբագրութեան*» ընդարձակ հարցազրոյցէն կ'իմանանք, որ 500 տպաքանակով հրատարակուիլ սկսած «*Արձագանգ*»ը ներկայիս լոյս կը տեսնէ 750 օրինակով եւ անվճար կը ղրկուի գաղութին բոլոր հայ ընտանիքներուն, իսկ շուրջ 100 օրինակ՝ արտասահմանեան ընթերցողներու։

Սիրողական մակարդակով սկսած «*Արձագանգ*»ը արդէն փաստացի իրողութիւն է, համակարգիչով կապուած՝ հայրենի եւ սփիւռքեան լրատու կեդրոններու, որոնցմէ քաղուած արեւելահայերէն ու անգլերէն լուրերը՝ հայութիւնը յուզող հայրենական, արցախեան եւ սփիւռքեան անցուդարձերուն ու գործունէութեանց շուրջ, արեւմտահայերէնի վերածուելէ ետք տեղ կը գրաւեն ամսաթերթին էջերուն։

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԱԿԱՆ ՆՈՐ ԲԵՄ ՄԸ՝ «ԲԱՑ ՆԱՄԱԿ»

Շուրջ երկու տարիէ ի վեր, խումբ մը երիտասարդներու նախաձեռնութեամբ՝ Հոս Անճելըսի մէջ լոյս կը տեսնէ «*Բաց Նամակ*» գեղարուեստական երկամսեան, որուն կարգ մը թիւերը ստացանք վերջերս։

Բաց Նամակ

Փոքրածաւալ 48-50 էջերէ (13.5 x 10.5 սմ.) կազմուած «*Բաց Նամակ*»ի շուրջ խմբուած են բանաստեղծութիւններ ու արձակ գրութիւններ ստորագրող երիտասարդներ եւ նոյն սերունդին պատկանող գեղանկարիչներ ու լուսանկարիչներ։ Երկամսեային խմբագիրն է Գուրգէն Արզումանեան, վարիչի պատասխանատուութիւնը ստանձնած է Էլիզաբէթ Գրիգորեան, իսկ իբրեւ գրողներ՝ կը կարդանք անունները Անուշ Աճէմեանի, Խորէն Արամունիի, Էդուարդ Հախվերդեանի, Իշխան Ճինպաշեանի, Գէորգ Մանոյեանի, Մելինէ Փափազեանի եւ Արմինէ Քուրչեանի։ Թերթին ձեւաւորման եւ գեղազարդման մասնակցող գեղանկարիչներն են Արտուշ Գէորգեան, Նորիկ Չիգանի եւ Էմիլ Քազազ, իսկ կարգ մը էջերուն լուսանկարներով իւրայատուկ նկարագիր մը տուող չորրորդ արուեստագէտը՝ Արա Օշական։

«*Բաց Նամակ*»ի էջերուն հիւրընկալուած են երկամսեայի անմիջական շրջանակի եւ կարգ մը երիտասարդ այլ աշխատակիցներու փոքրածաւալ ստեղծումներ։ Կարճ պատմուածքներու, կարճ բանաստեղծութիւններու եւ քանի մը էջ գրաւած արձակ եղեմ գրութիւններու կողքին՝ երկամսեան ընթերցողներուն ներկայացուցած է նաեւ նոյնաբնոյթ թարգմանութիւններ եւ համառօտ զրոյցներ։ «*Բաց Նամակ*»ի թիւերը կազմած գրութիւնները իրարմէ անջատուած են գեղանկարչական յօրինումներով եւ լուսանկարներով։

digitised by A.R.A.R.@

«ԳՈՒՍԱՆ»Ի ԵԼՈՅԹԸ

Համազգայինի Լիբանանի Շրջանային Վարչութեան «Գուսան» երգչախումբը անգամ մը եւս հմայեց լիբանանահայ երաժշտասէր հասարակութիւնը, երբ 10 եւ 11 Մայիս 1996ի երեկոյեան, «Յակոբ Տէր Մելքոնեան» հանդիսասրահին մէջ, հանդէս եկաւ խնամքով պատրաստուած երգացանկով մը։

Կոմիտաս վարդապետի մահուան 60ամեակին եւ Բարսեղ Կանաչեանի ծննդեան 110ամեակին զուգադիպող այս համերգներով՝ հայրենի խմբավար ու երգահան Երուանդ Երկանեան բեմ բարձրացուց քառասուն երկսեռ երգողներ, որոնք քառաձայն կատարումով մատուցեցին Բ.Կանաչեանի եւ Կոմիտաս վարդապետի ստեղծագործութիւններէն կազմուած գեղեցիկ փունջ մը։

Յայտագիրին առաջին բաժինը, որ նուիրուած էր Բարսեղ Կանաչեանի, սկսաւ Լիբանանի, Հայաստանի եւ *«Յառաջ նահատակ»* քայլերգներով, որոնց յաջորդեցին երգահանին *«Նարէ ջան»*, *«Խաղաղ գիշեր»*, *«Օրօր»*, *«Յայգերգ»*, *«Գարուն եկաւ»*, *«Հօտ Գիւլիզար»*, *«Նէննիր նար»* եւ *«Մարալօ»* անուն յօրինումները։ Բացի *«Օրօր»* եւ *«Յայգերգ»* ստեղծումներէն, զորս մեներգեց Անի Մաչուրեան, միւս բոլոր երգերն ալ մեկնաբանուեցան քառաձայն կատարումով, ունկնդիրներուն փոխանցելով հայ դաստական ու տոհմիկ երգերուն առինքնող գեղեցկութիւնը։

Կարճ դադարէ մը ետք, երգչախումբը նախ մեկնաբանեց *«Մեր թագւորն էր խաչ»*, *«Լէն դիւզան»*, *«Թագուորի մեր»*, *«Առաւօտ լուսաբեր»* եւ *«Ով տէր Աստուած»* անուն հարսանեկան երգերը եւ կրօնաշունչ զանձերը, որոնք ներկաները վարակեցին կոմիտասեան յաւերժական հմայքով։ Ապա, իրերայաջորդ չորս երգերու՝ *«Ունարի եւ Մարալի»*, *«Շուշիկի»*, *«Կռունկ»* եւ *«Միրանի ծառ»* ստեղծումներու երաժշտութեանց մեկնաբանութեամբ հանդէս եկան Երուանդ Երկանեան՝ իբրեւ ջութակահար, եւ դաշնակահարուհի Շուշիկ Թաթեան։

Այնուհետեւ, *«Այսօր ձայնն հայրական»* շարականի քառաձայն երգեցողութենէն ետք, «Գուսան» երգչախումբը համբուրութեան հրամցուց Կոմիտասի ժողովրդային երգերէն կազմուած փունջ մը՝ *«Ախ Մարալ ջան»*, *«Ինչու Բինգեոլը մտար»*, *«Եկա տանիս»* եւ *«Իմ չինարի եարը»*։ Յայտագիրի աւարտին, Բ. Կանաչեանի եւ Կոմիտաս վարդապետի քաղցրահունչ երգերուն գեղեցկութեամբ հմայուած ներկաներուն բուռն ծափերուն ընդառաջելով՝ երգչախումբը կատարեց նաեւ Կոմիտասի *«Համբարձման»*ը։

digitised by A.R.A.R.@

«ՀԱՐՄՆԱԳՆԱՑ ԵՐԱՄՆԵՐ»
– բանաստեղծութիւններ –
Ժաղ Ս. Յակոբեան, Փասատինա, 1996, 249 էջ:

●

«ՀԱՅԵՐ ԵՒ... "ՀԱՅԵՐ"»
– պատմուածքներ –
Յ. Ղորեցի, Պէյրութ, 1996, «Համազգային»ի «Վահէ Սէքեան» տպարան, 174 էջ:

●

«ՊԱԴՌՈՒԱԼԻ ՎԱՂՈՆ»
– վէպ –
Հայկազ Յակոբջանեան, Պէյրութ, 1996, «Համազգային»ի «Վահէ Սէքեան» տպարան, 174 էջ:

●

«ՀԱՏԸՆՏԻՐ»
– բանաստեղծութիւններ –
Պարոյր Սեւակ, Պէյրութ, 1996, «Շիրակ» հրատարակչատուն, 352 էջ:

●

«ՁՄԵՌ, ՀԱՅԱՍՏԱՆ»
– վիպակ –
Թորոս Թորանեան, Պէյրութ, 1996, «Սիփան» հրատարակչատուն, «Անկախութիւն» մատենաշար, թիւ 1, 94 էջ:

●

«ԱՌՕՐԵԱՅ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ»
– երգիծանք –
Կարապետ Հաննէսեան, Պէյրութ, 1996, «Շիրակ» հրատարակչատուն, 415 էջ:

digitised by A.R.A.R.@

ԼԻԲԱՆԱՆ	
Հատավաճառ	10.000 Լ.Ո.
Տարեկան բաժանեգին	40.000 Լ.Ո.
ՍՈՒՐԻԱ	
Հատավաճառ	200 Ս.Ո
ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ	
Տարեկան բաժանեգին	40 Ամերիկեան տոլար

باكين

مجلة شهرية ، ادبية فنية وعلمية

المدير المسؤول

السيد ارتين كارنيك قزانجيان

PAKINE

REVUE MENSUELLE

LITTÉRAIRE & ARTISTIQUE

Propriétaire

Dr. A. KAZANDJIAN

ԲԱԳԻՆ

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Խմբագիր

ՊՕՂՈՍ ՍՆԱՊԵԱՆ

Խմբագրութեան անդամ

ՍԱՐԳԻՍ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

Հասցէ՝

Centre Culturel SHAGHZOYAN

Bourdj Hammoud — Liban

digitised by A.R.A.R.@